

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDEN LOZAN
BARIŞ ANTLAŞMASI'NA KADAR KÜRT
TEALİ VE TEAVÜN CEMİYETİ'NİN
FAALİYETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Zeynep Karadiş

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. A. ENDER GÖKDEMİR

ANKARA 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Zeynep KARADIŞ'e ait " II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşması'na kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Faaliyetleri" adlı çalışma, jürimiz tarafından YAKINÇAĞ TARİHİ anabilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

Üye :

Üye :

ÖNSÖZ

II. Meşrutiyet Dönemi'nden Lozan Barış Antlaşmasına kadar Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin faaliyetleri adlı bu çalışmamızda, Kürtlerin kökeni, Osmanlı Devleti içerisindeki durumları, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan fikir akımlarından özellikle milliyetçilik duygusundan nasıl etkilendikleri, cemiyetin kuruluşu, faaliyetleri ve ilişkileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Üç bölümde ele alınan bu çalışmanın birinci bölümünde Türkler'in Anadolu'ya girişi, Doğu Anadolu'nun siyasi, dini, etnik, nüfus ve idari yapısı üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde Kürtler'in kökeni ve tarihleri, Osmanlı Devleti'nde ve özellikle II. Meşrutiyet döneminde Kürtlerin durumu anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ise, Mondros Mütarekesi'nden sonra oluşan siyasi ortam ve bu ortamda ortaya çıkan Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin kuruluşu, örgütlenmesi, cemiyetin amacı ve çalışmaları, emperyalist devletlerle olan ilişkileri hakkında bilgi verilmiş ayrıca İstanbul Hükümeti ve Heyet-i Temsiliye'nin Cemiyet'e karşı olan tutumları da değerlendirilmiştir. Osmanlı Mebusan Meclisi ve TBMM'de Kürtler ve Cemiyetle ilgili görüşmelere, Lozan Antlaşması'nda konunun Musul meselesiyle birlikte değerlendirildiğine yer verilmiştir.

Bu araştırma sırasında değerli bilgileri ile bana her konuda yol gösteren sayın hocam Yrd. Doç. A. Ender GÖKDEMİR'e, gösterdikleri sabır ve destek için anneme, oğluma ve eşime sonsuz teşekkür ederim.

Zeynep KARADIŞ

Ankara, 2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

A. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya genel bakış.....	5
1- Türkler'in Anadolu'ya girişi.....	5
2- Siyasi, dini ve etnik yapısı	6
3- Nüfus ve idari yapısı.....	10
B- Kürtler, Kökeni ve Tarihleri.....	12
1- Kürtlerin Kökeni ve Kürtçe.....	12
2- Kürt Nüfusu	27
3- Kürtlerde Dini, Sosyal ve Ekonomik Hayat	28
C. Osmanlı Devletinde Kürtler	34
1- Devlet İçinde Kürtlerin Durumu.....	34
2- Hamidiye Alayları ve Aşiret Okulları	40
3- Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Kürt İsyanları	47
3.1- Şeyh Ubeydullah İsyanı	50
3.2- Bitlis İsyanı (1914)	52

II. BÖLÜM

A- II. Meşrutiyet Döneminde Kürtçülük Hareketi	55
1- Kürtçülüğün Doğuşu	55
2- Kürdistan Tartışmaları	63
3- İlk Kürt Cemiyetleri	66
4- Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri	67

III. BÖLÜM

A- Mondros Mütarekesinden Sonra Kürtçülük Hareketleri	73
1- Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin Kuruluşu, Faaliyetleri ve İlişkileri.....	75
1.1- Kuruluşu ve Örgütlenmesi.....	75
1.2- Cemiyet ve Seyyid Abdülkadir	81
1.3- Cemiyet'in Amacı ve Programı.....	82
1.4- İstanbul'daki Çalışmaları	85
1.5- Cemiyet ve Wilson Prensipleri	86
1.6- Cemiyet ve Mütareke Dönemi.....	87
1.7- Cemiyet'in Başka Kuruluşlarla İlişkisi	88
1.8- Cemiyet, Şerif Paşa ve Paris Barış Konferansı.....	91
1.9- Cemiyet ve Sevr Barış Antlaşması.....	95
1.10- Cemiyet'in Yan Örgütleri	97
1.11- Cemiyet'in Doğudaki Çalışmaları	98
1.12- Cemiyet'in Bölünmesi ve Sonu	98
1.13- Ali Galip Olayı	99
1.14- Koçgiri İsyanı	102
1.15- Kürt - Ermeni İlişkileri	106
1.16- Kürt - Rus İlişkileri	111

1.17- Kürt - İngiliz İlişkileri	116
B- Hükümetlerin Cemiyete Tepkileri	125
1- İstanbul Hükümeti ve Cemiyete Bakışı	125
2- Osmanlı Mebusan Meclisi, Kürtlerle İlgili Görüşmeler	128
3- Heyet-i Temsiliye'nin Cemiyete Bakışı	132
4- TBMM'de Kürtlerle İlgili Görüşmeler	137
C- Lozan Antlaşması'nda Kürtler	139
D- Cumhuriyet Dönemi'nde Kürtler.....	143
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	146
ÖZET	153
EKLER	156

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e	:	Adı Geçen Eser
a.g.m	:	Adı Geçen Metin
a.g.t	:	Adı Geçen Tez
c	:	Cilt
Çev	:	Çeviren
Haz	:	Hazırlayan
İ	:	İnikad
No	:	Numara
s	:	Sayfa
S	:	Sayı
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	:	Türkiye Cumhuriyeti

GİRİŞ

Bir uruk ve boy adı olarak "Kürt" kelimesine tarihte ilk defa Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde (Elegeç Yazıtında) rastlanmaktadır.¹

Başta Macar dilcileri olmak üzere Türkologlar, doğru olarak "Kürt" adının, Türkçe "yatkın - kar, sertleşmiş kar, yazın dağ başlarında bulunan ve geç eriyen kar" anlamına geldiğini belirtmişlerdir.²

Bu konudaki çalışmalar "Kürt" kelimesinin bazı Türk toplumlarının hayat biçiminden kaynaklandığını ortaya koymaktadır.³

Şehirli ve konar-göçer hayat biçimine bağlı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türklerine "Kürt" denmiştir. Osmanlı Arşiv belgelerinde de görüldüğü gibi "Kürt" kelimesi konar-göçer toplumlar için kullanılmıştır.⁴

Osmanlı Devleti bu bölgede askeri ve mülki otoritesini tesis etmek için eyalet daha sonra da vilayet sistemi kurmuş, mahalli kuvvet ve otoriteden yararlanmış, İngiltere ve Rusya'nın saldırılarından bölgeyi korumaya, Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olmaya, büyük devletlerin reform isteklerini uygulamamaya ve aşiretlerden askeri birlikler teşkil etmeye çalışmıştır.⁵

Bütün bu çalışmalara rağmen 19. yüzyılda emperyalist devletlerin Şark politikalarının bir gereği olarak Doğu Anadolu'da Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanmalar patlak vermiştir.

¹ Mehmet ERÖZ: Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992), s.30.

² M. Fahrettin KIRZIOĞLU: Kürtlerin Türklüğü, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları:2, 1968), s.16.

³ Mehmet ERÖZ: Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler, s.33.

⁴ İsmail KAYABALI, Çemender ARSLANOĞLU: Beş Nehir Çoruh Kür, Aras Dicle ve Fırat Boyunun Türklüğü, c:1 (Ankara, 1990) s.364 - 366

⁵ Atılğan COŞKUN: Emperyalist Devletlerin Doğu Anadolu Politikası ve Aşiret Süvari Alayları, (Ankara, 2004), s.375 - 376.

İlk isyanlar ideolojik olmaktan uzaktır ancak 1880 yılında Şeyh Ubeydullah'ın çıkardığı isyan bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı amaçlamasıyla ayrılıkçı bir nitelik taşımaktadır.

II. Meşrutiyet döneminde Batıdan esen milliyetçilik rüzgarı ise özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvikleriyle bazı Kürt aydınlarını etkilemiş ve ortaya bir "Kürt Milliyetçiliği" fikri atılmıştır.

Kürtçülük ve Kürdistan tartışmaları yoğunluk kazanmış ve ilk Kürt Cemiyetleri kurulmaya başlamıştır.

İşte Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti böyle bir ortamda doğmuştur. Cemiyetin kurucusu Seyyid Abdülkadir, Meşrutiyetin ilanının ardından teşkil edilen Osmanlı Senatosu'nun da başkanıdır.⁶

Cemiyet "Kürt Teavün ve Terakki" adında bir gazete çıkarmış ve Ermeni Cemiyetleri ile işbirliğine girmiştir.⁷

Cemiyetin İstanbul'daki faaliyetleri hızla devam ederken Doğu ve Güneydoğu Anadolu halkı ise bu türden faaliyetlere hiç itibar etmemiştir. Cemiyet zararlı faaliyetlerinden ötürü 1909 yılında kapatılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilmesiyle 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve bu yenilgi tamamen yeni bir düzene yol açmıştır.

Mütareke'den sonra Kürt hareketinde yeni bir dönem başlamış ve "Kürt İstiklali" fikri büsbütün ateşlenmiştir.⁸

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti de 1918 yılında Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti olarak çalışmalarına tekrar başlamıştır.

Başlangıçta Cemiyet'in kurulması bölgenin itilaf Devletleri tarafından Ermeniler ve Araplar arasında paylaştırılması ihtimaline karşı, İstanbul

⁶ Kemal BURKAY: Geçmişten Bugüne, Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat, c:1, Deng Yayınları, İstanbul, 1997. s.444.

⁷ Abdülhaluk ÇAY: Her Yönüyle Kürt Dosyası, (Ankara, 1996), s.301.

⁸ Kazım KARABEKİR: Kürt Meselesi, Haz: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, (İstanbul), s. 9.

Hükümetince desteklenmiştir. Ancak zamanla eylemleri İstanbul Hükümetiyle ters yönde gelişince bu destekten vazgeçilmiştir.⁹

Cemiyet Kürt Bağımsızlık fikrini savunmuş bu amacı gerçekleştirmek için Ermeniler, İngilizler ve Ruslarla işbirliği yapmış, Taşnak Partisi, İngiliz Yüksek Komiserliği, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası işbirliği yaptığı kuruluşlar olmuştur.

Ayrıca Cemiyet temsilcisi Şerif Paşa Paris Barış Konferansı'nda Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile Doğu vilayetlerinin Ermeni ve Kürt bölgelerine bölünmesi konusunda anlaşmıştır.¹⁰

Bütün bu faaliyetlerine rağmen Cemiyet bölge halkı tarafından kabul görmemiş, desteklenmemiş, 1920 yılı başlarında toplanan Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Kürt halkının tepkisi okunan protesto telgraflarıyla kendini göstermiştir.

Milli mücadele döneminde ise Mustafa Kemal Paşa Cemiyetin faaliyetlerini dikkatle izlemiş, İstanbul hükümetini bu konuda uyarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa ve Müdafaa-i Hukukçular Kürt sorununu Misak-ı Milli çerçevesinde ele almışlardır. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Türk - Kürt ayrımı yapılmamıştır. 28 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa Samsun - Havza'dan çekmiş olduğu telgrafta; "Millet Türklük duygusu etrafında yek vücut olmuştur, yabancı esaretine, tahammülü yoktur" demiştir. Kürt halkı Milli Mücadele hareketi içinde yer almış ve Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenmiştir.

23 Nisan 1920'de açılan TBMM'de Kürtler yaklaşık 74 milletvekili ile temsil edilmişlerdir.¹¹

Cemiyet'in çıkmasında etkili olduğu Koçgiri isyanı TBMM Hükümetini hayli uğraştırmış, çıkartılan bir kanunla Kürt Teali Cemiyeti kınanmıştır.¹²

⁹ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Partiler, Cill, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s.190.

¹⁰ Abdulhalık ÇAY: Her Yönüyle Kürt Dosyası, s.310, 311.

¹¹ Sedef BULUT: Paris Konferansında Şerif Paşa'nın faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisinin Durumu (Yüksek Lisans Tezi), (Ankara, 1998), s.163.

Doğu Anadolu'da bağımsız bir Kürt Devleti kurmayı hayal edenler Lozan Görüşmeleri sırasında büyük devletlerin iki yüzlülüğüyle karşılaşmışlar ve hezimete uğramışlardır. Çünkü böyle bir konu gündeme bile gelmemiştir. Kürtler, Musul ve azınlıklar sorunu oturumlarında bu iki konu kapsamı içinde görüşmelere yansımıştır.¹³ Zaten Türk tarafı Lozan'a giderken Misak-ı Milli'nin Kürt ve Türklerin oturdukları toprakları kapsadığını, Türk ve Kürt birliğini ve ayniliğini savunarak gitmiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra ise cemiyet başkanı Seyyid Abdülkadir faaliyetlerine devam etmiş ve "Azadi" adında gizli bir komite teşkil etmiştir. Bu komitenin girişimleriyle Şeyh Sait isyanı ortaya çıkmış, ancak isyan başarısızlıkla sonuçlanmış, Seyyid Abdülkadir'de Şeyh Said'le birlikte tutuklanmış, yargılanmış ve idam edilmiştir.¹⁴

¹² Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Partiler, s.201.

¹³ İsmail GÖLDAŞ: Lozan Biz Türkler ve Kürtler (İstanbul: avesta / inceleme, 2000) s.118.

¹⁴ Mustafa SÖNMEZ: Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler Ekonomik ve Sosyal Tarih, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1992), s.97

I. BÖLÜM

A - Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya Genel Bakış

1- Türkler'in Anadolu'ya Girişi

Türkler, anavatanları olan Orta-Asya kıtasında, tarihi devirlerde, özellikle M.Ö III. Asırdan Miladi VIII. Asıra kadar hüküm süren Hunlar ve Gök-Türkler zamanında Çin hudutlarından Doğu ve Orta Avrupa'ya, Balkanlar'a doğru 1400 yıl zarfında, devamlı ve sayısız göçler yapmışlardır.

Özellikle X ve XI asırda meydana gelen Büyük Türk Göçü bir yandan Hazar denizinin kuzeyinden başlayarak Avrupa'nın doğusunu, ortasını ve Balkanları içine almış; öte yandan da Müslüman Türkler, Harizm, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve özellikle Anadolu'yu Türk göçleri ile doldurmuştur.

Selçuklular Buhara civarında, Karahanlılar ve Gazneliler karşısında kötü bir duruma düşünce Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey 3000 süvari ile 1018 yılında Doğu Anadolu'ya bir sefer yapmış ve Van gölü havzasına girip istila etmiştir.

Bu ilk Selçuklu akınından Malazgirt Zaferine kadar, Tuğrul Bey başta olmak üzere büyük Selçuklu Beyleri Anadolu'ya birçok seferler yapmışlar ve Türklere yeni bir vatan hazırlamışlardır.

1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1064'de Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya, 1068'de Amuriyye, 1069'da Honas fethedilmiştir.

Bu tablo Malazgirt zaferine kadar Anadolu'da büyük ölçüde fetihler ve Türkmen yayılışı olduğunu göstermektedir.

Malazgirt Zaferi ile Türklere Anadolu'da ebedi bir vatan hazırlamıştır.¹

¹ Osman TURAN: Selçuklular zamanında Türkiye, Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318), (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996) s.2.3.14.15.20.33

Büyük Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'dan sonra yerine geçen Melikşah da Anadolu'ya ordular sevk etmiştir.

Bunun yanında İznik'te ve Marmara sahillerinde Bizans'a karşı kurduğu devleti kuvvetlendiren Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Süleyman Şah ilk fırsatta Doğu'ya dönmüş; Çukurova ve Antakya'yı Hristiyanlardan kurtarmıştır.

Anadolu Selçuklu Sultanları dahili buhranlar, Bizans ve Haçlı Savaşları ile uğraşırken Doğu Anadolu'da çeşitli Türk beylikleri de kurulmuştur.²

Bugün Doğu Anadolu dediğimiz bölge daha geniş bir alanı da içine alarak yerli ve yabancı kaynaklara XVIII. Yüzyıla kadar Turcomania olarak adlandırılmıştır. Bu yüzyıldan sonra yapay olarak oluşturulan Armenie ve Kürdistan adları bölgenin tarihi ve coğrafi yapısına uygun düşmemektedir.³

Anadolu coğrafi konumu itibariyle dünyanın en stratejik alanlarından birisi üzerinde yer alır. Doğu-Batı ulaşımı içerisinde bir geçit alanıdır.

Doğu Anadolu bölgesi de Anadolu üzerinde aynı önemi taşır. Anadolu'nun Asya-Avrupa içerisindeki stratejik konumu ne ise Fırat havzasının da Anadolu için önemi aynıdır. Çünkü Anadolu'ya hakim olan güçlerin çoğu genellikle doğu yönünden gelerek Anadolu'ya buradan yayılmışlardır.⁴

2 - Siyasi, dini ve etnik yapısı

Doğu Anadolu Bölgesi, çeşitli ulusların yönetimi altında kalmış ve üzerinde çeşitli uygarlıklar kurulmuştur. Burada izleri ve eserleri bulunan

² Osman TURAN: Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları), s.19

³ Suat AKGÜL: Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Ankara, 1995) s.15.16

⁴ Muhammed Beşir AŞAN: Elazığ, Tunceli ve Bingöl illerinden Türk İskan İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, sa. A.25, (Ankara, 1992) s.20

uygarlıkların başlıcaları: Etiler, Urartular, Asurlar, Persler, Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar ve Türklerdir.

Önce Romalılar, sonra MS IV yüzyıldan itibaren Bizanslıların yönetimi altına geçen bölge, VII. Yüzyılda başlayan Arap saldırılarıyla Kars, Ağrı ve Erzurum dolayları bir süre Arapların eline geçmiştir. Zaman zaman Araplarla Bizanslılar arasında el değiştiren bu yöre, 1071'de Bizanslılarla yapılan Malazgirt Savaşını, Selçuklu Sultanı Alparslan'ın kazanmasıyla Türklerin eline geçmiştir.⁵

Ancak Doğu Anadolu Bölgesi 1071'den çok önce Türk boyları tarafından iskan edilmiş, bilhassa Saka Türkleri'nin bir boyu olan Part Türkleri'i, bu yörede uzun yıllar hüküm sürmüştür.⁶

Selçuklu Devleti kurulmadan önce Çağrı Bey kumandasındaki Oğuzlar 1018 yılında Doğu Anadolu'ya bir nevi keşif seferi yapmışlardır.⁷

Bunun sonucunda Doğu Anadolu'da hatta onun biraz daha batısında birçok şehirler Selçuklular tarafından zapt edilmişlerdi: 1048'de Erzurum, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas 1064'te Kars feth edilen şehirler arasındaydı.⁸

Türkler Anadolu'ya girerken tabii olarak Doğu Anadolu'ya da fethetmişler ve buralarda beylikler kurmuşlardır. 1071 sonrası büyük göçler neticesinde, Oğuz, Türkmen, Kanglı, Kıpçak, Yörük, Kürt vb. gibi Türk boy, soy oymak ve aşiretleri uzun yıllar Doğu Anadolu'da kâh yerleşik, kâh karar-göçer hayat sürmüşlerdir.⁹

⁵ Kavamettin ÖZEN: Doğu Anadolu Bölgesi (İstanbul'i Özyürek Yayınevi, 1971) s.6

⁶ İsmet GİRİTLİ: Kürt Türklerinin Gerçeği, Yeni Forum Yayınları, 1989, s. 25.

⁷ Mücteba İLGÜREL: "Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828-1829 ilk Rus İstilasası," **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994), s. 106.

⁸ Nejat GÖYÜNÇ: Cumhuriyet Türkiye'si ve Doğu Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi, (Ankara, 1985), s. 8.

⁹ İsmet GİRİTLİ: Kürt Türklerinin Gerçeği, s.26

Doğu Anadolu'da kurulan ilk Türk Beylikleri ise şunlardır: Saltukoğulları (Erzurum-Bayburt, 1071 - 1202), Mengücekoğulları (Erzincan - Divriği, 1071 - 1228 - 1277), Sökmenliler veya Ahlatşahlar (Ahlat - Van, 1100 - 1207), Dilmaçoğulları (Bitlis - Erzen, 12-15. yüzyıl arası), Artukoğulları (Mardin - Hasankeyif - Harput, 1108 - 1409)

Bu beylikler zamanında çevrede Hristiyan güçlerle ve Anadolu'ya batıdan gelen Haçlılar ile savaşmış, Anadolu'da Türk - İslâm Kültürünün yerleşmesine, yayılmasına ve kökleşmesine çalışılmıştır.¹⁰

Ne var ki, Moğalların 1243'de Sivas'ın doğusunda Köseadağ mevkiinde Selçuklu ordusunu hezimetle uğratması ile Moğol egemenliği Selçuklu Devletini çöküntüye uğratmıştır.

Karakoyunlular'ın siyaset sahnesinde yer alması ile birlikte ilk defa Türk adı ile Kürt adı yan yana gelmiştir. Karakoyunlu devletini kuran Oğuz boyları arasında ilk defa birkaç Kürt boyu da yer almıştır.

İlhanlı Devleti'nin çözülmesi ile Doğu Anadolu'da Karakoyunlular ve Akkoyunlular birlikte siyasi hakimiyet mücadelesine girişmişlerdir. Tabii olarak Doğu Anadolu Karakoyunlular ve daha sonra da Akkoyunlular döneminde adeta yeniden Türkleşmiştir. Akkoyunlular ve onu takiben kurulan Safeviler zamanında Kürtlerin siyasi bir varlık olarak herhangi bir hükümleri kalmamıştır.¹¹

14. ve 15. yüzyıllarda ise Doğu Anadolu Moğol Timur istilâlarına, ardından Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen Devletleri şehzadeleri arasındaki amansız kanlı mücadelelere sahne olmuştur.

Yavuz Sultan Selim ve Çaldıran Zaferi ile Doğu Anadolu Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹²

¹⁰ Nejat GÖYÜNÇ: Cumhuriyet Türkiye'si ve Doğu Anadolu, s.78

¹¹ İsmet GİRİTLİ, a.g.e., s. 11.

¹² Türkiye Gerçeğinde Kürtler ve PKK Terörü, Türk Demokrasi Vakfı, (Ankara, 1996), s.6

Bölgenin dini yapısına gelince, Kürtlerin çoğunluğunun sünni şafii mezhebinden olduğu görülmektedir. Ayrıca az da olsa Alevi olanlara da rastlanmaktadır.

Orta Asya'da varlığı çok eski tarihlere çıkan Kürtler uruğu, daha sonraları batıya göç etmişlerdir. Bu göç, diğer Türk göçleri gibi, Hazar ve Karadeniz'in kuzey ve güneyinden olmuştur. Kuzeyinden gidenler Tuna Bulgarları (Türk Bulgarlar) ve Kumanlar (Kıpçaklar) ile birlikte göçmüş olmalıdır.

Hazar ve Karadeniz'in güneyinden geçenler, İran ve Anadolu'ya gelmişlerdir. İran'da "Seneklü Kürtler" ve Türkiye'de "Kürtler" denen, Türkçeden başka dil bilmeyen oymaklar ve köyler halkı, Orta Asya'daki Kürtler'e dayanır.¹³

Kürtler'in antropoloji vasfına dokunan büyük sosyolog Ziya Gökalp, 1923'te Diyarbakır'da çıkardığı "Küçük Mecmua"daki bir yazısında şunları söylemektedir:

"Bir köylü Kürt ile Türkmen'i konuşurmadıkça, dış görünüşünden (tipinden) ayırt etmek, imkansızdır. Kürtler ile Türkmenler'(deki bu dış görünüş ile gövdedeki benzerlik, ruh ile duygularda birlik ve ayniliğin delilidir."

Evliya Çelebi'nin de dikkatini çeken Kürtlerde ekseriyetle gövdenin çok kıllı oluşu ve sakal - bıyığın gürlüğü ile saçların erkenden ağarması, Türkmenler ile Dağıstan'dan gelme Karapapaklar'da da görülmektedir. Kısacası; kafatası, yüz çizgileri, boy - bos ve gövde yapısı bakımlarından, Kürtler ve uruğundan olanlar ile, ORTA ASYA Türkmenleri ve Azerbaycan ile Türkiye'deki "Yerli", "Terekeme", "Karapapak", "Yörük", "Tahtacı", "Manav" gibi türlü uruk ve boy adları ile tanınan insanlar arasında bir fark ve ayrılık yoktur ve seçilemez.¹⁴

¹³ Mehmet ERÖZ: Türk Kültürünün Alt Kültür unsurlarından Kürtler, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992) s. 30,31.

¹⁴ Mehmet Şükrü SEKBAN: Kürt Sorunu, Haz: Ş. Vedat, (İstanbul: Kemer Yayınları, 1998), s. 102.

3 - Nüfus ve İdari Yapısı

Osmanlı İmparatorluğunun etnik durumu 1878 - 1908 tarihleri arasında şöyleydi:

Türk	12.500.000
Arap	6.000.000
Arnavut	700.000
Rum	2.000.000
Bulgar	700.000
Sırp	700.000
Ermeni	1.250.000
Kürt	1.250.000
Toplam	25.100.000

1906 sayımına göre Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki nüfus takriben 15 milyonu ve bu nüfusun % 10 Rum, % 7'si Ermeni % 11'i Musevi idi.

1927'de yapılan nüfus sayımında anadili Kürtçe olanların sayısı 1.350.374 kişidir. Yine aynı nüfus sayımı verilerine göre anadili Türkçe olanlar % 86 iken anadili Kürtçe olanlar % 9'dur.¹⁵

Ülkemiz genelinde, Hacettepe Nüfus Enstitüsünün 1935 ve 1965 yıllarına dayanarak yapmış olduğu 1992'ye ait bir araştırmada Doğu ve Güneydoğu ağırlıklı dil grupları ile nüfus oranları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

Dil grupları	Nüfus
Kürtçe konuşanlar	6.232.000
Zazaca konuşanlar	370.000
Arapça konuşanlar	960.000

¹⁵ Selami SAYGIN: Yeni Şark Meselesi, (İstanbul: Ülke Kitapları: 14, 2003), s. 171-172.

Çerkesce konuşanlar	107.000
Abazaca konuşanlar	18.000
Boşnakça konuşanlar	31.000
Arnavutça konuşanlar	23.000
Toplam	8.103.000¹⁶

1965 Genel nüfus sayımında Türkiye'nin nüfusu 31.391.207'dir. Bu tarihten sonraki nüfus sayımlarında kimsenin ana dili sorulmadığından, ister istemez, nüfus oranları ve farklılıkları ile ilgili tartışmalarda 1965 nüfus sayımı önemli ve son veri durumundadır.¹⁷

Konu üzerinde kapsamlı ve bilimsel yanı ağır basan Ford Vakfı'nın desteklediği bir araştırma göre, 1990 yılı itibariyle Kürt nüfus 7.046.250 ve toplam nüfusun % 12,6'sı oranındadır. 1995 yılı itibariyle de 8.21 milyon rakamı ve % 13.08 oranına ulaşılmaktadır. Aynı çalışmaya göre, Batı'da yaşayan Kürt nüfusun gittikçe artan bir grafik izlemesi de dikkat çekicidir. Buna göre 1965'te Batı'da yaşayan Kürt kökenli vatandaşların oranı 1/5 iken, bu oran 1990'da 1/3'e yükselmiştir.

Türkiye genelinde meydana gelen bu dağılım, etnik temelde toplumsal yapılanma ve yoğunlaşmayı önlemekte, Kürt - Türk çatışmasını ileri süren tezlerle karşılık, kendiliğinden gelişen, hoşgörüyü ve çoğulculuğa dayalı entegrasyon modelinin işleyebileceğini göstermektedir.¹⁸

¹⁶ Orhan TÜRKDOĞAN: Güneydoğu Kimliği Aşiret Kültür İnsan, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1998), s. 228.

¹⁷ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 79.

¹⁸ Türk Demokrasi Vakfı, a.g.e., s. 3.

B - Kürtler, Kökeni ve Tarihleri

1 - Kürtlerin Kökeni ve Kürtçe

"Diyarbakirli, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır."

(4.I. Teşrin (Ekim) 1932

GAZİ MUSTAFA KEMAL¹⁹

Bundan 900 yıl önce yazılmış olan Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ü Lügat-it Türk adlı eserinde Kürt deyimini iki ayrı anlamda geçmektedir.

1. "At arpanı Kürt Kürt yedi (At arpayı çatur çatur yedi)" cümlesinde olduğu gibi tabiat taklidi bir söz olarak

2. "yay, kamçı ve değnek gibi şeylerin yapımında kullanılan bir dağ ağacı"nın adı olarak²⁰

Bir uruk ve boy adı olarak, "Kürt" kelimesine tarihte ilk defa Yenisey'deki Göktürk kitabelerinde (Elegeç Yazıtı'nda) rastlıyoruz. "Bengütaşı"ndaki kısa bilgidен anlaşıldığına göre sözü edilen Kürt uruğu, Göktürkler içinde yaşıyordu ve beylerinin adı "Alp Urungu" idi. Ceyhun'un deltası içindeki "Kürter Şehri" ve Gürgenç'in karşısındaki "Kürter arki" kitabelerde adı geçen "Kürt" topluluğunun yerleşmesi ile ilgili olmalıdır.²¹

Başta Macar dilcileri olmak üzere Türkologlar, doğru olarak "Kürt" adının, Türkçe "yatkın - kar, sertleşmiş kar, yazın dağ başlarında bulunan ve geç eriyen kar" anlamına geldiğini belirtmişlerdir.

¹⁹ M. Salih SAN: Doğu Anadolu ve Muş'un izahlı Kronolojik Tarihi, Haz. Gürsan Öner, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1982), s. 3.

²⁰ Kaşgarlı MAHMUT: Divan-ü Lügati't - Türk, Kabalcı Yayınevi: 247, Şark Klasikleri Dizisi: 3 s. 336

²¹ Mehmet ERÖZ: Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler s. 30

Türklerin "Kürt" adlı uruğu, yazın tepesinde ve kuzeyinde kar bulunan yüksek yaylalarda yaşadıklarından, böyle anılmıştır. Bu adın eş anlamı "Karluk" diye tanınan Oğuzlar'da da görülmektedir.²²

XII. yüzyıldan kalma Uygurca yazılı Oğuz Kağan Destanında Orta Asya'daki Yüce Tanrı Dağları bölgesinde yaşayan Karluk (Kar-lık) Türklerine bu adın karlık yerlerde yaşadıkları için Oğuz Kağan tarafından verildiği belirtilmektedir. O zaman Karluk adı ile Kürt adının eş anlamlı olduğu söylenebilir.²³

İlim adamları Türk, Arap ve Fars kaynaklarında Kürt kelimesinin ifade ettiği anlamı araştırmaya yönelmişlerdir. Bu çalışmalar "Kürt" kelimesinin bazı Türk toplumlarının HAYAT BİÇİMİ'nden kaynaklandığını meydana koymaktadır.²⁴

Bu kelime birçok yerde "göçebe" manasına gelmektedir. Gerçekten Musul civarındaki "Karadağ" vadisindeki "Jaflar"da, "Kürt" kelimesi, göçebeleri, kabile teşkilatına sahip olmayan köylülerden ayırmak için kullanılır ve "çoban" manasına gelir.²⁵

Asya ve Avrupa'da yüzyıllarca hakim olan Türkler'i konar - göçerliğe iten faktörlerin başında hayvancılığa dayanan sosyo ekonomik yapıları gelmektedir. Yüzyıllarca Asya'da hakim olmuş Türk devletleri çeşitli Türk boylarını, bir boyun çevresinde organize toplumlar biçiminde yönetmişlerdir.

Günümüzde de bu hayat biçimi, Doğu ve Güneydoğu Türk konar - göçer toplumlarında devam etmektedir.

²² M.Fahrettin KIRZIOĞLU: Kürtlerin Türklüğü, (Ankara: Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları: 2, 1968), s. 16-18.

²³ Mahmut RİŞVANLOĞU: Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, (İstanbul: Türk Kültür Yayıncısı, 1975), s. 12.

²⁴ İsmail KAYABALI, Cemender ARSLANOĞLU: Beş Nehir Çoruh Kür Aras Dicle ve Fırat Boyunun Türklüğü, C: 1 (Ankara, 1990), s. 364.

²⁵ Mehmet ERÖZ; a.g.e., s. 33.

Türk sosyo - kültürel yapısında tarih boyunca çatışmalara yol açan bu iki hayat biçimi (şehirli ve konar - göçer hayat) Türk kültürünün iki ana kola ayrılmasının da sebebidir.

Bu farklı hayat biçimine bağlı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türklerine "Kürt" denmiştir.²⁶

Şeref Han ise "Kürt" adının anlamı hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Kürtlerin bu adla adlandırılmalarının tek nedeni aşırı cesaretleri ve savaşçılıklarıdır. O kadar ki kavga alanlarında, savaş meydanlarında ve diğer çetin durumlarda tehevür ve pervasızlıkla nitelendirilmişlerdir. Anlaşıldığına göre "Kürt" adı aşırı cesaretlerinden ötürü bir nitelik, bir lakap olarak kendilerine verilmiştir. Bunun kanıtı, geçmişteki ünlü kahramanların ve tanınmış yiğitlerin çoğunun bu kahraman ulusun arasından çıkmış olmalarıdır."²⁷

"Kürt" kelimesi değişik dillerde değişik şekillerde zikredilmektedir.

Rumlar, Ksenepa'dan itibaren "Karduk veya Gordeens" şeklinde telaffuz etmişler ve eski coğrafyacı ve tarihçiler de kelimeyi Rumların telaffuzuna göre kullanmışlardır.

Ermeniler, "Karduk" adını kullanmışlardır.²⁸

Araplar'da "Kürt"ün çoğulu olan "Ekrad" kelimesini kullanmışlardır.²⁹

Kürtlerin ortaçağ öncesi tarihiyle ilgili olarak günümüzde yapılan yayınlar, araştırmacının kendi bilgi birikiminin derecesine ve ayrıca dünya görüşüne (Marxist yahut Kürt milliyetçisi vb. olup olmadığına) göre değişen pek çeşitli tezler hatta yargılar öne sürülmektedir.³⁰

²⁶ İsmail KAYABALI, Cemender ARSLANOĞLU: a.g.e., s. 364 - 366.

²⁷ Aydın TANERİ: Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler, Kürtlerin Kökeni - Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1983), s. 10, 11.

²⁸ Minorsky: Kürtler, (İstanbul: Koral Yayıncılık, 1992), s. 27.

²⁹ Hasan ARFA: Kürtlerin Kısa Bir Tarihi, Çev. TRT Dış Haberler Müdürlüğü (İstanbul: Çivi Yazıları Yayınları, 1998), s. 32.

³⁰ Bilge UMAR: Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun Oluşması, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998), s. 262.

Çeşitli yerli ve yabancı propagandacılar kasıtlı olarak "Kürt" sözüne etnik bir kaynak bulmak için çabalamaktadırlar.

Minorsky'nin bir ilim adamı sıfatı ile belirtmiş olduğu:

"Prensipte milletlerin menşe'lerini etimoloji ile ispat etmek tehlikelidir. Bunun için tarihi ve coğrafi elemanlara dayanmak gerekir."

sözlerine katılmamak mümkün değildir. Ancak, gene başta kendisi olmak üzere, konu ile ilgilenen Batılı ilim adamları ne yazık ki Kürt adı ve menşeyini tehlikeli bir biçimde etimolojik yolla izah etmeye çalışmaktadırlar.

Bu iddiaları iki kategoride toplamak mümkündür. Bunlar:

1. Kürt adı altında toplanmak istenen cemaatler, tarihin derinliğinde kaybolmuş eski bazı kavimlere dayandırılmak istenmektedir. Mesela bunlardan Ksenepa'un sözünü ettiği Karduk veya Kardularla günümüzdeki bu Türk aşiretleri arasında bağ kurulmak istenmektedir.³¹

Ancak Kürtler'in Karduklar'la hiç bir suretle irki münasebetleri yoktur. Kürtler'in bir kısmının, evvelce Karduk diyarı denilen Dicle'nin kuzeyindeki dağlık bölgede bulunmaları, onların Karduk kökünden geldiklerine işaret edemez.³²

2. "Kürt" denen konar göçer Doğu ve Güney Doğu Anadolu Türk toplumlarının "Pers - İranlı - Acem" olduğunu kabul ettirmeyi amaçlayan çalışmalar da vardır. Hem Rus, hem de İngilizlerin adamı olan V. Minorsky ise Med - İskit orijini üzerinde durmaktadır.

Oysa "Kürt" adı verilen bu toplumların diyalektiklerinde bulunmayan bu adın Fars - Acem (Pers, Med, Sasani) dillerinde de bulunmadığı

³¹ Muzaffer ÖZDAĞ: "Millet Birliğimiz, Vatan Bütünlüğümüz", Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri: (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 6, 1990), s. 66.

³² Nazmi SEVGİN: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi, Haz. Şükrü KAYA, Kaya SEFEROĞLU, Halil Kemal TÜRKÖZÜ, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1982), s. 2.

bilinmektedir. Arapçaya ise bu kelime Türkçe'den geçmiştir. Osmanlı Alfabeti'nde Türk'ün çoğulu "Etrak" Kürt'ün çoğulu ise "Ektrad"dır.³³

Kürt Topluluk ve aşiretleri dil, gelenek ve sosyal durumlar yönünden dört büyük kısma ayrılırlar:

1. Kurmanç
2. Lor
3. Kelhur
4. Goran (zaza)³⁴

Lur ve Kelhur kolları bugün Türkiye sınırları dışında İran ve Irak'ta bulunmaktadır. Goran (zaza) ve Kurmanç kolları mensuplarının çoğunluğu Türkiye sınırları içerisindedir.³⁵

Şerefnameye göre en eski Kürt Aşiretleri Bacanalar ve Bohtilerdir. Bu aşiretlerin başkanları olan Bacan ve Bohti, Kürt toplumunun ataları olarak kabul edilmektedir.³⁶

Kürtler, Türkistan'dan Anadolu'ya gelmiş, sosyolojik ve kültürel özellikleri Türkmenlerinkinden farklı olmayan bir topluluksa, bu topluluk Türklerin hangi kolundandır? Bu konuda değişik görüşler vardır.

Bir görüşe göre Elegeş belgesi Kürtlerin kökeni konusunda en fazla güvenilecek belgelerden biridir.

M.Ö. VII. yüzyıla ait Elegeş belgesinin tarihi Kürtlerin aynı yüzyıldaki İskit istilası sırasında Anadolu ve İran'da göründükleri tarihe uymaktadır. Kürtlerin daha önce yok iken İskit istilası sırasında Anadolu'da görünmüş olmalarından, onların ya İskit soyundan oldukları, yahut onlarla beraber

³³ İsmail KAYABALI, Cemender ARSLANOĞLU: a.g.e., s. 364.

³⁴ Şeref HAN: Şerefname, Çev. Mehmet Emin BOZARSLAN, (İstanbul: Ant Yayınları, 1971) s. 20.

³⁵ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 12, 14.

³⁶ Mesud Fâni BİLGİLİ: Kürtler ve Sosyal Gelişimleri (Ankara: Tanmak Yayınları, 1993), s. 31.

doğudan gelip, İran yaylasında yerleştikten sonra Doğu Anadolu'ya göçen bir Türk boyu oldukları anlaşılmaktadır.³⁷

İskit - Saka uruğundan Kürt İlhanlığı'nın 39 yaşında ölen İlhan'ı Alp Urungu'nun yazıtında Öztürkçe olarak; *"Ben Kürt ilhanı Alp Urungu'yum. Altınlı, okluğumu belime bağladım, elim otuz dokuz yaşındayım. Hakanım, elime sizlere ne yazık ki doyamadım. Hakan elimden ne çare ayrıldım."* yazıldığı görülmektedir.³⁸

Diğer bir görüşe göre Bütün Kürtler "Bokht" ile "Becen (Peçen)" adlı iki kardeşten türemişlerdir. Yani bütün Dicle Kürtleri / Kürmançlar 12 boy BOZOKLAR ve 12 boy ÜÇ OKLAR koluna ayrılan 24 Oğuz boyunun ÜÇ OKLAR kolundan "BOKHTLAR"a adını veren "BUGDUZ" ile "BECENEVİ"lere / PEÇENEK'e adını veren BECEN'den türemişlerdir.³⁹

Diğer yandan, terim olarak Kürt kelimesinin ortaya çıkışı X. yy.dadır, Onuncu yüzyıl coğrafyacılarından Mesudi ilk defa Kürt terimini kullanmış, ancak bunu bir etnik zümre olarak değil, yaşanılan bir hayat tarzını ifade için kullanmıştır. Onuncu yüzyılların bu ifadesine daha da açıklık getiren Ermeni kaynakları bulunmaktadır. Ermeni tarihçiler Kürt adı verilen bu toplulukların Hazar'ın doğusundan gelen Türk toplulukları olduğunu kesin bir ifade ile vurgulamışlardır.⁴⁰

Türkiye'de Kürt diye anılan insanlar Kurmanç ve zaza adı verilen iki büyük zümreye ayrılmaktadır. Bunlardan Zaza'lar Kürtlüğü kat'iyen kabul etmeyip Kurmançların Kürt olduğunu söylerler. Tabii bazı Karahanlı ve diğer Zaza oymakları bu hükmün istisnasını teşkil ederler.⁴¹

Kürt kavramı içinde Zaza gerçeği, 1900'lere dayanır. Zaza olgusu, ilkin Türkiye dışında Minorsky, daha sonra Bazin, Mckenzi, Bruinesen ve

³⁷ "Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN: Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler, (İstanbul: Bayrak Matbaacılık, 1991), s. 12.

³⁸ A. Cem ERSEVER: Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan, (Ankara: Kiyap Yayın, 1993) s. 30.

³⁹ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 56, 57.

⁴⁰ Muzaffer ÖZDAĞ: "Millet Birliğimiz, Vatan Bütünlüğümüz" s. 78.

⁴¹ Mehmet ERÖZ: Doğu Anadolu Hakkında Sosyo Kültürel Bir Araştırma, s. 7.

benzeri Kürtologlar tarafından ileri sürülmüştür. Türkiye içinde ise Ziya Gökalp, 1920'lerde "Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikleri" adlı saha araştırmasında bu konuya değinmektedir."⁴²

Kurmançlar kendilerine "Kürt" namını vermezler, biz "Kurmancız" derler. Bunlar Zazalar'a "Dünbülü" derler.

Zazalar'a gelince: Bunlar kendilerine – Arabî kâfın kesriyle – "Kird" derler, Kurmanclara'da "Kirdas" adını verirler.⁴³

Doğu ve Güneydoğu nüfusu içinde önemli bir yere sahip olan Zazaların 120 aşiretten meydana geldikleri kabul edilmektedir. Zazaların Kürt olup olmadıkları uzun zamandan beri tartışma konusudur.⁴⁴

Kürtler'in Turani kökenden olduklarına dair ise birçok değerli araştırmacı görüş bildirmiş ve delillerini ortaya koymuştur.

İsmet Paşa 23.1.1923 tarihinde Lozan konferansında yaptığı konuşmasında bu konuya değinmiştir:

"Kürtler'in asıllarının İrani olduğu iddia ediliyor. Halbuki (Encyclopedia Brittanica) bile Kürtler'in Turani (Türk) olduklarını yazıyor."⁴⁵

Fahrettin Kırzioğlu Kürtlerdeki İrani etkisini şu şekilde açıklamaktadır:

"Hz. Ömer çağında İslamlar'ın 642'de Sasanileri yıkmasına kadar 300 yıldan çok sürdü. Üç yüz yıl boyunca Ateşe tapan İranlıların baskılı idaresi altında yaşayan ve Soydaş Hristiyan Arsaklı/Oğuzlar'ın, Ateşetapıcılığı yaymak ve benimsetmek isteyen Sasanilerle yaptıkları kutlu dini ve milli savaşlarına da katılma fırsatını bulamayan Kürtler, bu çağda iki tesir altında kalarak Milli din ve dillerinden birçok kayıplar verdiler:

a) Ateşetapan İranlılar'dan "Yezidilik" mezhebini öğrendiler; birçok boy ve oymakları Yezidi oldu.

⁴² Orhan TÜRKDOĞAN: Güneydoğu Kimliği Aşiret Kültür İnsan, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1998), s. 218.

⁴³ Ziya GÖKALP: Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Haz. Şevk. Beysanoğlu, (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1992), s. 27.

⁴⁴ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 82.

⁴⁵ İsmail KAYABALI, Cemender ARSLANOĞLU: a.g.e., s. 351.

b) Dicle – Kürtleri'nin Sakalar çağından kalma ve Oğuzca olan dilleri'ne başta sayılar ve çarşı pazar sözleri olmak üzere, birçok Farsça kelimeler ve deyimler girdi.⁴⁶

Bütün bu tesirlere rağmen antropoloji bakımından Kürtler Türklerle aynı özellikleri taşımaktadırlar.

İnsanların gövde ve dış görünüşteki yapılarını ve bilhassa kafataslarını inceleyerek soyları ile kökeni araştırıp ortaya çıkaran ANTROPOLOJİ, bu yönden müsbet bir ilim koludur. TURANİ ırkıdan gelen bütün Türk Uruklarının antropolojik tetkiklerinde, kafataslarının %85 olarak yuvarlak başlı (Brakisefal) olarak tesbit edilmiştir. Kürtler'in de kafa yapıları %85 olarak yuvarlak başlıdır. Halbuki ARYANİ (Hint - Avrupa) ve SAMİ ırkına mensup olanlar, uzun başlı (Dolikosefal)'dırlar. Ancak ikisinin arası bir baş yapısı, orta başlı (Mezosefal) ve uzun başlı (Dolisefal) tipteki Kürtler'in sayısı % 15 kadar olup, bu nisbet, Batı - Türkistan ve Türkiye'deki Türkmenler ve Yörükler'de de görülmektedir. "Kürtler'in Türkmen tipinde" olduklarına V. MINORSKY'de 1927 yılında "İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "Kürtler" makalesinde işaret etmiştir.⁴⁷

Türk düşmanı ve gerçekleri ters yüz ederek yayınlar yapan Rus V. Minorsky'ın bunları söylemesi ilginçtir.

"Kuzeydeki Kürtler mükemmel bir şekilde Türkmenlere benzemektedirler ve Küçük Asya'daki Türklerle olan irki benzerlikleri ise daha da çarpıcıdır."⁴⁸ ifadesi ise Minorsky'ın çelişisini ortaya koymaktadır.

Kırzioğlu Kürtleri;

1. Yenisey Kürtleri
2. Batı - Türkistan veya Horasan Afgan Kürtleri
3. Dağıstan - Macar veya Tunaboyu Kürtleri

⁴⁶ Fahrettin KIRZIOĞLU: a.g.e., s. 98.

⁴⁷ Mehmet Şükrü SEKBAN: a.g.e., s. 101.

⁴⁸ MINORSKY: a.g.e., s. 37.

4. Kuzey Azerbaycan veya Kür Aras Kürtleri

5. Dicle Kürtleri

diye 5 gruba ayırmaktadır

ve Dicle Kürtleri'nin bütün Türkler gibi % 85'ten çoğu yuvarlakbaşı'dır diyerek Turaniliklerini belirtmektedir.⁴⁹

Bir ulusu, ulus yapan esas, o ulusun geçirdiği müşterek tarih ve vak'alardır. Anadolu tarihinin teşekkülünde ve devamında Kürtler ve Türk'ler aynı rolü oynamışlardır.

Dil, tarih, folklor, edebiyat ve güzel sanatlar da tamamen ortak özellikler taşıyan bu iki toplum, yıllarca bu topraklarda tasada, kıvançta, ruhta olarak, aziz vatanı birlikte kurmuşlardır.⁵⁰

Mesela bugün Doğu Anadolu'da dokunan halı, kilim vb. maddi kültür unsurlarında hayvancılığı ilgilendiren "koç koynuzu" motifi oldukça yaygındır. Kazak Türkleri'nde, "Tekemet", Kırgızlar'da "Koçkorog" adı verilen bu motif, Anadolu'da koç koynuzu, kısaca boynuz motifi adını alır. Gene Doğu Anadolu'da özellikle Kars, Erzurum, Van, Bitlis, Bingöl, Tunceli, Diyarbakır bölgelerinde koç - heykel mezartaşları yapılması dikilmesi geleneği oldukça yaygın olup, bu anane doğrudan doğruya Orta Asya Türk Kültürü ile ortaklığın en güzel örneğidir.⁵¹

Kürtlerin Oğuz Han'dan geldiği inancı sonraki kaynaklarda da görülmektedir. Bitlis Hakimi Şeref Han, 1597 yılında kaleme alıp ve Sultan III. Mehmet'e ithaf ettiği Şerefname adlı Farsça eserinde Kürtlerin soyunun Oğuz'a dayandığını, Oğuz Han'ın Kürtlerin ileri gelenlerinden Büğdüz Aman'ı, Hz. Peygambere elçi olarak gönderdiğinden bahsetmektedir. Aynı vakıa Kitâb-ı Dede Korkut, Topkayı Sarayı Oğuznamesi, Bahrü'l-Ensâb,

⁴⁹ Fahrettin KIRZIOĞLU: a.g.e., s. 20, 24, 28, 32, 41, 98.

⁵⁰ Necati ÇANKAYA: Çağlar Öncesinden Günümüze Doğru Anadolu, (İstanbul: ABO AJANS, 2000), s. 258.

⁵¹ Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri: a.g.e., s. 72, 73.

Düstûr-nâme-i Enveri ve Ozan - Kopuz Oğuznameleri'nde de görülmektedir.⁵²

Doğu Anadolu eski Türk edebiyatı içinde bir mihenk taşıdır. Türk'ün milli destanlarından olan "DEDE KORKUT HİKAYELERİ"nin doğum yeri bu yörelerdir.⁵³

Dahiliye vekâletinin 1933'de çıkardığı, "*Köylerimiz*" isimli kitapta, çoğu, Ege, Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu'da olmak üzere "Kürt" ismi taşıyan pek çok köy adı bulunmaktadır. Prof. Dr. Mehmet Eröz bu köylerden bazılarını dolaşmıştır: Halkı Türk'tür Türkmen'dir ve Türkçe konuşmaktadır. Türk kavminin, Kürt ulus, uruk ve boylarına mensup, oymakların yerleşmesi ile kurulan bu köyler çevrenin, içtimaî ve tarihi şartlarında tesiri ile olacak, asıllarını kaybetmemişler, Türkçelerini unutmamışlardır. Fakat, Doğu illerindeki Kürt oymakları eski Türkçenin yanına Farsçanın bozulmuş şeklini ve bir kısmını Arapça kelimeyi ekleyerek karma bir dil meydana getirmişlerdir. Öyle bir dil ki, boydan boya, oymaktan oymağa farketmektedir. Zaza'larla, Kurmanç'lar birbirlerinin konuştuğunu anlamamaktadırlar. Dillerinin ortak olan yanları, Türkçe kelimelerdir ve tek tük Farsça kelimelerdir.⁵⁴

Türkiye'de "Kürt" adı altında 119 köy vardır. Bunlardan 14 ü sade "Kürt", 29'u "Kürtler" adındadır. Geri kalan 86 köy, "Kürtoğlu", "Kürtbeyler", "Kürtdamı", "Kürt-Akpınar" gibi birleşik isimlerdir. Bu 119 köy Balıkesir, Kastamonu, Kocaeli, Sivas Amasya gibi çeşitli illerdedir. Dikkata değer şudur ki bu illerin çoğu batı, güney-batı ve Orta Anadolu'da bulunmaktadır. Doğu Anadolu'nun ancak sekiz ilinde Kürt isimli birer ikişer köy bulunmaktadır.⁵⁵

⁵² Mustafa ÖZTÜRK: 16. yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve çevresinde Cemaatler Oymaklar, (Elazığ: TC Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 7, 2004), s. 5.

⁵³ Tuncer GÜLENSOY: Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Folklor Halk Edebiyatı ve Etnoğrafyasına bir bakışa (Erciyes Üniversitesi Yayınları), s. 219

⁵⁴ Aydın TANER'İ: a.g.e., s. 17.

⁵⁵ Nazmi SEVGİN: a.g.e., s. 12.

Osmanlı tahrir defterleri ve Şer'iyye sicillerinde birçok göçebe ve yarı göçebe Türkmen aşiretinin bu kayıtlara (Ekrad) Kürtler adıyla geçtiği görülmektedir.⁵⁶

Kendilerine zeamet verilen "Ekrad" ümerasının adları tamamıyla Orta Asya kökenli eski Türk adlarıdır.⁵⁷

Türklerle Kürtlerin kardeşliğini aşağıdaki şiir en iyi şekilde ifade etmektedir.

Bana Kürt demeyin
 Kurt deyin
 Çünkü Kurttandır soyum
 Oğuzlar'a dayanır boyum
 Yanılmasın sakın dilim bizleri
 Önce bana yol gösterdi
 Kurdun ayak izleri
 Örnek mi istersin kökenimden
 İşte bir kaçı:
 Nasıl İlhan, Kayhan, Çayhan varsa
 Parslan'dan gelir meselâ Barzânî
 Ve Kurthan'dan gelir
 Kürtlerin tümü
 Bunun için ayıramazlar benden
 Oğuzluk ülkümü
 Bunu böyle bilesin: Türkler, Kürtler
 Aynı ağacın dalıdır

⁵⁶ Güneydoğu Anadolu'nun Tarihi Kültürel Ekonomik Jeo-politik ve Sosyal Durumu, (Ankara: Türk Ocakları Merkez İdare Heyeti yayınıdır, 1990), s. 137.

⁵⁷ Bayram KODAMAN: Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası, S. A. 21, (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67), s. 8.

Ve aynı bayrağın adıdır
Kartal bakışlı
Börtü çeneli
Arslan pençeli
Yiğitler soyuyuz biz
Ergenekon'dan demir dağlardan
Kurd diye adlanarak bu yurda
En önde bizler geldik,
Geleneklerim, göreneklerim
Yücedir birbirinden
Çünkü doğmuştur hepsi
Oğuz törelerinden
Ben, Türklüğe yol gösteren kurdum
Kanımla, Töremle Türk oğlu Türküm
Orhun yazılarına bir bak
Türk "Türük" diye yazılı
Türk'ü sağdan okursan Kürt okunur
İşte bu büyük gerçek
Dağlara, taşlara kazılı
Dilime karışınca Arapça
Katılınca Farsça
Değişmiş neyleyim
Ana dilim Oğuzca
Ey kendine Kürt diyen
Parsım Arslanım Kurdum
Şöyle bir bak Devlet-i Osmaniye'nin

Şanlı Padişah çehrelerine
 Onlarda kendi yüzünü göreceksin,
 Yüce aslını kendin bileceksin
 Bakma, şunun bunun kışkırtıcı sözüne
 Vur yalanı bölücünün yüzüne
 Dostlar da, düşmanlar da
 Hikmetine varsınlar şu gerçeğin:
 Meyvesi Kürt mü olurmuş,
 "Türküm" diye açan çiçeğin?
 Yanılmasın olmaya ki dilim sizleri
 Kürt-Türk diye ayrılmaz
 Alparslan atlılarının
 Anadolu'yu fetheden ayak izleri⁵⁸

Dil konusuna gelince: Kurmançça ve Zazaca üzerinde yapılan araştırmalar bu dillerde % 50'nin üzerinde Türkçe kelime bulunduğunu, geri kalanların ise Farsça, Arapça, Grekçe, Ermenice ve diğer bazı Hind Avrupa dillerinden geldiğini göstermektedir.⁵⁹

Dersim bölgesinde (Tunceli, Harput, Elazığ) konuşulan Zazaca, Türkçenin en çok etkisi altında kalmıştır.⁶⁰

Doğu Anadolu'nun kültür bakımından Türk kültür bütünlüğü içinde belli bir yeri vardır. Bazı bölgelerde, serpinti halinde bulunan ve farklı gibi görünen çeşitli ağızların varlığı, bölge kültürü üzerinde tarihi şartlar sebebiyle Fars ve Arap kültürü tesirinin biraz fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Farsça ve Arapça kökenli çok az bir

⁵⁸ Âmiran Kurtkan BİLGİSEVEN: a.g.e., s. 14-16. Rızkaanlı Hıdır; Kürk Türklerinden bir şairdir. Rızkaanlı Hıdır'ın bu şiiri için bk: Tekin Erer, "Kürtçe üzerine", **Tercüman**, 9.2.1988.

⁵⁹ İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 7.

⁶⁰ Hasan Arfa: a.g.e., s.33

söz hazinesine dayanan günlük konuşmalar, kültür sözleri bakımından büyük bir çoğunlukla, Türkçe'ye dayanır.⁶¹

Çarlık Rusyası Erzurum Başkonsolosu Alexander Jaba, Petersburg Bilimler Akademisi'nden aldığı talimat ile 1856 yılında, Erzurum ve çevresinde incelemeler yapmış, temas kurduğu aşiret ağzlarının sözcüklerini tesbite çalışmıştır. Bu inceleme, "Recveil De Notices et Recits Kourds" adı altında 1860 yılında St. Petersburg'da yayımlanmıştır. Dr. Fritsche tarafından kaleme alınan ve 1918 yılında dilimize çevrilen: "Kürtler hakkında tarihi ve içtimai tetkikat" adlı eserden öğrendiğimize göre; Aleksander Jaba bu incelemesinde;

Kürtçe'de 8307 kelimedede

Türkmence 3080 kelime

Eski Farsça 2650 kelime

Arapça 2000 kelime olduğunu belirtmektedir. Yazarın asıl Kürtçe diye ifade ettiği rakam ise sadece 300 kadardır. 300 kelime ile de müstakil bir dilin varlığından bahsetmek mümkün değildir.

Görülüyor ki, üç dilin karışımından ibaret Kürtçenin bağımsız bir dil olamayacağı bir gerçektir. Bu nedenle Gökalp'ten beri bilinen gerçek odur ki Kürtçe bir dil değil, lehçedir.⁶²

Kürtlerin bir devlet ve ortak bir edebiyat dili kuramamış olması yüzyıllardır dağınık halde bulunmaları, çeşitli bölgelerin ve ülkelerin halklarıyla sürekli olarak karışmalarıdır.⁶³

Dicle Kürtlerinin Sakalar çağından kalma ve Oğuzca olan dilerine pek çok Farsça kelimeler ve deyimler girmiştir. Hatta uzun zaman Ermenilerle temaslarının bir neticesi olarak da yine dillerine Ermenice, Süryanice ve Arapça pek çok kelimeler girmiştir. Bu yabancı kelimelerin girmesinden

⁶¹ Muzaffer ÖZDAĞ: a.g.e., s. 78.

⁶² Orhan TÜRKDOĞAN: a.g.e., s. 425.

⁶³ A.M MENTEŞAŞVİL: Dünden Bugüne Kürtler, Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu, (İstanbul: Evrensel Basım, 2004), s. 82.

sonra, Türkistan'dan getirdikleri Türkçe öz lisanları eski gücünü kaybedip, tıpkı Osmanlıca'ya benzer, karışık bir lisana dönmüştür.⁶⁴

Kürtçe'de dört lisan vardır: Kurmanc lisanı, Zaza lisanı, Soran lisanı ve Lur lisanı.

Bu dört lisanın sahipleri birbirinin dillerini anlamazlar. Sarf, nahiv, lügat itibariyle aralarında da büyük farklar vardır.

Bununla beraber bu dört lisan birbirine tamamiyle yabancı da değildir. Hepsi "Kürti-i Kadim" nâmı verilebilen eski bir Kürtçenin müştaklarıdır.⁶⁵

Kürtçe'de Oğuzca'nın izlerinden beş özellik görülmektedir.

1) Kaşgarlı'nın belirttiği gibi, Türk dilindeki 9 sesli ve öteki sessiz harflerin değerleri, Kürtler'de de vardır. Türkçede olmayan sesler, Kürtlerde de yoktur. Arapçadaki: ayn, dat, th, zel boğazdan gelen kalın h gibi sesler bulunmaz.

2) Kaşgarlı diyor ki, Oğuzlar ile Kıpçaklar, kelime başlarındaki Y seslerini yutarak konuşurlar. Kürtler de bu özelliği yaşatageldiklerinden: Eğit/iğit (yiğit), engi (yengi/yeni), em (yem), eprakh (yaprak), emiş (yemiş), oldaş (yoldaş), onçe / once (yonca), urt (yurt), ilan (yılan), elek (yelek) biçiminde konuşurlar.

3) Yine Kaşgarlı diyor ki, Oğuzlar bazen kelime başlarına Kıt sesini katarak söylediklerinden, benim atalarım bey/kumandan anlamındaki ünvanı olan Arapça "Amir"i de "Khamir" biçiminde söylerler.

Bugün Kurmanç Kürtleri de, oymaklar ve göçebeler birliğine "khel" ve çokluk biçimiyle "khelat" demektedirler.

4) 900 yılı önce Kaşgarlı, Oğuzlar ile onlara kardeş sayılan Kıpçak Türkleri'nin K sesini KH'ya çevirerek, Kalaç uruğuna Khalaç, kız yerine Khız ve "nerde" anlamındaki "kanda" yerine "khanda" dediklerini örnek olarak anlatır.

⁶⁴ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 63.

⁶⁵ Ziya GÖKALP: a.g.e., s. 95, 96, 24, 25.

Kürtler de Kalaçlar anlamına "Khalacan", tüğlü - köpek anlamındaki barak'a "perekh" kalın'a "khalın" yaylak yerine "yeylakh" derler.

5) Yine Kaşgarlı diyor ki, Türkçede, Arapçada olduğu gibi şedde yani bir sesi ikiz olarak söyleme yoktur.

Kürtler de, Oğuzluklarından gelen Türkçenin bu özelliklerine uyararak, kullandıkları Arapçadan gelme sözcükleri adeta tanınmaz hale sokarlar: Ala (Allah) Awdıla (Abdullah, bakal (bakkaal), Cenet (Cennet) gibi.⁶⁶

Kürtçede unutulmuş eski Türkçe sözlerde vardır. Örnek verecek olursak:

Amanç: Amaç gaye, hedef

Apo: Amuca, babanın kardeşi. Göktürkler ve Selçuk'lularda, "Apa"dır.

Ban/Bani: Dağ tepesi, çatı, tavan.

Baran / Beran: Koç, erek koyun demektir.

Buk / Buke / Buge: Gelin, nikahlı kız demektir.⁶⁷

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kürtlerin kökenlerini belirleyen bir millet ve soy yoktur. Tamamiyle Türk kültür ve boylarının taşıyıcılarıdır. Kürtçe denilen bir dilde mevcut değildir. Sadece bir lehçedir.⁶⁸

2 - Kürt Nüfusu

Okumuşumuz olsun, cahilimiz olsun, Doğu illeri halkına hemen herkes "Kürt" deyip çıkmaktadır. Oysa ki Doğu illerinde yerli şehir Türkleri, Türkmenler, Karakapaklar, Azerbaycan Türkleri de yaşamaktadır. Kürt diye anılan insanlar da Kurmanç ve Zaza adı verilen iki büyük zümreye

⁶⁶ Fahrettin KIRZIOĞLU: a.g.e., s. 77, 78, 80.

⁶⁷ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 82-83.

⁶⁸ Orhan TÜRKOĞAN: a.g.e., s. 444.

ayrılmaktadır. Bunlardan Zaza'lar Kürtlüğü kat'iyen kabul etmeyip, Kurmanç'ların Kürt olduğunu söylemektedirler.⁶⁹

Doğu Anadolu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi mülki taksimatında; Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Sivas illeri ile Urfa müstakil sancağı vardı. Vilayetlerin adlarını taşıyan şehirlerden başka Giresun, Amasya, Tokat, Erzincan, Bayburt, Bayezid ve Malatya başlıca şehirleri teşkil etmekteydi. Sivas ilinin Doğu Anadolu'ya bitişik kısmı ile beraber Doğu Anadolu'nun yüzölçümü 355.456 km² nüfusu ise 6.253.399 dur.

Bu bölgedeki nüfusun 5 milyonu İslam, 400 bini Rum, 700 bini Ermeni, 3 bini Musevi ve 100 bini diğer unsurlardan oluşmaktadır. Nüfus yoğunluğu kıyılarda ve ovalarda idi. Nüfusun büyük çoğunluğunu meydana getiren Müslümanların üçte ikisini Türk, üçte biri kadarını çoğunluk Kürtlerde olmak üzere diğer Müslüman unsurlar teşkil ediyordu.⁷⁰

3 - Kürtlerde Dini Sosyal ve Ekonomik Hayat

Kürtler her zaman koyu dindar kimseler olmuşlardır.⁷¹ Kürtler'in çoğunluğu Sünni Müslümandır. Dine diyanete bağlı kimselerdir. Bununla birlikte çok az da olsa Yahudi, Hristiyan, Zerdüş, Yezidi ve Alevi olanlara rastlamaktadır. Bunların Kürtçe konuşan Süryani, Ermeni vs. olması ihtimal dahilindedir.⁷²

Kürtlerin çok az bir kısmı Yahudiliği kabul etmişlerdir. Kürt halkının çok tanrılı dinlere sahip oldukları dönemde, az bir kesimi tek tanrılı din olan Yahudiliği benimsemişlerdi.

⁶⁹ Mehmet ERÖZ: Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu. (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1987), s. 132.

⁷⁰ Suat AKGÜL: a.g.e., s. 16-17.

⁷¹ Hasan ARFA: a.g.e., s. 58.

⁷² Kreyenbroek, Sperl: Kürtler, Çev. Yavuz Alogan, (İstanbul: Cep Kitapları, 1992), s. 15.

Yezidi sözcüğü, Yezidi Kürtlerin Yezd ya da Yezdan adındaki bir tanrının varlığına inanmalarından ortaya çıkmıştır. Bu dine bağlı Kürtler Halep, Musul, Erzurum, Van ve Sincar Bölgelerinde yaşamaktadırlar.⁷³

Osmanlı döneminde ise Kürt Yezidilerin dini merkezi, yönetim olarak Diyarbakir eyaletine giren Musul'un daha kuzeyindeki Sincar bölgesidir.⁷⁴

Şeyh Adıyy'in Kürtlerin bir kısmının benimsediği Zerdüştlüğü yazılı ilke ve kurallara bağlayarak bu inancı Yezidilik adı altında yeniden düzenlediği kabul edilmektedir.⁷⁵

Kürtleri Hristiyanlaştırma girişimlerine ait bilgiler çok dağınık olmakla beraber, Mesudi, Musul ve Cudi Dağı çevresinde oturup, Hristiyan olan al-Yakubiya ve al-Curkanlar'ı anlatmaktadır.⁷⁶

Türkler'in X. yüzyıldan itibaren büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul etmeleriyle Kürtler de bu dini kabul etmeye başlamışlar ve İslam'ın Şafiilik mezhebini tercih etmişlerdi.

Türkiye'deki Kürtlerin büyük çoğunluğunun Şafii mezhebinden olmalarına karşılık az bir kısım da Alevi mezhebindedir.⁷⁷

Müslüman Kürtlerin dinsel örgütlenmesi açısından niteleyici bir özellik, ruhani akıl hocalarından (zaman zamanda babadan oğula geçen feodal beylerden) oluşan özel bir kurumun, yani seyitlerin ve şeyhlerin varlığıdır. Şeyhler bütün dini işleri yönetmişler, gelenek ve göreneklere uyulup uyulmadığını izlemişlerdir.

Bununla da kalmayıp XIX yüzyılın sonunda yavaş yavaş politika sahnesine çıkmaya başlamışlardır. Sadece dini yaşamda değil, aynı

⁷³ Botan AMEDİ: Kürtler ve Kürdistan Tarihi, (İstanbul: Fırat Dicle Yayınları, 1991), s. 75

⁷⁴ Celile CELİL: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler, (Ankara: Özge Yayınları, 1992), s. 29.

⁷⁵ Tori: Kürt Kültür Tarihi, (İstanbul: Berfin Yayınları, 1999), s. 163.

⁷⁶ M.Salih SAN: a.g.e., s. 62.

⁷⁷ Selami SAYGIN: a.g.e., s.159

zamanda politik ve ekonomik yaşamda da giderek daha büyük rol oynamışlardır.⁷⁸

Şeyhler bu rollerini Bedirhan, Ubeydullah ve Şeyh Sait isyanında açık olarak göstermişlerdir.⁷⁹

Doğu Anadolu'nun sosyal-ekonomik-kültürel yapısı kendine özgü birtakım özelliklere sahiptir. Bu yapının en belirgin yanı iki şekilde somut olarak göze çarpmaktadır: 1) Ağalık düzeni: Servet esasına özellikle toprak mülkiyeti esasına dayanıyordu. Herkes kendine göre daha zengin nüfuzuna girerek zincirleme bir bağlılık içinde en zengin - kuvvetlinin - egemenliği altında bulunuyordu.⁸⁰

Kürtlerin çoğu göçebe ya da yarı göçebe aşiretlere mensuptu. Aşiretçilik genellikle, ikisi de saf olmayan akrabalık ve bölge bağlarından oluşmuş bir karışım idi.⁸¹

Aşiret aynı zamanda sosyolojik bir olgudur. Yöre insanının birlik ve dayanışma bağları ile güçlenir. Aşireti meydana getiren kabile reisi, bir tampon fonksiyon olarak, aşiret fertlerinin haklarını korur kentlerle sorunlarını çözümler.⁸²

Aşiret esas itibarıyla bir "soy birliğidir." Aşiret mensupları aşireti dışarıya karşı, aşiret reisinin başkanlığında savunurlar. merkezi otoritenin azlığı özellikle göçebelik konumu bireylerin "aşirete mensubiyet"

⁷⁸ A.M Menteştaşvil: a.g.e., s. 66, 68, 69.

⁷⁹ MINORSKY: a.g.e., s. 75. "Bedirhan İsyanı Cizre Emiri Bedirhan Bey'in devlete baş kaldırması ile başlamıştır. Yabancıların müdahalesini mucip olacak derecede mühim olan isyan 1838'de başlamış ve 1846 yılında Anadolu ordusu komutanı müşir Osman Paşa tarafından bastırılmıştır. İsyana sebebi olarak, Cizre kazasının Diyarbakır'dan alakası kesilerek Musul vilayetine bağlanması ve Bedirhan Bey'in Musul valisi Mehmet Paşa'dan çekinmesi görülmekte ise de asıl sebep, Bedirhan'ın Nasturilere karşı giriştiği taaruz dolayısıyla meydana gelen yabancı müdahaledir. Neticede Bedirhan Bey teslim olmuş ve Girit'e sürülmüştür". Genel Kurmay Belgelerinde Kürt isyanları 3, (İstanbul: Kaynak Yayınları: 102) s. 23-24.

⁸⁰ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 26.

⁸¹ Kreyenbroek, Sperl: a.g.e., s. 16.

⁸² Orhan TÜRKDOĞAN: a.g.e., s. 225-226.

duygusunu arttırmıştır. Tarım ve hayvancılığa dayalı bir yaşantı şekli, koruma ve korunma ihtiyacının aşiretle giderilmesi sonucunu doğurur.⁸³

Kürtlerin geleneksel olarak kaba bir alt - aşiretler, aşiretler ve aşiret konfederasyonları hiyerarşisi içinde gevşek bir biçimde örgütlendikleri söylenebilir.

Kürt aşiret önderleri ise izledikleri siyasetlerde komşu aşiretler arasındaki çatışmalı güç dengesini ve bölgedeki, daha uzakta bulunan hükümetle olan ilişkilerini temel almışlardır.⁸⁴

Artık günümüzde bütünü ile göçebe aşiretler yerine daha çok yarı göçebe diye bilinen kışlık ve yazlık için ayrı ayrı yerlerde olma, yaylacılık şeklindeki göçebelik etkisini sürdürmektedir. Eğitim oranının artmasına ve şehirleşmeye bağlı olarak aşiret yapısında da çözümler başlamıştır ve aşiret mensupları geçen yüzyıllarda olduğundan daha az aşirete ihtiyaç duymaktadırlar.⁸⁵ Cumhuriyet Türkiye'sinde vatandaşlık hukuku esastır. Ağaya da aşiret reisine de ihtiyaç yoktur.

2) Şeyhlik düzeni ise, mezhep ve tarikatlardan yani dini duygulardan kaynaklanmaktadır. Ağalar maddi yönden, şeyhler dini yönden Doğu Anadolu halkını etkileri altında bulundurmaktadırlar.

Ayrıca, Vilayet, Sancak, Kaza merkezlerinde de "eşraf tabakası" mevcuttu. Bu grup Tanzimat'tan itibaren politik, idari, kültürel yönden şehirlerde egemen durumda idi. Valileri etki altına alabiliyorlar, reformlarda söz sahibi olabiliyorlar, reformlarla ilgili heyetlere, mahalli yönetime katılabiliyorlardı. Bu gibi imtiyazlarını yitirmemek içinde merkezi otoritenin kuvvetlenmesini istemiyorlardı.

Doğu Anadolu'nun diğer bir özelliği de (Osmanlı Döneminde) etnik ve dini yönden çok çeşitli oluşu idi. Türkler çoğunlukta olmakla beraber çeşitli azınlıklar mevcuttu. Etnik-dini konuda en büyük çelişki Hristiyan Ermeniler'le müslüman halkın bir arada olmasıydı. Bir kısım Kürtler

⁸³ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 164.

⁸⁴ Kreyenbroek, Sperl: a.g.e., s. 16.

⁸⁵ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 166.

merkezi otoriteyi tanımakla beraber İstanbul'un kontrolü dışında olduklarından serbest hareket etme imkanına her zaman sahiptiler. Ermeniler ise 1877 - 78 Osmanlı - Rus savaşından sonra devlet kurma hayaline kapıldıklarından İstanbul'u dinlemiyorlardı.⁸⁶ Bütün bunlar yetmiyormuş gibi yabancı devletlerde ajanlarıyla Doğu Anadolu'daki konsolosluklarıyla, okulları ve misyoner örgütleriyle bir yandan Hristiyan azınlıkları tahrik ediyor, merkezi otoritenin kuvvetlenmesini engelliyor ve aşiretleri kışkırtıyorlardı.⁸⁷

Doğu Anadolu Bölgesinde, halkın başta gelen geçim kaynağı hayvancılıktır. Tarım ikinci derecede gelir. Dağlık bir bölge olduğu için tarıma elverişli toprakları azdır. Ayrıca iklimin sertliği, tarımsal çalışmalarını güçleştirir. Çeşitli ve bol ürün yetiştirmeyi önler.⁸⁸ Bölgenin arazi yapısının sarp, iklimin de sert olmasından geçim, daha ziyade hayvancılığa bağlı olup, ahali asırlardan beri, geniş otlaklara ve yaylaklara dağılmış olarak "konar - göçer" topluluklar halinde yaşamıştır.⁸⁹

Aşiretler, göçebelik vasıflarını biraz da, hayvanlarına otlak temin etmek için sürdürmek zorunda kalmışlardır.⁹⁰

Ovalarda ve yamaçlarda yaşayan Kürt köylüleri ise başka yerlerdeki köylüler gibi, geleneksel olarak tımara ayrılmış veya toprak sahibinin mülkü olan topraklarda çalışıyordu.⁹¹

Ancak diyebiliriz ki Kürt aşiretlerinin oluşturduğu Doğu Anadolu Bölgesi'nde, merkezi devlet hiçbir zaman güçlü olamamıştı. Osmanlı'nın geneline hakim timar düzeni, bu bölgede pek uygulanamadı. Devlet, askeri

⁸⁶ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 26-27.

⁸⁷ Atılğan ÇOŞKUN: Emperyalist Devletlerin Doğu Anadolu Politikası ve Aşiret Süvari Alayları, (Ankara, 2004), s. 365.

⁸⁸ Kavamettin ÖZEN: a.g.e., s. 16.

⁸⁹ S. Ahmet Arvasi: Doğu Anadolu Gerçeği, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 91, sa. B. 4, 1988), s. 45-46..

⁹⁰ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 317.

⁹¹ Kreyenbroek, Sperl: a.g.e., s. 23.

yükümlülüklerini yerine getirdikçe ve vergilerini ödedikçe Kürt aşiretlerine ilişmedi ve onlara görelî bir özerklik tanıdı.⁹²

Bölgede siyasal ekonominin temelini aşiretçilik oluşturduğu sürece bu tatmin edici bir sistemdi. Ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında hükümet toprakla ilgili hakları ve toprağın kullanımını daha yakından denetlemeye başlayınca bu sistemde dağılmaya başladı. Toprak kişisel mülkiyete devredildi. Bu süreç Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başladı ve savaştan sonra tamamlandı.⁹³

Bölgedeki bu yapı, çetin kış şartları birbirlerine kapalı grupçukların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Mahalli örf ve adetler geliştirilmiş, kendilerine has liderler (şeyhler, beyler ve ağalar) yetiştirmişlerdir.

Ancak bu müesseseler Batı dünyasında olduğu gibi "feodal yapı" görünümünde olmamıştır.⁹⁴

Osmanlı dönemindeyse Doğu ve Güneydoğu Anadolu 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinin büyük ölçüde dışında kalmıştır. Ulaşım olanakları çok sınırlı, coğrafi yapısı engebeli olan bu bölgelerden hububat gibi taşınması güç mallarda, bölgedeki meta üretimi yerel kent pazarlarıyla sınırlıdır. Ancak 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında, hasadın iyi olduğu yıllarda sınırlı miktarda tahıl, deve kervanlarıyla Halep üzerinden İskenderun limanına ulaştırılmıştır. 20. yüzyılın başlarında, bölgenin tahılı ara sıra ve sınırlı ölçüde, Musul, Bağdat ve Hindistan pazarlarına gönderilmeye başlanmıştır.

Güneydoğu Anadolu ise kuzeyine göre daha kentleşmiş bir bölgeydi. Eski ticaret yolunun bu bölgeden geçmesi, bu olguda etkendi. O nedenle uzak pazarlar için olmasa da kent pazarları için üretim yapılmaktaydı.⁹⁵

⁹² Mustafa SÖNMEZ: Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler Ekonomik ve Sosyal Tarih, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 1992), s. 79.

⁹³ Kreyenbroek, Sperl: a.g.e., s. 23, 24.

⁹⁴ Ahmet ARVASI: a.g.e., s. 46.

⁹⁵ Mustafa SÖNMEZ: a.g.e., s. 79.

C - Osmanlı Devleti'nde Kürtler

1 - Devlet İçinde Kürtlerin Durumu

Kürtlerin meskun olduğu alanlar, Osmanlılar'dan önce Karakoyunlu ve Akkoyunlu devleti sınırları içerisindeydi. Akkoyunlularla birlikte Ermenistan'a sefer yapan Safevi hükümdarı Şah İsmail, bir süre sonra Akkoyunlularla savaşarak Ermenistan ve Huzistanı, kendine bağladı. 1492 yılında da Kürtler üzerine yürüyen Şah İsmail, Akkoyunlu Devleti'nin başkenti olan Diyarbakır dolaylarına kadar ilerledi. Daha önce Akkoyunluların zulmüne maruz kalan Kürtler, Safevilerin yönetiminde yaşamaya başladılar. Şah İsmail'in, seferlerinde aldığı toprakları Şiiileştirmeye gayret etmesi nedeniyle, Kürt beyleri ile arası açılıyor ve tamamına yakını sünni olan Kürt halkı ile yeni atanan Safevi emirleri arasında mezhebi ihtilaflardan kaynaklanan sorunlar tırmanıyordu. Şah İsmail'in 11 Kürt emirini tutuklatarak Tebriz'e getirmesi (1511) Kürtler ile Safeviler arasındaki ilişkilerin bozulmasının en son gerekçesi olmuştur.⁹⁶

1071'den itibaren Türklerin hakimiyeti altında bulunan, Türkler tarafından iskân edilmeye başlanan ve üzerinde yine Türkler tarafından çeşitli adlar altında (Selçuklu, Saltuklu, Mengüçek, Artuklu, Beylikler, Atabeylikler vs) pek çok Türk devletleri kurulan Doğu Anadolu bölgesi nihayet 1517 Çaldıran Zaferiyle yine bir Türk devleti olan Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içine dahil edilmiştir.⁹⁷

Ancak Çaldıran savaşı öncesinde Kürt - Osmanlı ilişkileri zaten başlamıştı.

Yavuz döneminde Kürtlerin yaşadığı toprakların Urmiye'den Malatya'ya kadar olan büyük kesimi Bitlis Emiri Şeyh İdris-i Bitlisi'ye bağlıydı.

⁹⁶ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu, (Ankara: Mesaj Yayınları, 1992), s. 31.

⁹⁷ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 9.

Yavuz Selim, İran Seferi hazırlıkları sırasında Şeyh İdris-i Bitlisi ile ilişki kurarak diğer Kürt emirleri ile birlikte kendi saflarına katılarak Safevilere karşı savaşmalarını istedi. Bitlisi, Yavuz'un bu talebini yerine getirmek için çalışmış, nüfuzu altındaki emirleri savaşa hazır hale getirdiği gibi, Safevi hükümdarlığına boyun eğmiş olan 20 kadar aşiretin Şah İsmail'e karşı cephe almalarını sağlamıştı. Şeyh Bitlisi'nin bu gayretleri ile toplanan Kürt aşiretleri Osmanlı ordusuyla birlikte Safevilere karşı savaşmış ve Çaldıran Savaşı sonucu doğuda Tebriz'e batıda da Urfa'ya kadar topraklar Osmanlılara katılmıştı.⁹⁸

Hedeflerini daha çok batıya, "gavur" topraklarına çeviren Osmanlılar için ise Kürtlerin bulunduğu topraklar daha önce iki nedenle geri plandaydı: 1) Bu topraklarda müslüman halkın yaşaması 2) Bölgenin aşiret yapısından dolayı bu toprakları kontrol altına almak için çok önemli bir askeri gücü seferber etmek.⁹⁹

Jeopolitik olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya sahip olmadan Orta ve Batı Anadolu'da devlet güvenliğinin sağlanmasının imkansızlığını¹⁰⁰ anlayan Osmanlı Devleti Safevilerle mücadeleye girdi ve bu mücadelede Kürtlerin siyasi öneminin anlaşılmasına yol açtı.¹⁰¹

Çaldıran Savaşı, aslında bir son değil bir başlangıçtı. Safevi Devleti ve İran sonucu kabul etmedi ve bundan sonra bir asır daha bu topraklar için Osmanlı devleti ile savaştı.¹⁰²

⁹⁸ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 31, 32.

⁹⁹ Hasan YILDIZ: XX. yüzyıl başlarında Kürt siyasi ve Modernizm, (İstanbul: Nujen Yayınları, 1996) s. 13.

¹⁰⁰ Haluk SELVİ: Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923), (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2000) s. 377.

¹⁰¹ MINORSKY: a.g.e., s. 47.

¹⁰² Yalçın KÜÇÜK: Kürtler Üzerine Tezler, Çev. Candan Baysan, Abdullah Keskin, (Dönem Yayınları, 1990), s. 61.

Şah İsmail'in halefleri bazı geçici başarılarına rağmen, onun ilk başarısına hiçbir zaman erişemediler. Bu suretle Zagros'un batısındaki İran egemenliği zamanla azaldı.¹⁰³

İdris-i Bitlisi ile Yavuz Sultan Selim arasında Çaldıran Savaşı sonrasında yapılan bir anlaşma ile Doğu ve Güneydoğudaki vilayetler Osmanlı Devletini biat ettiler. Bu anlaşmaya göre;

1 - Kürtlerin emirliklerinin Osmanlı yönetimine bağlı özerklikleri korunacak.

2 - Kürt emirliklerinde yönetim babadan oğula geçecek ve bu da Padişah fermanıyla ilan edilecek.

3 - Kürtler, savaşlarda Osmanlı ordusuna asker verecekler.

4 - Kürtler, Osmanlılara vergi verecekler.

5 - Osmanlılar, Kürtleri dış saldırılardan koruyacaktı.¹⁰⁴

Yavuz Sultan Selim İdris-i Bitlis'e, başında daima hanedanının en liyakatli ferdi bulunan birçok prensliklerin dahili muhtariyetlerini muhafaza ettikleri Kürdistan'ın idare teşkilatın, kurmak gibi yüksek bir vazife verdi.¹⁰⁵

İlk idari örgütlenme Diyarbakır'da gerçekleşti.¹⁰⁶ Ardından Erzurum (1534) ve Van eyaleti (1548) sistem içine entegre edildi. Güçlü aşiretlerin ve beyliklerin bulunduğu yerlerde sayısı 16'yı bulan küçük "hükümetler" oluşturuldu. Her eyalet ayrıca sancaklara bölündü. Örneğin Diyarbekir eyaletinde 19 sancak kurulurken, bu sancaklardan 8'inde yönetim babadan oğula geçerken, diğer 11 sancakta ise yönetim doğrudan

¹⁰³ Salih SAN: a.g.e., s. 47.

¹⁰⁴ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 32

¹⁰⁵ Mehmet BAYRAK: Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Gizli Belgeler Araştırmalar Notlar, (Ankara: Özge Yayınları, 1993).

¹⁰⁶ Şaban ASLAN: Tarih Sayfalarında Kürtler, (Diyarbakır: Evin Yayıncılık, 2005), s. 22.

padişahın yani devletin tasarrufuna bırakılmıştır. Van eyaleti de bu şekilde 37 sancak ve 4 hükümete ayrılmıştır.¹⁰⁷

Netice itibariyle Diyarbekir ve Van eyaletlerinde bulunan sancakları aşağıdaki şekilde üç başlık altında toplamak mümkündür.

1 - Klasik Osmanlı Sancakları

2 - Ekrad Sancakları

3 - Hükümet Sancakları¹⁰⁸

Kürtlerin oturduğu yerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na dahil edilmelerinden sonraki idari yapıları ise imparatorluğun diğer bölgelerinden farklı oldu. Çoğu vilayet, merkezi olarak atanan valiler yerine, kendilerine Osmanlı ünvanları verilmiş, hakim Kürt aileleri tarafından gerçekten de neredeyse bağımsız olarak yönetildi.¹⁰⁹

Düzenli askerlik yapma mecburiyeti yoktu. Bölgenin arazilerini Sultana, tımar olaraktan da vermezlerdi.

Bölgedeki bazı yerler de merkezden gönderilen sancak beyleri tarafından yönetildi.

Osmanlı Devletinin sancaklardaki Kürt beyliklerine tanıdığı özerkliğe karşı istediği şeyse, devlete karşı ayaklanmalarını, İstanbul'un onayı olmadan sınırlarını genişletmemeleri¹¹⁰ ve onların da seferlere askerleriyle birlikte katılmalarıydı.¹¹¹

Yaklaşık üç yüz yıl süren bu toplumsal yapı, yavaş yavaş değişmeye başladı.

¹⁰⁷ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 16.

¹⁰⁸ Bayram KODAMAN: a.g.e. s.15

¹⁰⁹ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 63.

¹¹⁰ Mustafa SÖNMEZ: a.g.e., s. 80.

¹¹¹ Alpay KABACALI: Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), s. 15.

II. Mahmut (1808-1839) döneminde devletin merkezi otoritesi bölgede daha çok hissedildi.¹¹²

Çünkü 1800'lü yıllara gelindiğinde eyalet sistemi kalkıyor, yerine vilayet sistemi getiriliyordu. Mustafa Reşit Paşa 1833 yılında Sivas'ta kurduğu vilayet modeliyle bu sistemin temelini atmıştı. 1864 yılındaysa eyalet sistemi yasalaştı ve merkezi atamalar daha önem kazandı.

Bu yeni sisteme göre bölgede Erzurum, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Van ve Bitlis vilayetleri oluşturuldu.

1890 yılında yapılan idari sistem

Vilayetler	Sancaklar
Erzurum	Beyazıt, Erzincan
M. Aziz (Elazığ)	Dersim, Malatya
Diyarbakır	Ergani, Mardin
Bitlis	Genç, Muş, Siirt
Van	Çölemerik (Hakkari) ¹¹³

Kürt Ağalarının II. Mahmut döneminden itibaren tasfiye edilmeleri ise Kürt toplumunda kısmi bir otorite boşluğu doğurmuş¹¹⁴ ve bölgede bir dizi ayaklanmanın başlamasına neden olmuştur.¹¹⁵ Bu otorite boşluğu XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şeyhler tarafından doldurulmaya başlanmıştır.¹¹⁶

¹¹² Zeynel Abidin KIZILYAPRAK: 1900'den 2000'e Kürtler Kronolojik Albüm, (İstanbul 2000), s. 14.

¹¹³ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 25.

¹¹⁴ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 160.

¹¹⁵ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 24.

¹¹⁶ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 160.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da takip ettiği politikanın esaslarını başlangıçtan 20. yüzyıla değin şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Devletlerin askerî ve mülkî otoritesini madden ve manen Doğu Anadolu'da tesis etmek ve devletin daha etkili olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak,

b. Resmî kuvvet ve otoritenin yetersiz kaldığı yerlerde mahallî kuvvet ve otoriteden yararlanmak,

c. Bütün Doğu Anadolu halkının menfaatini koruyan reformlar yapmak sadece Ermeniler lehine yapılacak olanları reddetmek,

d. Büyük devletlerin reform isteklerini geciktirmek ve uygulamamak,

e. İngiltere ve Rusya'nın saldırılarından bölgeyi korumak ve bir güç dengesi oluşturmak,

f. Ermeni komitelerinin faaliyetlerine engel olmak,

g. Doğu Anadolu'ya Batı taraftarı ve hayranı olan memurları yollamamak,

h. Ermeni komitelerinin olup bittileri karşısında kalmamak için Müslüman halkı, özellikle aşiretleri silahlandırmak ve onları müteyakkız hale getirmek,

i. Müslüman halkı ve mahallî otorite ve toplum lideri durumunda olan reis, şeyh vb. himaye etmek ve onları Saltanata Hilafet'e bağlamak,

j. Ermenilerin çıkardığı her türlü hadiseye zamanında müdahale etmek veya ettirmek,

k. Avrupalı misyonerlerin faaliyetlerini engellemek veya kontrol altında bulundurmak,

l. Aşiretlerden askeri birlikler teşkil etmek,

m. Bölgede eğitim kurumlarını yaygınlaştırmak ve yöreyi imar etmek,

n. İran sınırından aşiretlere yönelik tecavüzleri engellemek,

o. Mülkî ve askerî görevlerde aşiret mensuplarının yer almasını sağlamak ve bu grupların sisteme entegrasyonu hızlandıracak tedbirleri uygulamak,

p. İskân olmamış konar-göçer aşiretlerin yerleşik düzene geçmesini teşvik etmek.¹¹⁷

2 - Hamidiye Alayları ve Aşiret Okulları

Erzincan'da bulunan IV. Ordu Komutanı ve aynı zamanda Padişah II. Abdülhamid'in kayınbiraderi olan Mareşal Zeki Paşa'nın 1891'de Erzurum, Van, Bitlis'e yaptığı bir gezinin sonunda padişaha yaptığı bir teklif üzerine kurulmuştur. Hamidiye Alayları Kazak modeline göre örgütlenmiştir. Aşiret reislerinin başkanlığında atlı alaylar şeklinde örgütlenmişlerdir. Askeri eğitimleri düzenli ordu subayları tarafından yapılıyordu. Görevlendirildikleri aylarda ücret alırlardı. Buna karşılık aileleri vergi muafiyeti içindeydiler.

Başlangıçta adları süvari Alayları iken sonradan, Süvari-i Asakir-i Hamidiye Alayları şeklinde resmi yazışmalarda yer aldı.¹¹⁸

"Hamidiye Alayları", 20 Ekim 1890 tarihinde ve 233 sayılı yasayla 1891 yılında kuruldu. 512-1152 kişilik güçlerden oluşan bu alayların komutanları aşiret reisleriydi. Eğitimlerine yardımcı olan Osmanlı subayları da vardı.¹¹⁹

Başlangıçta 39 olan aşiret alay sayısı giderek 56'ya ulaştı. Bunlar padişahdan bağışlar, "İltifat"lar aldılar ve kendi bölgelerinde hiçbir otoriteye bağlı olmayan birer güç olarak varlıklarını sürdürdüler.¹²⁰

Bu alaylara 1-56 arasında numara verilmişti. Her Alayın, kırmızı atlastan yapılmış bir sancağı vardı. Bir tarafında ayetler yazılıydı, diğer yüzünde padişahın "tuğrası" işlenmişti. 17-40 yaşlar arasındaki aşiret

¹¹⁷ Atılgan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 375, 376.

¹¹⁸ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 186..

¹¹⁹ Naci KUTLAY: İttihat ve Terakki ve Kürtler, (Ankara: Beybun Yayınları, 1992), s. 24.

¹²⁰ Alpay KABACALI: Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları, s. 19.

erkekleri, hem evlerine yakın yerlerde askerliklerini yapmış oluyorlar, hem de imparatorluğun savunması için eğitiliyorlardı.¹²¹

II. Abdülhamidin bu alayları kurarken bazı amaçları vardı:

1 - Merkezi otoriteyi tesis etmek

2 - Doğu Anadolu'da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge durmak

3 - Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak

4 - Ermeniler'in faaliyetlerine engel olmak ve müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek

5 - Ruslar'ın saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu'yu korumak

6 - Pan - İslamizm politikasını yürütmek¹²²

¹²¹ Naci KUTLAY:, a.g.e., s. 24.

¹²² Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 29, 30.

Hamidiye Alaylarını Oluşturan Aşiretler

Birinci Liva	Alay Numarası
Merkez: Karakulliya	3
Zilan Aşireti	4
	5
Karapapak Aşireti	6
	9
Ademanlı Aşireti	10
Haydaranlı Aşireti	11
	12
	37
Celali Aşireti	38
Şazili Aşireti	57
İkinci Liva	
Merkez Hınıs	
Cemadanlı Aşireti	8
	31
Cıbranlı Aşireti	32
	33
	34
	36
Zırıkan Aşireti	35
Üçüncü Liva	
Merkez Malazgirt:	
Sıpkanlı Aşireti	1
	2
Karapapak Aşireti	26
	27
	28
	29
	30

Dördüncü Liva

Merkez Erciş

? Aşireti 13

14

15

16

Haydaran Aşireti 21

22

23

24

25

Beşinci Liva

Merkez Başkale

Mutki Aşireti 17

Milan Aşireti 18

Şemsiki Aşireti 19

Şukufti Aşireti 20

26

Takuri (Toqori) Aşireti 39¹²³

II. Abdülhamid'in bütün bu politikalarının temelinde ise bu bölgeleri merkeze bağlamak ve Osmanlı toprak bütünlüğünü korumak vardı.

Kuruluşundan 1897'ye kadar, Hamidiye Alayları, ile ilgili olarak gösterilen iyi niyetli gayretlere ve ortaya konan kanunnâmelere, nizamnamelere, çeşitli layihalara rağmen istenilen sonuç tam elde edilemedi.

¹²³ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 24, 25.

1897 - 1908 yılları arasında alayların sebep oldukları olaylar, aşiret kavgaları, eşraf - âyân tabakası ile aşiretler arasındaki sürtüşmeler yukarıda ileri sürülen görüşü kuvvetlendirmektedir.

Ancak burada II. Abdülhamid'in aşiretler ve alaylarla ilgili şahsi politikasından da söz etmek gerekir; Halifelik sıfatına ve makamına güvenerek doğrudan doğruya aşiretlerle kendisi arasında bir bağ kurmak ve aşiretleri kendine bağlamak.

II. Abdülhamit bu politikasında başarılı olmuş, aşiretlere bir takım somut menfaatler sağlamış alaylara mensup aşiretlere, silah, cephane vererek onlarda Padişahın kendilerini koruduğu hissini uyandırmıştır.¹²⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de meşrutiyeti ilan ettin sonra, bu güçlerin ellerindeki silahları ve rütbeleri geri almak istediğinde, Bölgede huzursuzluklar oldu; bunun üzerine uygulamadan vazgeçildi ve yeniden organize edilip "Aşiret Alayları" adını aldılar.¹²⁵

II. Abdülhamid "Kürtlerin Babası" şeklinde anıldığından Jön Türk devriminden sonra, en büyük aşiretlerden biri olan Milli'ler, Padişah'ı, desteklemek amacıyla ayaklandılar ve yeni yönetimi reddettiler.¹²⁶

1910 yılında aşiret ve alayların sayısı 64'e çıkarıldı.

Bu dönemde Aşiret Alayları bölgenin güvenliği sağlamaya yardımcı oluyordu.¹²⁷

1912 Balkan Harbi'nin başlamasıyla Alaylar sıkı bir talim altına alınmıştı.¹²⁸

1914 - 19 Birinci Dünya Savaşı içinde Kürtler ve Alaylar hükümete sadık kaldılar. Alaylar bu savaşta Ruslara karşı savaştılar¹²⁹ ancak genel

¹²⁴ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 58, 59.

¹²⁵ Naci KUTLAY: a.g.e., s. 25.

¹²⁶ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 66.

¹²⁷ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 40.

¹²⁸ M. Şerif FIRAT: Doğu İlleri ve Varto Tarihi, (İstanbul: Kamer Yayınları, 1998), s. 173.

¹²⁹ Naci KUTLAY: a.g.e., s. 25.

olarak başarısız sayıldılar. Başarısızlıklarının sebepleri ise; disiplin, teçhizat ve erzak yetersizliği, topların olmaması, tüfeklerinin kısa menzilli oluşu, talimlerinin yaptırılmayışı, subaylarının bilgi yetersizliği, sıcak iklim bölgesi aşiretlerinin soğuk iklim bölgesine sevk edilmeleri, iaşesiz kalan subay ve eratın çevreyi yağmalamaları idi.

Kurtuluş Savaşı esnasında, Batı cephesinde Kuvay-ı Milliye birliklerinin düzenli orduya katılmasını öngören kararla birlikte "ihtiyat süvari Alaylarının" dağıtıldığı açıklandı ve böylece alaylar resmen ortadan kaldırılmış oldu.¹³⁰

Kurulduğu tarihten (1891) kaldırıldığı tarihe kadar Hamidiye Alayları'nın ne gibi sonuçları oldu? Bu politika sonunda:

1. Devlet otoritesi Doğu Anadolu'nun her tarafına girdi ve az çok yerleşti.
2. Doğu Anadolu'daki aşiretler ve reisleri itaate alıştırdı.
3. Şehir eşrafının karşısına silahlı aşiret alayları çıkarılarak, nüfuzları kırıldı ve bir kuvvet dengesi kuruldu.
4. Teşkilâtlı ve silahlı Ermeni çetelerine karşı aşiretler silahlandırıldı ve aşiretlere devletin kendilerini koruduğu hissi verildi.
5. Ordu ile aşiretler yani halk arasında her türlü tehlikeye karşı iş birliği kuruldu.
6. Aşiretler arası kavgalar, devletin sivil ve askeri yöneticilerinin aracılığıyla ve barış yoluyla nisbeten engellendi.¹³¹

Bütün bunlara ilaveten Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti'nin kurulması da engellenmiştir.

Ayrıca Hamidiye Alayları'nın İstanbul'daki izdüşümü "Aşiret mektepleri olmuştur."¹³² Bu mektepler İstanbul'un yanında Bağdat'ta da

¹³⁰ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 191.

¹³¹ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 86.

¹³² Zeynel Abidin KIZILYAPRAK: a.g.e.,

açılmıştır.¹³³

1892'de kurulan bu kurum, 1907 yılına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Orta okul seviyesinde olan bu kuruluşa Arap çocuklarının yanında Kürt aşiretlerinin "cismen ve zihnen kabiliyetli ve oldukça muteber ailelerine mensup" çocukları tercih edilmiştir.¹³⁴

Bu okuldan beklenen uzun vadeli faydalar ise:

Arap şeyh ve emirlerinin, Doğu Anadolu aşiret reislerinin ve ağalarının çocuklarını okutup onlara rütbelere vererek, maaşlar bağlanarak ve mülkî memuriyetlere tayin edilerek memleket idaresine iştirak ettirilerek iç isyanlardan ve çeşitli gailelerden kurtulmaktır. İçte sağlanacak birlik ve beraberlik (İslâm ve Osmanlı birliği) sonunda dışa karşı kuvvetli durmak ve büyük devletlerin entrikalarını önlemektir. Merkezi otoriteyi kuvvetlendirmek ve mahalli otoritelerin itâatini, saltanat ve hilâfete bağlılığını sağlamaktır.¹³⁵

Günümüz bazı tarihçi ve yazarlar, Abdülhamit'in Kürtler'e bu derece önem vermelerini eleştirir ve Kürtçülüğün doğmasına neden olduğu yorumunu yaparlar.

Çünkü söz konusu Kürtler, tıpkı çağdaşı olan Türkler gibi Avrupa'ya gönderilmiş, mason localarının ağına düşmüş ve geçtikleri eğitimin sayesinde, tıpkı Jön Türkler gibi milliyetçi akımların etkisine girmişlerdir.¹³⁶

Ayrıca aşiretlere vergi askerlik, idari ve adli denetimlerden uzak olma gibi ayrıcalıkları veren Hamidiye Alayları uygulaması Sünni Kürt aşiretlerini yarı resmi bir güç duruma getirmiştir. Bu durum her ne kadar aşiretler arasında rekabet ve çatışmalara yol açmış olsa bile Mardin'den Ağrı'ya kadar geniş bir alanda aşiretlere "Kürtlük şuuru" ve buna bağlı olarak, "Kürt gücü" olduklarını kuvvetle telkin etmiştir.¹³⁷

¹³³ Yalçın KÜÇÜK: a.g.e., s. 57.

¹³⁴ Orhan TÜRKDOĞAN: a.g.e., s. 222, 223.

¹³⁵ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 79.

¹³⁶ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 47.

¹³⁷ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 192.

3. Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kürt İsyanları

Anadolu'nun ilk fethedilen ve Türkleştirilen bölgesi Doğu Anadolu'dur. Türkler'in fethinden önce, Doğu Anadolu'daki Ermeni halkı, Bizanslılar, yani Rumlar tarafından göç ettirilmişlerdir.

Malazgirt zaferinden hemen sonra, tam olarak ele geçirilen Doğu Anadolu'ya Türk halkı iskan edilmiştir.¹³⁸

Osmanlı devletinde ise "Türk-Kürt" kardeşliği Osmanlı'nın bir yönetim hârikası olmuştur.¹³⁹ Türkmen'le Kürt yan yana ve eş manada kullanılmıştır. Bir devlet fermanında "Tavayif-i Türkman ve Ekrad'dan, Receplü Afşarı Cemaati"nden bahsedilmektedir. Bilindiği gibi Afşar (Avşar)lar Oğuzlar'ın büyük bir boyunu teşkil etmektedirler. Türkmendirler. Avşar geleneğinde de Avşar'la Kürt aynı uruktan, kardeş sayılır. Bunu Dadaloğlu'nun şu şiirinde açıkça görmekteyiz.

"Yozgat tarafından da çıktı bir Paşa

Avşar'ınan Kürtü yakdı ateşe

Çadırcı emeğin gitmesin boşa,

Beri gel hasmın gör Mecit Paşa"¹⁴⁰

Türk - Kürt kardeşliği ile ilgili örnekleri Yavuz Sultan Selim zamanında tamamlanmış olan Diyarbakir Eyaleti Mufassal Tahrir Defteri'nde de görmekteyiz.

Bu cümleden olmak üzere Kiğı Sancağı'ndaki "Şadıllu Cemaati"nden Çavlu köylerinde; ağa, Budak, Bahadur, Hüdâverdi, Keçilü, Kurt, Turalı gibi Türkçe adlar vardır.

Aynı sancakta, sonradan Dersim / Tunceli bölgesine adını veren "Desimlü Cemaati"nde; Alrı, Dengiz, Kutlu - buğa, Menteş, Ulaş gibi Türk adlara rastlanmıştır.¹⁴¹

¹³⁸ Bahaeddin ÖGEL ve diğerleri: Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu. s.45

¹³⁹ Ahmet KABAĞLI: Doğu'dan Doğuş, (Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 43, 1993), s. 32.

¹⁴⁰ Aydın TANERİ: a.g.e., s. 13.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Doğu Anadolu'da Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanmalar patlak verdi. Dönemin devlet idarecilerine karşı duyulan bazı memnuniyetsizlikler, mevki hırsı, vergi vermeme, aşiretler arası menfaat çekişmeleri, bazı ağa ve reislerin çıkarlarının zedelenmesi gibi şahsi ve kısmende siyasi durumlar ayaklanmaların sebepleri arasındaydı.¹⁴²

Meşrutiyetin ilanına kadar meydana gelmiş, hatırı sayılır, zikredilmesi gereken bir Kürt hareketine rastlanmadı.¹⁴³

İlk ayaklanma 1806'daki Babanzâde Abdurrahman Paşa'nın isyan etmesiyle başladı.

Süleymaniye valisi İbrahim Paşa'nın ölümüyle yerine atanan Halil Paşa'ya karşı İbrahim Paşa'nın yeğeni Babanzâde Abdurrahman Paşa ayaklandı ve valiliğin kendi hakkı olduğunu iddia etti.¹⁴⁴

Diğer isyanlardan bazıları şunlardır:

1812 Babanzâde Ahmet Paşa isyanı

1830 Garzan Kürtlerinin isyanı

- 1830-33 Yezidîlerin İsyanı

- 1838-46 Bedirhan İsyanı

- 1830 Zazaların İsyanı

- 1834 Şerif Ahmet Han İsyanı

- 1877 Bedirhan Osman Paşa ve Kardeşi Hüseyin Kenan Paşa İsyanı

- 1881 Şeyh Ubeydullah İsyanı

- 1889 Bedirhan Emin Alp İsyanı

- 1906 Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı

¹⁴¹ Bahaeddin ÖGEL ve diğerleri: a.g.e., s. 49.

¹⁴² Mahmut RİŞVANOĞLU: Saklanan Gerçek Kurmançlar ve Zazalar'ın Kimliği - II, (Ankara: Tanmak Yayınları), s. 703.

¹⁴³ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 34.

¹⁴⁴ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 45.

- 1908 Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı
- 1908 Dersim İsyanı
- 1914 Bitlis İsyanı
- 1916 Dersim İsyanı
- 1919-21 Koçgiri İsyanı¹⁴⁵

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra artık Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı uygulamak istedikleri genel politikaları içerisinde Doğu bölgesi önceliği almıştı. Bu dönemde, Şark Meselesi'nin Anadoluyla ilgili bölümü; *"Batı tarafından dile getirilen sözde "Anadolu Islahat Projesi" adı altında Hristiyan Ermeniler'i Osmanlı iradesinden kurtarmak ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurmak şeklinde belirmişti."* Bunun içinde Doğu Anadolu'da istikrarsızlık çıkarmak, terör ve anarşi ortamı yaratılmak isteniyordu. Bu amacın tahakkuku için Ermenileri örgütlemek, silahlandırmak ve müslüman komşularına kıyım yapmak hususunda teşvik etmek ve aşiretleri merkezî idareye karşı kışkırtmak takip edilen bir siyasetti. Doğu Anadolu, 1878'den sonra dışarıdan Ruslar ve İngilizler, içerden de Ermenilerce tehdit edilmekteydi.¹⁴⁶

Bu tarihten sonra ilk isyan, özerk bir Kürt varlığı için çağrıda bulunan Şeyh Ubeydullah tarafından çıkartıldı. Şeyh, İran Kürtlerini de içine alan bir ayaklanma başlattı.¹⁴⁷ Bu hareket Osmanlı devleti tarafından bastırıldı.

II. meşrut ilan edildiği zaman milli aşiretinin reisi İbrahim Paşa açıkça isyan etti. Abdülaziz dağlarına çekildi ve orada öldürüldü.¹⁴⁸

1913 yılında Siirt'te Hizanlı Şeyh Şehabettin meşrutiyeye muhalefetten ayaklandı. Bu hareket ittihatçılarca bastırıldı.

Bahsettiğimiz bu ayaklanmalar milli olmaktan çok mahalli ve dini özellik taşıymaktaydı.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Mehmet BAYRAK: Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, s. 81, 82.

¹⁴⁶ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 365.

¹⁴⁷ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 45

¹⁴⁸ MINORSKY: a.g.e., s. 65.

3.1 - Şeyh Ubeydullah İsyanı

19. yüzyılın ikinci yarısındaki en büyük Kürt ulusal hareketi, 1880 yılında Nakşibendi Şeyhi Ubeydullah'ın başını çektiği ayaklanmadır. Şeyh Ubeydullah bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlamıştır.¹⁵⁰

Şeyh Ubeydullah Peygamber sülalesinden olduğunu iddia eder ve hilafeti ele geçirmek için faaliyette bulunurdu. Muhitinde pek nazif olduğu gibi memleketin her tarafına dağılmış birçok halife ve müritleri de vardı.¹⁵¹

Onun Kürtler üzerindeki tesiri ruhani özelliklerinden kaynaklanmaktaydı.¹⁵²

1877-78 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Bölgesi'nde savaşan ordunun ihtiyaçlarını bu bölgeden sağlanmasının sebep olduğu kıtlık ve sıkıntılar, yer yer halk arasında hoşnutsuzluğun yayılmasına vesile oldu.¹⁵³

Bu arada İran'da yaşayan Kürt aşiretler, töre gereği Ubeydullah'a vergi verirken İran Şahı'nın vergi talebiyle karşı karşıya kalmışlar ve durumu Ubeydullah'a bildirmişlerdi.¹⁵⁴

"Dersim (Tunceli), Mardin, Hakkari, Bohdınan'da" aşiretler arasında kıpırdanmalar başgösterdi. Yöneticilerin ve askerlerin bu kıpırdanışlara karşı müdahale etmeleri karşısında, Şeyh Ubeydullah'a başvuran mahalli halk temsilcileri isteği üzerine, Şeyh; bir taraftan İstanbul'a, mahalli yöneticilerin cezalandırılması için başvururken, öte yandan da "Mekke Emiri, Mısır Hidiv'i ve Rus Çarı" ile de irtibat kurdu. Aynı zamanda, İngiltere'nin Van'daki Konsolosu "Klayton'a" başvuruldu. Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı organize etmeğe başladıklarından bu başvuruyu,

¹⁴⁹ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 46.

¹⁵⁰ Kemal BURKAY: Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat, c: 1 (İstanbul: Deng Yayınları, 1997) s. 379.

¹⁵¹ Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 124.

¹⁵² Mesud Fani BİLGİLİ: Kürtler ve Sosyal Gelişimleri, s. 29.

¹⁵³ Mahmut RİŞVANOĞLU: Saklanan Gerçek. Kurmac ve Zazaların Kimliği-II, s. 706.

¹⁵⁴ Mustafa SÖNMEZ: a.g.e., s. 83.

Osmanlı Devleti'ni bu bölgede parçalamak için bulunmaz bir nimet görerek, hemen silah yardımını yaptılar.¹⁵⁵

Şeyh Ubeydullah Osmanlı imparatorluğu ile İran arasındaki sınır bölgesinde bağımsız bir Kürt devleti kurmak istiyordu.¹⁵⁶

Şeyh, İran'la Osmanlı imparatorluğu arasındaki bölgede bağımsız hareket ediyor ve İngiltereden destek alıyordu. II. Abdülhamit başlangıçta Şeyh Ubeydullah'ı, İran'a karşı destekledi ve yardım etti. 1880'de II. Abdülhamid yaveri Bedirhan Bey'in (Van dolaylarına hakim güçlü ve kalabalık bir aşiret reisi idi) oğlu Bahri Bey'i Hakkariye Şeyh Ubeydullah'ın yanına yollayarak onu kendi yanına çekmeye çalıştı. Nitekim Ubeydullah'ı İran üzerine yöneltmeyi başardı. Ancak kısa bir müddet sonra Ubeydullah Osmanlı İmparatorluğu aleyhine döndü ki, bu davranışına İngiltere'nin sebep olması muhtemeldir.¹⁵⁷

Şeyh Ubeydullah'ın çevresinde Hakkari, Bitlis, Muş, Sason, Diyarbakir, Botan, Siirt, İmadiye, Süleymaniye yöresinden reisler bir araya gelmişti. 1880 yılı sonbaharında İran'a karşı saldırıyı başlattı. İran'dan Mameş, Mangur, Zerza, Gewrık, Bane, Herki, Begzade aşiretleri de kendisine katıldılar. Komutası altında kimi kaynaklara göre 50.000 kişilik, kimine göre ise daha büyük bir ordu toplanmıştı. Oğlu Abdülkadir komutasındaki güçler Mahabad'ı ele geçirdi. Şeyh Ubeydullah Urmiye'yi kuşattı. Diğer oğlu Şeyh Sıdık'ın komutasındaki güçler Mereg'a'yı işgal edip Tebriz'e yaklaştılar.¹⁵⁸

Ruslar, Aras sınırını korumak için buraya birlik gönderdiler. İran, aralarında Maku Süvarileri de olmak üzere birçok birliği seferberlik altına aldı.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 706, 707.

¹⁵⁶ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 62.

¹⁵⁷ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 28.

¹⁵⁸ Kemal BURKAY: Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat, s. 391.

¹⁵⁹ V. Minorsky, Th Bois ve diğeri: Kürtler ve Kürdistan, (İstanbul: Doz Basım, 1996), s. 116.

Hem Osmanlıya hemde İran'a karşı yapılan bu harekette, Osmanlı Devleti yeni çıktığı Rus savaşından dolayı çok yorgun düşmesine rağmen, buraya kuvvet gönderdi. Bunun üzerine Şeyh Ubeydullah isyanı bastırıldı. Şeyh işgal ettiği toprakları bıraktı ve İstanbul'a getirildi. Fakat 1882'de İstanbul'dan kaçarak Ruslardan yardım alacağı umuduyla tekrar başkaldırdı. Osmanlı devleti üzerine tekrar kuvvetler gönderdi ve bir müddet sonra Şeyh yakalandı. Daha sonra ailesi ile beraber "Mekke'de" mecburi iskâna tabi tutuldu. Şeyh aynı yıl Mekke'de öldü. 1908 yılında Meşrutiyetin ilanıyla ailesi serbest bırakıldı.

Şeyh Ubeydullah'ın ailesi İstanbul'a geldi. Şeyh'in büyük oğlu "Şeyh Abdülkadir" (Kürt Teali Cemiyetinin kurucusu) Osmanlı Ayan meclisi üyeliğine getirildi. Burada, Abdülhamid idaresine karşı çıktığı görüşüyle "İttihat-ı Terakkiciler" tarafından ödüllendirildi.¹⁶⁰

3.2 - Bitlis İsyanı

Bitlis diğer Doğu Anadolu illerine göre Ermeni nüfusunun yoğun olduğu illerden birisiydi. Şehrin müslüman nüfusu ise Kürt ve Türklerden oluşmaktaydı. Kürt isyanlarının genel karakteri, Bitlis isyanında da görülmüştür. Osmanlılar savaştan yenilmiş olarak çıkmıştır ve genel durumu iyi değildir. Şeyh Ubeydullah ile başlamış olan, Kürt toplumuna şeyhlerin/din adamlarının önderlik etmesi dönemi bu isyanda etkili olmuş, isyanın önder kadrosu şeyhlerden ve mollalardan meydana gelmiştir.

Bitlis İsyanı, örgütlü ilk Kürt isyanı, sayılmaktadır. 1912'de politik Kürt gruplarının katılımı ile Genel Kürt Kurulu kurulmuşken yine aynı yılda Rusya'nın İstanbul elçisi Girs raporlarında İrsad adlı bir Kürt örgütünün Kürtlerin arasında örgüt çalışmaları yaptığı anlatılmaktadır.¹⁶¹

Bitlis İsyanı'nın hazırlıkları 1911 yıllarına kadar inmektedir. Organize bir nitelik taşıyan bu isyanın hazırlayıcıları Abdürrezzak Bedirhan, Yusuf Kamil Bey, Şeyh Taha, Simko ve Molla Selim gibi kişilerdi.

¹⁶⁰ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 707.

¹⁶¹ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 207.

Bitlis isyanının oluşumunda temel olan teşkilat, faaliyetine ara vermiş gibi görünmesine rağmen İRŞAD Cemiyeti idi. Abdürrezzak'ın başkanı olduğu Cihandani Cemiyeti de isyancılara Hoy'dan silah sağlayarak destek vermekteydi.

İrşad Cemiyeti'nin kurucularından olan Molla Selim, Bitlis isyanını hazırlayan kişi idi.

Molla Selim, Bitlis - Hizan'ın dini önderi Şeyh Sait Ali ile birlikte hareket ediyordu.

8 Şubat 1914 tarihli Osmanlı - Rus antlaşması bölgedeki Rusya hesabına faaliyet gösteren kişilere cesaret verdi. Molla Selim bu ortamı değerlendirmek için faaliyete geçti. Ancak Osmanlı Devleti "Şeriflik" iddiasıyla Bitlis bölgesinde bir isyanın planlanmış olduğu istihbaratına dayanarak Molla selim'i isyanın elebaşı olarak tutukladı.

Bu tutuklama Bitlis'teki isyanın planlanandan bir ay önce başlamasına neden oldu.¹⁶²

Ancak asi Kürtler, yolda Jandarma güçlerine ani bir baskın düzenleyerek Molla Selim'i kurtardılar.¹⁶³

Molla Selim, hareketini daha geniş alanlara yaymak maksadıyla 10 Mart 1914 tarihinde Bitlis'teki aşiret liderlerine gönderdiği mektupta; Ermeniler'in himaye edilmesi ve savunulmasının gerekliliğine işaret ederek onlardan sadece para karşılığında yardım alınmasını söylemekteydi.

Şeyh Said Ali, Şeyh Taha ve bölgenin etkili dini önderlerinden Şeyh Şahabettin'in Molla Selim'le irtibat sağlamaları isyanın daha da genişlemesine yol açtı.¹⁶⁴

Bitlis dışında sürüp giden çatışmalarda isyancıları hükümet kuvvetleri bastıramadı ve Bitlis kuşatıldı. Şeyh Şehabeddin Bitlis Valisinden, şehrin yönetiminin ve silah depolarının kendilerine teslim edilmesini istedi. Valinin

¹⁶² Suat AKGÜL: a.g.e., s. 103-105.

¹⁶³ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 465.

¹⁶⁴ Suat AKGÜL: a.g.e., s. 107, 108.

bu teklifi reddetmesi üzerine geceleyin şehre sızan isyancılarla hükümet kuvvetleri arasında 20 Mart 1914 günü kanlı çatışmalar oldu. Şehrin Ermeni mahallesi Kaniziwa ile Kürt mahallesi Hersan'da çatışmalar yoğunlaştı. Bu semtler isyancıların eline geçti.¹⁶⁵

Bu arada Bakanlar kurulu olağanüstü toplandı ve Van, Muş ve Erçiş'teki sınırı savunmaya yönelik askeri birlikler İhsan Paşa'nın komutasında Bitlis'e sevk edildi. Bu birlikler geldikten sonra durum değişti. Kürtlerin büyük bölümü kentten geri çekilirken buna fırsat bulamayan Molla Selim ve 16 arkadaşı Rus konsolosluğuna sığındılar.

Molla Selim ve arkadaşları I. Dünya Savaşı patlak verinceye kadar Rus konsolosluğunda kaldılar ve Osmanlı hükümetinin ısrarına rağmen teslim edilmediler. Ancak Osmanlı savaşa girince Türk askerleri konsolosluğa girip Molla Selim ve arkadaşlarını idam ettiler.¹⁶⁶

Bitlis'te kurulan askeri mahkemede Şeyh Sait Ali ve Şeyh Şehabettin de yargılanıp idama mahkum edildiler.¹⁶⁷

Mustafa Balcioğlu bu isyanı, "Rus konsolosluğunda başlayıp, Rus konsolosluğunda biten bir isyan" olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁸

¹⁶⁵ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 208, 209.

¹⁶⁶ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 469.

¹⁶⁷ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 209.

¹⁶⁸ Sedef BULUT: Paris Konferansında Şerif Paşa'nın faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisinin Durumu (Yüksek Lisans Tezi), (Ankara: 1998), s. 89.

II. BÖLÜM

A - II. Meşrutiyet Döneminde Kürtçülük Hareketi

1 - Kürtçülüğün Doğuşu

Fransız Devrimi'nin yaydığı ve özellikle Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok milletli toplumları etkileyen "milliyetçilik akımı" Osmanlı İmparatorluğu'nda en geç Araplar'a ulaşmış bu esnada birtakım Doğulu aydınlar, daha çok Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin teşvikleriyle ortaya bir "Kürt milliyetçiliği"ni atmışlardı.¹

Kürdistan'ın çeşitli devletler tarafından ortaklaşa sömürgeleştirilmesi, ülkenin, zengin doğal kaynaklarıyla ilgili bir sorundu.²

Yeni pazarlar, uzak ülkelerin verimli toprakları Avrupa'nın gözünü devamlı kamaştırmaktaydı. Başlayan sanayi devrimi ile ilmi teknolojik atılımlar, petrole olan ihtiyacı daha da artırmıştı. Etnik yapı ve dini farklılıklar nedeniyle Ortadoğu ve Balkanlar'ın çok duyarlı ve hassas durumda olması da, büyük devletlerin çıkar çatışmalarını kolaylaştırıyordu. Avrupa için doğuda en büyük engel ise yer altı ve yer üstü zenginliklerine sahip Osmanlı İmparatorluğu idi.

Avrupa'nın dokuma, ipek endüstrisi ve diğer sanayi kolları için Osmanlı ideal bir yerd. İşte, Osmanlı Devletini parçalayarak menfaatlerini korumak için Avrupa, Şark meselesi'ni ortaya attı.³

1815'te toplanan Viyana Kongresinde Rus Delegesi ilk defa Şark meselesi deyimini ve buna bağlı olarak Osmanlıları bir problem olarak gördüklerini ortaya koydu.⁴

Osmanlı'nın dahili problemlerini "Şark Meselesi" çerçevesi içinde ele alan Büyük Devletler Balkanlarda, Afrika topraklarında ve diğer bazı yerlerde siyasi emellerini büyük nisbette gerçekleştirmişlerdi.⁵

¹ İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 18.

² İsmail BEŞİKÇİ: Kendini Keşfeden Ulus Kürtler, (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 1993), s. 53.

³ Necati ÇANKAYA: Çağlar Öncesinden Günümüze Doğu Anadolu, s. 258.

⁴ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 183.

1877 - 78 Osmanlı - Rus savaşından sonra ise Batılı devletler Anadolu'da Türk birliğinin parçalanması çerçevesinde Doğu Anadolu'da emperyalist politikalarını sahnelemek istemişlerdi.⁶

Önce Ermeniler'le ilgilenmeye ve onları tahrik etmeye başladılar. Doğu Anadolu'nun tarihi ve mevcut durumu hakkında siyasi maksatlı kitaplar, makaleler yazılmaya ve yayınlamaya başladı. Bütün bu siyasi yayınların ve propogandanın maksadı Doğu Anadolu'nun "Ermenistan" olduğu fikrini dünya kamuoyuna benimsetmektir.

Ancak Doğu Anadolu'yu Ermenileştirme veya Ermenistan yapma gayretleri 900 yıllık tarihi gerçekler ve Türk - İslam varlığı karşısında netice vermemiştir.⁷

Doğu Anadolu'yu bölmek için, Ermenistan fikri kafi gelmeyince Kürt meselesi ortaya atılmıştır.

Milliyetçilik o dönemin büyük devletleri "İngiltere, Fransa, Rusya için bir genişleme aracı olmuştur. Etkileri altına almak istedikleri veya işgal etmek istedikleri bir ülkede yaşayan topluluklardan kendilerine uygun gördüklerini bağımsızlık düşüncesi ile kışkırtmışlardır.⁸

1800 yılı başlarından itibaren gerek Türk topraklarında ve gerekse Avrupa'da başlatılan çalışmalarla Suriye, Irak, İran ve Anadolu'nun doğusunda yaşayan bir takım aşiretlere "Kürt kimliği" kazandırılması için ilim ve propaganda mahiyetinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Günümüzde de bu türden çalışmalara devam edilmektedir. Bölgede çeşitli sebeplerle menfaatleri olan XIX. yy. Avrupalı emperyalist devletlerin, bu aşiretlere "Kürt" oldukları, bölgede ayrı bir etnik unsur oldukları şuuru kazandırılarak

⁵ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 5

⁶ Atılgan ÇOŞKUN: Emperyalist Devletlerin Doğu Anadolu Politikası ve Aşiret Süvari Alayları, s. 359.

⁷ Bayram KODAMAN: a.g.e., s. 5, 6.

⁸ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 182.

ayrı bir devlet kurdurma çabaları "Kürtçülük" hareketinin temelini oluşturmaktadır.⁹

Çarlık Rusyası Erzurum Başkonsolosu Aleksander Jaba, Petersburg Bilimler Akademisi'nden aldığı talimat ile Kurmanc ve Zaza aşiretlerinin konuşmalarından kelimeler toplayarak 1860'da "Kürtçe - Fransızca" bir sözlük yaptı. "Kürtoloji Enstitüleri" önce Kürtçe'yi ayrı bir dil haline getirmeye, sonra da bu yeni millete zoraki bir tarih ve menşe aramaya kalkmışlardı. Kürtlük araştırmalarının en eskisi olan 1597'de Şeref Han Bitlisi tarafından yazılan "Şerefname"de yazar kürt boyları ile beylerinin soy ve atalık durumunu Türk, Fars ve Arap asıllarına bağladığı halde, bir Rus diplomatı olan Vladimir Minorsky çeşitli makalelerinde Kürt milletinin eskiliği, Türkten ayrılığı ve bağımsız edebiyat tezi üzerinde durmaktaydı.¹⁰ Ancak Minorsky daha sonra bu tezinden vazgeçmiştir.

Emperyalist devletlerin düşündükleri hiç kuşkusuz ne Ermeni toplumu ne de Kürt ulusuydu. İngilizler, Fransızlar ve Ruslar, kendilerine bir pay koparabilmek; bu arada Musul petrollerini de kendi ellerinde tutabilmek için politika belirliyorlardı.¹¹

Bu devletler kendi menfaatleri için bölgede kuvvetli bir Osmanlı Devleti istemiyorlardı.

Kürt istiklali ve sonrada Kürtler üzerine bir Ermenistan tesisiyle Kürtlerin imha veya Ermenileştirilmesi¹² de bu politikalar arasındaydı.

Ancak I. Dünya Savaşı sırasında pan - islamcı duygu Kürt milliyetçiliği duygusundan daha baskın çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak için ciddi bir girişimde bulunulmadı ise de Osmanlıların savaşta yenik çıkması ile milliyetçilik hızla yayılmaya

⁹ Abdulhaluk ÇAY: Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu Aşiretlerinin Sosyo - Ekonomik ve Kültürel Yapıları ve Bölücülük Meselesi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.

¹⁰ İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 18.

¹¹ İsmail GÖLDAŞ: Kürdistan Teali Cemiyeti, (İstanbul: Doz Yayınları, 1991), s. 166.

¹² Kazım KARABEKİR: Kürt Meselesi, Haz. Faruk Özerengin, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), s. 12.

başlamıştır. Savaş sonrasında Kürtler'in Osmanlı'ya yönelik hareketlerinde ittihatçılara olan güvenlerinin sarsılmasının da büyük rolü vardır. Bu tarihten itibaren Kürt hareketi şeyhlik düzeni ile dernek ve kulüpler olmak üzere birbirinden ayrı iki kanalda gelişmeye başlamıştır. Wilson'un "kendi kaderini tayin etme" ilkesini de içeren ondört maddesinin duyurulmasıyla ve de İngilizlerin Türkiye ile Mezopotamya arasında tampon bir Kürt devleti planlarının ortaya çıkmasıyla, bazı şeyhler ve aşiretler bağımsız bir Kürt devleti kurulabilir ümidiyle birdenbire milliyetçi oluvermişlerdir. Ancak Paris Konferansı'nın sonlarına doğru tekrar İslam birliğinden ve Türk hakimiyetinde yaşamaktan söz etmeye başlamışlardır.¹³

Peki Kürtler'de Milliyetçilik ve Bağımsızlık Akımları ne zaman, nasıl başladı ve nasıl gelişti?

Öncelikle bu duyguyu hazırlayan ortamlardan bahsetmek gerekir.

Milliyetçilikle ilgisi olmayan ama ileride Kürt Milliyetçi aydınları tarafından yüceltilerek kullanılacak olan Kürt bey isyanları 1806'da başladı. 1880 yılına kadar Kürt isyanları milliyetçi bir söyleme sahip değillerdi. Milliyetçi temalar ancak 19. yüzyıl Kürt isyanlarının sonuncusu olan 1880 Şeyh Ubeydullah isyanı ile birlikte ortaya çıktı. İlk aşamada İran Şahı'nın Urmiye bölgesinde Ubeydullah'ın babası Şeyh Taha'ya verdiği vergi ayrıcalığını korumayı hedefleyen ve İran'a karşı başlayan isyan zaman içerisinde milliyetçi bir söylem geliştirdi. Şeyh Ubeydullah, bir İngiliz diplomatına Osmanlı ve İran Kürdistanlarının tek bir memleket oluşturduğunu ve Kürtlerinde her millet gibi kendi geleceklerini belirlemesi gerektiğini söylemekteydi.

Bu isyan Kürt beylerinin yerini Kürt Şeyhlerinin aldığını göstermekteydi. Bu yeni durum Kürtlük duygusunu ciddi biçimde güçlendirdi. Din ögesi aşiret ögesini aşıyor ve bir bütünleşme yaratıyordu.

1891 - 92'de kurulan Hamidiye Alayları Kürtlük duygusunu geliştiren diğer bir olaydı. II. Abdülhamid Kürt aşiret reislerinin oğullarını eğitmek için

¹³ Sedef BULUT: Paris Konferansında Şerif Paşa'nın Faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisinin Durumu, s. 156, 157.

Aşiret okullarını kurdu muşt u. Her iki müessese farklı aşiretlerden Kürtlerin bir araya gelmelerine ve bir Kürt aydın kuşağı yaratılmasına yol açacaklardı.¹⁴

Aşiret reislerinin çocukları Türk ve Arap olan arkadaşlarıyla beraber eğitim gördüler. Gördükleri yeni eğitimle ve öğretimle okulda bir Kürt kadrosu oluşturdular ve Milliyetçilik akımından etkilendiler.¹⁵

Ayrıca Kava Destanı ve Ahmet Hani ve Eseri Memû zin Kürtlere Milliyet ve İstiklal fikrini veren eserler ol muşt u.

Ahmet Hani, eserinde Kürtleri övüp, ulusal duyguları harekete geçiren şiirler yazmaktaydı.¹⁶

Bütün bu gelişmeler Kürtlük duygusunu hazırlayan gelişmelerdi.

Kürtçü aydınlarla birlikte Kürtçülük doğdu. Onlarda Türk milliyetçisi Jön Türkler arasında doğdular ve milliyetçiliği onlardan öğrendiler.

İdeolojinin ilk gelişme ortamı Bedirhan Bey'in oğullarından Mithat Bedirhan tarafından çeşitli kentlerde 1898'den itibaren çıkarılan Kürdistan gazetesi oldu.¹⁷

İlk önce Kahire'de çıkan bu gazete ile siyasi Kürtçülük konusunda ilk adım atılmış, ölümünden sonra Bedirhan'ın kardeşleri bu görevi üstlenmişlerdir. Daha sonra Cenevre'ye taşınan bu gazete emperyalist güçlerin etkisinde, Türk devletine karşı düşmanca bir tavır sergilemeye başlamış, Osmanlı Sultanına karşı halk isyanına teşvik edilmiştir. Ermeni kuruluşlarıyla yakın ilişkiler kurulmuş ve Taşnaksütyun Cemiyeti'nin yayın organı Droşak'ta Kürt milliyetçiliği yanısıra Kürt - Ermeni dayanışmasını içeren yazılar da yayınlanmıştır.¹⁸

İkinci ortam çok daha güçlü olarak meşrutiyet oldu.

¹⁴ Hamid BOZARSLAN: Türk Milliyetçiliği, s. 874.

¹⁵ Şaban ARSLAN: Tarih Sayfalarında Kürtler, s. 43.

¹⁶ Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 79.

¹⁷ Hamid BOZARSLAN: a.g.e. s. 874.

¹⁸ Sedef BULUT: a.g.t., s. 87.

Tanzimat-ı Hayriyenin ilanı ile beraber bir Kürtlük propagandası başlamış, fakat bu propaganda hiçbir zaman halk arasına girememiştir.¹⁹

1908 yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda çok önemli gelişmelere sahne oldu. Bu tarihte Sultan Abdülhamid, Reval görüşmeleri ve Genç Türklerin "İttihat ve Terakki" Partisi'nin kışkırtmaları sonunda Makedonya ordusunda başgösteren ayaklanma üzerine, ikinci kez Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kaldı. Sekiz ay sonra Genç Türklerle karşı sarayın tahrik ettiği askeri bir isyan sonunda ise Sultan tahttan indirildi ve Selanik'e sürgün olarak gönderildi.

Bu olaydan sonra ittihatçılar resmen iktidarı ellerine geçirdiler.²⁰

1908 Meşrutiyet'in ilanında, Kürdistan kentlerinden, İttihat ve Terakki merkezine sayısız tebrik telgrafları çekildi. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarını güçlendirmek ve diğer unsurların tam desteğini almak için, 17 Nisan 1909 tarihinde Müttefika-i Osmaniye'yi kurdu.²¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetine ve Abdülhamid yönetimine karşı kurulan ilk komite de Kürtler de yer almışlardı.

Muhalefetin önde gelen isimlerinden, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti Kürt'tü. Abdurrahman Bedirhan ve Hikmet Baban 1902'de Paris'te toplanan Jön Türk Kongresi'ne katılmışlardı. II. Meşrutiyeti'nden sonra İsmail Hakkı Baban Maarif Nazırı, Süleyman Nazif ise Bağdat Valisi olacaklardı.²²

Kürt subayları ve aydınları II. Meşrutiyet'in ilanından sonra örgütsel çalışmalara başladılar.²³

¹⁹ Faik BULUT: Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları, (İstanbul: Yön Yayıncılık, 1991), s. 10.

²⁰ Minorsky: a.g.e., s. 61.

²¹ Naci KUTLAY: a.g.e., s. 155.

²² Zeynel Abidin KIZILYAPRAK; 1990'dan 2000'e Kürtler Kronolojik Albüm, s. 16.

²³ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 52.

1900 - 1920 yılları arasında Kürt aydınları tarafından İstanbul'da milli nitelikli onu aşkın Kürt örgütü kuruldu.²⁴ Bunlardan ilki 1900 yılında kurulan "Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti" idi.²⁵

1908 Meşrutiyetinden sonra özellikle kentlerde yaşayan Kürtler arasında, memnuniyet gözlenmiş, Medine'den İstanbul'a dönen ve bir sembol kabul edilen Seyyid Abdülkadir'in evinin önünde, İstanbul'daki birçok Kürt aydın ve hamal, gösterilerde bulunmuşlar ve bunu şehirde de sürdürmüşlerdi.²⁶

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra "Kürtçülük" daha bir sistemli hale geldi. Kürtler tarafından kurulan "Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti" ve ardından kurulan "Hevi" adlı örgütler, siyasi ve kültürel bilincin artmasında rol oynadılar. Bu da eninde sonunda ayrılma temayüllerinin artmasına neden oldu.²⁷

Meşrutiyet sonrası etnik ayrıkçılık hareketleri üzerinde inceleme yapan Şükrü Hanioglu, başlangıçtaki bütün sadakat ifadelerine rağmen mevcut derneklerin amacının etnik kültürlerin geliştirilmesi olduğunu ve bununla eninde sonunda bölücülüğe dayanacağını ifade etmektedir.²⁸

Başlangıçta ise Osmanlı tebasından olan bütün aydınların ortak hedefi Abdülhamit istibdatını yıkmaktı. Ermeniler, Türkler, Kürtler bu hareketin içinde idiler.²⁹

Zamanla Jön Türklerin içindeki etnik grup temsilcileri Türk unsuru etrafında birleşme düşüncesine karşın Osmanlı birliği'nin savunucusu

²⁴ Rohat ALAKOM: 1900'lerin Başında Kürt Örgütlenme Tarihi, Tarih ve Toplum, c. 35, S: 205, Ocak 2001, s. 17.

²⁵ İsmail GÖLDAŞ: Kürdistan Teali Cemiyeti, s. 18.

²⁶ Naci KUTLAY: a.g.e., s. 134.

²⁷ Mustafa BALCIOĞLU: İki İsyân Koçgiri Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa, (Ankara: Babil Yayıncılık, 2003), s. 128.

²⁸ Sedef BULUT: a.g.t., s. 92.

²⁹ Cahit TANYOL: Türkler ile Kürtler, (İstanbul: Gendaş Kültür, 1999), s. 87.

oldular ancak gayr-i müslim ve gayr-i Türk unsurlar Osmanlı Birliğine ihanet edince Türkçülüğe döndüler.³⁰

Bu dönemde Kürt elitleri arasında Seyyid Abdülkadir'in başını çektiği grup daha çok Osmanlılara bağlı muhtar bir Kürdistan düşüncesini savunurken Bedirhan ailesinin ileri gelenlerinden Abdürrezzak'ın başını çektiği grup Rus yanlısı bir politikayı savundu.³¹

Yıllar ilerledikçe Jön Türkler, Kürtlere karşı sertleştiler.³² Çünkü İttihat ve Terakki Partisi, nüfuzunu artırmak için şiddetli bir merkezîyetçilik politikası takip ediyordu.³³ Parti, siyasi Türk milliyetçiliğine kaymakta ve kültürel de olsa, müslüman halklar arasında gelişen milliyetçi akımlara sıcak bakmamaktaydı. Bu nedenle Kürt Teali ve Teavün cemiyeti kısa zamanda yasaklandı.

Ermenilerin ortak düşman olarak tanınmasını sağlayan I. Dünya Savaşı yıllarında ise Kürtler, isyan stratejisinden vazgeçip devletle ittifakı tercih ettiler.³⁴ Çünkü halife sultan'ı kurtarmak onlar için çok önemli idi.

Kürtlerde milliyetçilik duygusunu geliştiren üçüncü ve en güçlü ortam Mondros Mütarekesi'nin imzalanışı oldu. İmparatorluk dağılmaktaydı ve herkesle birlikte Kürtler de gelecek paniğine düşmüştü. 1919'da kurulan ve 1921'deki Koçgiri ayaklanmasını çıkartacak olan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin organı niteliğindeki Jin dergisi Wilson ilkelerinin simgelediği uluslararası ortamında etkisiyle ilk defa güçlü milliyetçi temalar ortaya koydu. Burada olumsuz öğelerin yanına olumlu öğeler de eklendi: Kürtlerin İ.Ö. 17. yüzyıldaki Medyalılara ve hatta Hz. Nuh'a kadar götürülen tarihsel kökeni, Kürt efsaneleri, özellikle de Kava Destanında ifadesini bulan ihtilal hakkı, ortak bir Kürtçe ve bir yazı ihtiyacı, Kürtçe lehçelerin bir zenginlik

³⁰ Sedef BULUT: a.g.t., s. 92.

³¹ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 207.

³² Şaban ASLAN: a.g.e., s. 60.

³³ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s. 48.

³⁴ Hamid BOZARASLAN: a.g.e., s. 846.

sayılması, hegemon güç İngiltere'ye gösterilen güven, örgütlenmenin önemi gibi.

Diğer yandan "Biz Jön Kürtler", "Daimi Lisan Encümeni", "Fert ölür, millet yaşar", "Kürtüm iftihar ediyorum" gibi kavram ve sloganlar, İttihat ve Terakki ideolojisinden Kürtlerin ne denli etkilendiğini anlatmaktaydı.³⁵

2 - Kürdistan Tartışmaları

12. yüzyıla gelinceye kadar Türkiye, İran, Irak, Suriye de dahil olmak üzere tarihte Kürdistan olarak anılmış bir bölge mevcut değildir.³⁶

Esasen bu ad 12. yy'da son büyük Selçuklu Sultanı Sancar zamanında ortaya çıkmıştır. Bu sultan tarafından kurulan ve merkezi Hamedan'ın kuzey batısındaki Bahar Kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zağros sıradağlarının doğusunda Hamedan, Dinavar ve Kermanshah vilayetlerini, batısında ise Şehrizar ve Sincar vilayetlerini kapsıyordu.³⁷ Bu coğrafya 13. yüzyıl kaynaklarında Cibal (İran tarafı) ve Cezire (Diyarbakir) den oluşmaktaydı. 14. yüzyılda Hamdullah Mustafa Kazvini Nüzhet'ül Külub adlı eserinde Kürdistanı 16 Kasaba olarak tanımlamıştır.³⁸

Kürdistan terimi günümüzde Kürt adı verilen toplulukların yaşadıkları ülke anlamında çok geniş toprakları ihtiva etmektedir. Kürdistan olarak sınırları çizilebilecek bir coğrafi bölge ile ilgili hiçbir ilmi veri mevcut değildir. Bu sebeple Minorsky bile meşhur İslam Ansiklopedisi'ne "Kürdistan" maddesini yazamamıştır.³⁹

³⁵ Hamid BOZARASLAN: a.g.e., s. 875.

³⁶ Ali Tayyar ÖNDER: Türkiye'nin Etnik Yapısı Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler, (Ocak 2002), s. 141.

³⁷ Yunus KURT: Anadolu Zağros Mezopotamya Üçgeninde Tarih ve Kürtler, (Van, 1999).

³⁸ Ali Tayyar ÖNDER: Türkiye'nin Etnik Yapısı Halkımızın Kökenleri ve Gerçekleri, s. 142.

³⁹ Abdulhaluk ÇAY: Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu Aşiretlerinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapıları ve Bölücülük Meselesi. s.142.

Coğrafi bir yerleşim alanının “Kürdistan” adı altında ileri sürülmüş olması Arap coğrafyacılarından kaynaklanmıştır. Bunlar, genellikle Zağros dağları ve güneyini ifade etmek için bu terimi kullanmışlardır.⁴⁰

Günümüz Türkiye topraklarında ise kesin olarak böyle bir coğrafyaya işaret yoktur. Arap coğrafyacıların ifadesi ise siyasi bir anlam taşımamakta, bölgenin dağlık kesimini ifade için kullanılmaktadır. Bunun çeşitli coğrafi bölgelerde benzeri görülmektedir. Armenia, Albania gibi.

Ayrıca Kürdistan olarak gösterilmek istenen bölgeyi gezen seyyahlar, görevliler ve yöneticilerin notlarına göre burasının sınırları esneklik göstermekte ve çizdikleri tablo birbirine uymamaktadır. Mesela; Bitlis’li Şeref Han, “Şerefname” adlı eserinde: “...Kürtler arasında sözcüğü geçtikçe bundan yalnız Çemişkezek Vilayeti kastedilir.” demektedir. XVII. Yüzyıl seyyahı Evliya Çelebi, seyahatnâmesinde; “Bir ucu kuzeyden Erzurum, Van, Hakkari, Cizre, İmadiye, Musul, Şehrizer, Harir, Ardilân, Bağdad, Derne, Dertenk veya Basra’ya varınca yetmiş konak yer. Kürdistan sayılır.” demekle bu bölgeyi daha geniş tutmuştur.

XV. yüzyılda Anadolu’dan geçen Fransız seyyah, Bertrandon de la Broguiere’nin burasının “Turguemanie / Türkmen Ülkesi” diye tarif etmesi gibi, Kanuni Süleyman ile birlikte Doğu Anadolu’ya gelen ve divânda bulunan Nasûh-i Matraki de, “Beyan-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman adlı yazma eserinde, Ermeniler’in Kürtler’e “kalabalık” ve “Oğuzan” anlamına “Khujan” demelerine uyan o zamanki Kürtlük ve Kürdistan yerine “Khızan” demekle, bölgenin bir Türkmen yurdu olduğuna işaret etmiştir.⁴¹

Türk tarihine bakıldığında Kürdistan’ın tamamen izafi bir terim olarak kullanıldığı görülmektedir. Selçuklu hükümdarı Sultan Sancar zamanında ilk defa kaynaklara giren Kürdistan terimi yukarıda belirttiğimiz gibi Zağros ve güneyini işaret etmekte idi.

⁴⁰ Orhan TÜRKDOĞAN: a.g.e., s. 252.

⁴¹ Halil Kemal TÜRKÖZÜ: Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizm Etkileri, (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1985), s. 19.

Osmanlı hükümdarlarının -Yavuz Sultan Selim'den itibaren- fetvalarında terimden gene sınırları belirtilmemiş Anadolu'nun Doğu tarafları ile İran'ın kuzey-batı tarafları kastedilmiştir. Selçuklu ve Osmanlı idari taksimatında Kürdistan diye bir eyalet, vilayet, sancak hatta köy dahi yoktur.

Yine bilinen bir gerçek daha vardır ki XII. yy'ın hemen başlarından itibaren Anadolu Batı literatüründe "Turcia" olarak geçmektedir. Bu tarihlerden XIX. yy.'a kadar Doğu Anadolu'da gezen Batılı seyyahlar Doğu Anadolu'dan "Türkmenia ülkesi" olarak bahsetmişlerdir.⁴²

Kürdistan coğrafi tabiri XIX. yüzyıl ortalarına gelindiğinde 1840'dan 1876 yılına kadar Osmanlı mülki idare taksimatına geçirilmiştir. Osmanlı arşivlerindeki belgelerde sık sık bu tabire rastlanmakta ve 1842 tarihinden sonra başlayan belgelerin kayıtları "Mesail-i Mühimme, Kürdistan" başlıklı bir defterde toplanmaktadır.⁴³

Mustafa Reşid Paşa 1842 Vilayet Kanunnâmesi'ne bir de "Kürdistan Eyaleti" maddesi koydurmuş⁴⁴ ve "Kürdistan Madalyası" icad edilmiştir. Kürdistan Madalyası Sultan Mecid devrinin başlarında Bedirhan Bey başta olmak üzere Kürtlerin çıkardıkları isyan münasebetiyle yapılan askeri harekatta hizmeti görülenlere verilmek üzere 1846 senesinde ihdas edilen madalyanın adıdır.⁴⁵

Tanzimat devrinin ilk yıllarında Kürdistan Eyaleti adı altında gösterilen eyaletin 5 liva (sancak) dan müteşekkil olduğu kayıtlıdır.⁴⁶

Ancak bu tarihte gündeme getirilen Kürdistan terimi, gene bu tarihlerde Türkiye'ye empoze edilen "Mezopotamya, Suriye, Ermenistan ve

⁴² Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 143.

⁴³ Halil Kemal TÜRKÖZÜ: Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizm Etkileri, s. 20.

⁴⁴ Orhan TÜRKODĞAN, a.g.e., s. 437.

⁴⁵ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 182.

⁴⁶ Halil Kemal TÜRKÖZÜ: a.g.e., s. 20.

Lazistan gibi terimler, siyasi amaçlı ve emperyalist devletlerin emellerine hizmet amacıyla önerilen teklifler olmuştur.⁴⁷

Kürdistan, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun özellikle Musul - Kerkük - Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları üzerinde jeopolitik beklenti ve çıkarları olan devletlerin bu devletlerin propaganda örgütlerinin tamamen siyasi anlamda ortaya attıkları bir terim olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ve 1915 taksim planlarında önemle kullanılmış ve “Coğrafi bir terim - deyim” yapılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte emperyalist devletler, coğrafi olarak sınırları tam olarak çizilmeyen Kürdistan yerine, 1920’lerden itibaren Musul terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Daha sonra çeşitli siyasi ilişkilerde de söz konusu olmuş, Lozan Antlaşması’nı hazırlayan konferansta da uzun uzun tartışılmış ve bu uluslararası konferansta, deyimın coğrafi değil siyasi olduğu ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Osmanlı Devleti’nde ise 1864’te Fransız idari taksimatı örnek alınarak kabul edilen “Vilayetler Nizamnamesi” esas alınarak 1876’da tanzim edin mülki taksimat da “Kürdistan Vilayeti” tabiri yerini “Diyarbakır Vilayeti”ne bırakmıştır. 1908’den sonra ise “Vilâyât-ı Şarkıyye” adıyla gerçek ifadesini bulacak ve “Doğu Anadolu Bölgesi” olarak düzeltilecektir.⁴⁹

3 - İlk Kürt Cemiyetleri

Kürtçülük ideolojisini güden cemiyetlerden bilinen ilk siyasi kuruluş 1900 tarihinde Diyarbakır’lı Fikri Efendi tarafından kurulan “Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti”dir. Jön Türklerle işbirliği içinde olan bu cemiyetin üyeleri arasında Kürdizade Ahmet Ramiz Bey tanınmaktadır.⁵⁰

Bu dönemde; Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1910),

⁴⁷ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 143.

⁴⁸ Atılğan COŞKUN: a.g.e., s. 314.

⁴⁹ Halil Kemal TÜRKÖZÜ: a.g.e., s. 21.

⁵⁰ Sedef BULUT: a.g.t., s. 87.

Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti (1912), Kürt Talebe Hevi Cemiyeti (1912) de kurulmuştur. Bu derneklerin kuruluş amaçları genelde Kürtlerin tarihine, diline ve edebiyatına ilişkin araştırmalar yapmaktır.⁵¹

1918, 1919 yıllarına gelindiğinde İstanbul'da aynı kişiler tarafından ufak değişikliklerle Kürt cemiyetleri kurulmuştur.

Kürt Teali Cemiyeti (1918), Kürdistan Cemiyeti (1918), Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti (1919), Kürt Talebe Hevi Cemiyeti (1919), Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti (1919) ve Kürt Milli Fırkası (1919) kurulan cemiyetler arasındadır.⁵²

4 - Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

2. Meşrutiyet'in ilanında başlıca rolü oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk çekirdeği, 1889 yılında Askeri Tıbbiye'de oluştu. "İttihad-ı Osmani" adıyla kurulan bu ilk örgütün beş kurucusu arasında Arapkirli Abdullah Cevdet ile Diyarbakirli İshak Sükuti Kürttüler. Abdullah Cevdet İttihat ve Terakki'de önemli roller oynadı. Ahmet Naim, İsmail Hakkı Baban ve daha birçok Kürt aydını kısa ya da uzun sürelerle İttihat ve Terakki'nin saflarında çalıştılar. Kürdistan gazetesi Jön Türklerle dayanışma içinde oldu.

Ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Kürt aydınlarının büyük kesimi kendi örgütlerini kurdular.⁵³

Bunlardan ilki İngiltere'nin desteği ile kurulan "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" idi (2 Ekim 1908)⁵⁴

Dernek tüzüğü'nün ek 7. maddesine göre derneğin kurucularından olan Seyyid Abdülkadir ömür boyu derneğin başkanı olacaktır. İkinci

⁵¹ Oğuz AYTEPE: Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum, C: 29, S: 174 (Haziran 1998), s. 329.

⁵² Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II, (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s. 188.

⁵³ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 442.

⁵⁴ Abdulhaluk ÇAY: Her Yönüyle Kürt Dosyası, (Ankara, 1996), s. 300.

başkanlığa Muşir Ahmet Paşa getirilir. Derneğin diğer kurucuları arasında Emin Ali Bedirhan, Şerif Paşa, Halil Hayali ve Ahmet Ramiz gibi tanınmış şahsiyetler bulunmaktadır.

İlginç bir konu ise, derneğin dördüncü maddesinde belirtildiğine göre; 15 kişiden oluşan yönetim kurulunun, Ayasofya Camii'nde yapılan bir genel toplantı sonucunda ortaya çıkan bir kurul tarafından, gizli oyla seçilmiş olmasıdır. Bu genel toplantının niçin başka bir yer değilde Ayasofya Camii'nde yapıldığı bilinmemektedir.⁵⁵

Cemiyetin başkanı 1880 ayaklanmasının lideri Şeyh Ubeydullah'ın oğlu olan Seyyid Abdülkadir, Meşrutiyetin ilanının ardından teşkil edilen Osmanlı Senatosu'nun da başkanıydı. Başlangıçta İttihat ve Terakki ile ilişkileri iyiydi ve İttihatçılar da onun Kürtler üzerindeki etkinliğinden yararlanmak istiyordu.⁵⁶

Cemiyet kuruluşundan kısa süre sonra, "Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi" adıyla haftalık bir yayına başladı. Gazetenin sorumlu müdürü Süleymaniyeli Tefik, başyazarı Diyarbakirli Ahmed Cemil'di.⁵⁷

Gazetenin ilk sayısında "Şimdilik haftada bir defa yayınlanacak dini, ilmi, siyasi, edebi, içtimai gazetedir" şeklinde bir açıklama yapılmıştır.

Babanzâde İsmail Hakkı, Süleymaniyeli Fethi, Malatyalı Bedri ve Bediüzzaman Molla Said Kürti gazetenin yazar kadrosunda bulunmaktadır.

Aynı gazetede dernek merkezinin Vezneciler'de olduğu belirtilmiştir.⁵⁸

Cemiyetin Nizamnamesi'nde şu hususlara yer verilmiştir:

"Milletin ve memleketin teminatı, esenliğini sağlamak ve şeriatın hükümlerine göre düzenlenen "Kanun-ı Esasînin" hükümlerini muhafaza

⁵⁵ Rohat ALAKOM: 1900'lerin Başında Kürt Örgütlenme Tarihi, s. 18.

⁵⁶ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 444.

⁵⁷ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 446.

⁵⁸ Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, 1908 (1324) s. 1.

etmek ve bu sayede necip Kürt milletinin çağın gerekleri ve bilgi ve bilimin gereklerine göre yükselişini ve refahını sağlamak,

Vatandaşları ile özellikle Ermeniler ile medeni olarak gerekli birlikteliklerinin artırılması, ilişkilerini ve birlikte yaşama hususuna özen gösterilmesini sağlamak,

Kanun-ı esasinin hükümlerinin muhafaza ve halel gelmemesini sağlamak,

Osmanlı Devletinin korunması uğrunda ortak milli ve dini birliktelik meselesinin pekiştirilmesini sağlamak,

Bununla beraber Meclis-i Mebusanın bu gibi cemiyetlerin varlıkları devam ettiği halinde veyahut siyasi fırkalara dönüşmesinde takip edilecek olan siyasi gidişat;

İslam'a aykırı ve Osmanlı devletinin meşru hükümlerine muhalif olmayacak,

Gelişi güzel, bir ırkın diğer bir ırka üstünlüğünü savunmayacak,

Vilayetlere kadar genişlemesi ve yayılması hükümlerine dayanarak ülkenin çağın gerekleri olan ihtiyaçlarını karşılayacak ve idaresini temin edecek şekilde,

Meclis-i Mebusanın uygun göreceği her türlü değişiklik ve tamamlayıcı hükümlerini kabul eden,

Osmanlı Devletinin yükseliş ve huzurunu sağlayacak bütün düşünceleri ve girişimleri kabul eden,

Ve "Osmanlı İttihat ve Terakki" Cemiyetinin ortaya çıktığı siyasi programın içerdiği hükümleri içermesi ve ülkenin huzur ve esenliğini tamamlayıcı nitelikte olan ve diğer hususlardan anılan hükümler çerçevesinde kurulmuştur."⁵⁹

⁵⁹ Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi: 1908 (1324), s. 12.

Görüldüğü gibi cemiyetin amaçları Kanuni Esasiye ve Osmanlılık idealine bağlı⁶⁰ Jön Türk programına ters düşmeyecek şekildedir.⁶¹

Ancak Cemiyet kuruluşundan itibaren Kürtçülük fikrini yaymaya ve Osmanlı topraklarında zemin bulmaya çalışmıştır.⁶²

Cemiyetin bir yan kuruluşu olarak “**Kürt Neşr-i Maarif**” teşkilâtı kurulmuş ve bu kuruluş Kürtçe eğitim yapan bir okulu faaliyete geçirmek, yayın faaliyetlerinde bulunmak gibi görevleri üstlenmiştir. Abdurrahman Bedirhan’ın başında bulunduğu “**Anayasa**” adını taşıyan okul, İstanbul Divanyolu Hocapaşa sokağında faaliyete geçmiştir. Başlangıçta 30 kadar öğrencisi olan bu okulun öğrencisi sayısı daha sonra biraz artacaktır.

Celile Celil’in tesbitine göre İstanbul’daki bu faaliyetler hızla devam ederken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da halk, bu türden faaliyetlere hiç itibar etmediği gibi, bölgede tek bir okul dahi açılmamıştır.⁶³

Cemiyet İttihat ve Terakki Fırkası’na karşı kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası safında yer almıştır. Prens Sabahaddin’in teşebbüs-ü şahsi ve adem-i merkezîyet kelimeleri ile özetlenen sosyolojik görüşünün etkisi altındadır.⁶⁴

Cemiyet özellikle Ermeni Cemiyetleri ile işbirliğine girmiş, meşrutiyet’in ilanı ile “birlik ve beraberlik” sloganı altında Ermeniler’le ortak mitingler düzenlemiştir.

İstanbul Kürt Kulübü’nde ise Kürt ve Ermeni liderlerin, yazar ve tanınmış kişilerin katılımıyla “Kürt - Ermeni Dostluk Geceleri” düzenlenmiştir.⁶⁵

Cemiyet Taşnak partisiyle de olumlu bir diyalog kurdu. Sık sık Kürt cemiyetinin toplantılarına Ermeniler çağrılmakta ve aynı çağrı Ermeniler

⁶⁰ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 300.

⁶¹ Naci KUTLAY: a.g.e., s. 236.

⁶² Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 300.

⁶³ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 301.

⁶⁴ Cahit TANYOL: Türkler ile Kürtler, s. 102.

⁶⁵ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 301.

tarafından Kürtlere yapılmaktaydı. 31 Mart ayaklanması döneminde Seyyid Abdülkadir çeşitli illerdeki Kürt reislerine telgraflar yollayarak Ermenilere kötü davranılmamasını istedi ve bu olumlu bir etki yaptı. Çeşitli Ermeni kaynakları bu dostça ilişkilerden söz etmişlerdir.⁶⁶

Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti, 1909 yılında, Kürtlerin yaşadıkları illerin islahı ve imarı için hükümet başkanı Kamil Paşa'ya bir muhtıra vardı. Etkin önlemlerin alınması ve Kürdistan'a araştırmacı uzmanlar gönderilmesi istendi. Hükümet, bölgeye 3-4 komisyon göndermeyi kararlaştırdı. Kürt Teavvün ve Terakki Cemiyeti'nde alınan karara ilişkin şükran duygularını bildirdi.⁶⁷

Daha sonra Cemiyet'in faaliyetleri ülke geneline yayıldı ve Diyarbakir, Bitlis, Erzurum Muş ve Musul da ayrıca Bağdat'ta şubeler açıldı. Onlara "Kürt Kulübü" deniyordu ve görünüşte bağımsızdılar; ama gerçekte İstanbul'daki merkezle bağlantıları vardı.⁶⁸

Bitlis'te açılan şube'nin binlerce üyesi vardı⁶⁹ ve bu şubeler arasında en faal görüneniydi. Bitlis'teki faaliyetlere Çarlık Rusyası'nın Bitlis Konsolosu Akimoviç'te katılmakta idi. Akimoviç'in raporlarına göre, Bitlis şubesinde faaliyet gösterenler daha çok bölgenin zengin aileleri idiler. Halktan ve aydınlardan cemiyeti destekleyen pek yok gibi idi.⁷⁰

Bu şube kendisine bağlı yarı askeri komiteler oluşturmuştu. Ancak kitleler arasında ulusal bilinç zayıftı ve örgütlenme deneyimi yoktu.

Nitekim çok geçmeden Bedirhaniler ve Seyyid Abdülkadir taraftarları arasında liderlik konusundaki çekişme yüze vurdu ve derneğin durumu zayıfladı.

⁶⁶ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 448.

⁶⁷ Naci KUTLAY: a.g.e., s. 222.

⁶⁸ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 445.

⁶⁹ Rohat ALAKOM: a.g.m., s. 18.

⁷⁰ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 301.

Cemiyetin giderek artan zararlı faaliyetleri karşısında devlet önce Bitlis şubelerini (1909 Mayıs) daha sonra da Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezi ve diğer şubelerini kapattı. (1909 yılı ortaları)⁷¹

Cemiyetin kapatılmasından sonra cemiyetin üyeleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile işbirliğine yönelmişlerdi. Cemiyet kapatılmış olmasına rağmen bölge medreselerinde dini içerikli eğitim içinde siyasi Kürtçülük faaliyetlerine büyük bir gizlilik içinde devam etti.⁷²

⁷¹ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 446.

⁷² Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 301, 302.

III. BÖLÜM

A - Mondros Mütarekesinden Sonra Kürtçülük Hareketleri

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrıldı ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzaladı.

Bu yenilgi tamamen yeni bir düzene yol açtı. İngiltere, Süleymaniye çevresindeki ve Musul'un doğusu ile kuzeyindeki Kürt bölgeleri dahil bütün Mezopotomya'yı işgal etti.

İtilaf Devletleri'nin barış anlaşması için hazırladıkları planlar eski imparatorluktan geri kalan Türk bölgelerinin parçalanmasını ve bu bölgelerin Yunanistan, Rusya, İtalya ve Fransa'ya tahsis edilmesini içeriyordu.¹

Emperyalist devletler Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile yakından ilgileniyorlardı. Bu toprakları ele geçirmek ve petrol bölgelerini kontrol altına almak için İngiltere, Fransa ve Rusya büyük çaba sarfettiler. Ancak Rusya 1917 Bolşevik ihtilaliyle bu yarıştan çekilmek zorunda kaldı.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Ortadoğudaki stratejik konumu da büyük devletlerin iştahını kabartıyordu.

Mondros Mütarekesi ve sonrasındaki gelişmeler bütün ülkede, geniş ölçüde bir çözüme ve çöküntü hali meydana getirmişti.

Halkın ümitsiz, moralsiz ve çöküntü halinde bulunduğu ve devlet ve milletin her türlü ihanetle karşı karşıya kaldığı bu dönemde Osmanlı toplumunda 1) Padişah ve onun etrafında toplananlar 2) Osmanlı Devleti'ni yenen devletlere alet olanlar 3) İstanbul İttihat ve Terakki teşkilatına bağlı olanlar gibi çekilen sıkıntılara çare olamayacak üç teşkilatlı kuvvet mevcut idi.

¹ Kreyenbroek - Sperl: Kürtler, s. 21.

Hükümetin memleket lehine icraatta bulunabileceğinden ümidin kesilmesi ülkede çeşitli çabalar ve mücadeleleri başlattı. Bu mücadelelerden zararlı olanlar Rum, Ermeni ve bazı Kürtler tarafından organize edilmekteydi.²

Mütareke'den sonra Kürt hareketinde yeni bir dönem başladı. "Kürt istiklali" fikri büsbütün ateşlendi. Kürtçe gazeteler çıkarıldı. Kürtlerin ıslahı için projeler etrafa yayıldı. Kongreler yapıldı. Siyasi şahsiyetleri, ordu erkanı bile seçildi.³

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti 1918'de Kürt Teali Cemiyeti olarak çalışmalarına başladı.⁴

Cemiyetin faaliyetleri başlangıçta, İngilizlerin Doğu'da bir Ermenistan devleti kurma hayallerine karşılık, İstanbul hükümetince desteklendi. Ancak bu politikadan konunun hassasiyeti anlaşılınca daha sonra vazgeçildi.

Anadolu'yu işgal planları çerçevesinde İngilizler masa başında Doğu Anadolu'da "Manda Yönetimli Kürt Devleti" fikrini ortaya attılar ve hemen meşhur misyonerlerini bu bölgelere göndererek propaganda çalışmalarına başladılar.⁵

Bölgedeki bazı aşiret liderleri de faaliyetleriyle İngilizler'in işini kolaylaştırıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Türk İstiklal Harbini başlatmak üzere Samsun'a çıktığı günden itibaren Doğu Anadolu'nun bir bütün olarak korunmasına dikkat etmiş 10 Haziran 1919'da Sadaret'e gönderdiği şifrede, Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devleti'nden ayrılması için bazı aşiretlerin yayın yoluyla propaganda yaptıklarını, Cemil Çeto, Abdülkerim ve Ali Batı gibi

² Cengiz DÖNMEZ: Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler, Yeni Türkiye, C: 8, S: 44, 2002, s. 371 - 72.

³ Kazım KARABEKİR: Kürt Meselesi, s. 9.

⁴ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 68.

⁵ A. Cem ERSEVER: Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan, s. 31.

Kürt liderlerinin halkı teşkilatlandırmaya çalıştıklarını belirterek, bunların hemen tutuklanmaları konusunda gerekenin yapılmasını istemişti.⁶

Bu arada 14 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan Vilayet-i Şarkkiye Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birliği ve bütünlüğü için çalışmalarda bulunuyordu.

Bu dönemde Doğu Anadolu'nun Ermeniler'e verileceği haberleri Kürtlerin sert tepkilerine sebep oluyordu.

1920'de Paris Barış Konferansına, önce bütün Osmanlıyı sonra sadece Kürtleri temsilen katılan, Şerif Paşa Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa'yla anlamış ve bölge sınırlarının çizimini konferansa katılan emperyalist devletlerin kararına bırakmıştı.

1 - Kürt Teali Cemiyeti'nin Kuruluşu, Faaliyetleri ve İlişkileri

1.1 - Kuruluşu ve Örgütlenmesi

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İstanbul'da 17 Aralık 1918'de Kürt Teali Cemiyeti kuruldu. Bu tarih, İçişleri Bakanı Ali Kemal'in Başbakanlığa yazdığı 22 Mayıs 1919 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır.⁷

Cemiyet kaynaklarda "Kürt Kulübü" olarak da geçmektedir.

Tarık Zafer Tunaya'ya göre cemiyetin kurulduğu yer Dr. Abdullah Cevdet'e ait olan ictihad Evi'nin sağında veya solunda yer alan bir binadır.⁸

İctihad Evi İstanbul Cağaloğlu'ndadır.⁹

Cemiyet'in kurucusu Osmanlı Ayan meclisi üyesi Seyyid Abdülkadirdir.¹⁰

⁶ Haluk SELVİ: Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923) s. 381.

⁷ Sedef BULUT:, a.g.e., s. 90.

⁸ Rohat ALAKOM: a.g.m., s. 20.

⁹ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 12.

Kuruluşunu tamamlayan cemiyet şu şekilde bir görev bölümü yapmıştı:

Başkan	: Seyyid Abdülkadir
Başkan Yardımcıları	: Emir Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Paşa
Genel Sekreter	: Ferik Hamdi Paşa
Muhasebe	: Seyyid Abdullah
Üyeler	: Mehmet Ali Bedirhan, Süleymaniyeli Mehmet Emin Bey, Hoca Ali Efendi, Arvaslı Şefik, Babanzâde Şükrü, Babanzâde Fuat, Fetullah Efendi ve Dr. Mehmet Şükrü Sekban

Mehmet Şükrü Sekban derin incelemeler sonucu gerçeği görmüş ve 1933'te Paris'de Fransızca olarak kaleme aldığı "Kürt meselesi" adlı eserinde: "Kürtlerle Türklerin aynı ırktan olduklarını" kanıtlarıyla ortaya koymuştur.¹¹

Cemiyetin kurucuları arasında daha birçok kişi yer almaktadır. Bu kişiler şunlardır:

¹⁰ Cengiz DÖNMEZ: "Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler", s. 385.

¹¹ Orhan TÜRDOĞAN: a.g.e., s. 434.

Kürt Teali Cemiyeti'nin Kurucu Üyeleri

1. Seyyid Abdülkadir
2. Babanzade Mustafa Zihni Paşa
3. Molla Said Bediüzzam
4. Kemahlı Sabit Efendi, Harput eski vekili
5. Kemahlı Sağırzade Halid Bey
6. Bedirhanzade Murat Remzi
7. Bedirhanzade Mehmet Ali Bey
8. Bedirhanzade Hasan Remzi Bey
9. Erbili Şeyhzade Mehmet Cabir Bey
10. Mehmet Emin Bey, 3. Kolordu İdare Reisliği'nden emekli kaymakam
11. Şit Beyzadelerden Ahmet Efendi
12. Ulemadan Şirolı Hacı Ali Efendi
13. Eski Meclis-i Meşayih Reisi Şeyh Saffet Efendi
14. Binbaşı Mehmet Sadık Bey
15. Muş eski mebusu İlyas Sami Efendi
16. Seyit Abdullah Efendi
17. Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi
18. Bedirhani Emin Ali Bey
19. Bedirhani Halil Rami, Malatya eski mutasarrıfı
20. Hizanlı Abdullah Hayri Efendi
21. Fethullah Bey, tüccar
22. Abdülaziz Efendi, Akre eski kaymakamı
23. Babanzade Hikmet Bey
24. Bedirhanzade Bedirhan Bey
25. Abdullah Efendi, Erbil eski müftüsü
26. Civelekzade Mehmet Nuri Bey, Baytar
27. Mevlut Efendi, Yüzbaşı
28. Emin Paşa
29. Seyfullah Bey
30. Abdulkadir Nuri Efendi, Darülfünun müderrislerinden
31. Hacı Osman Bey, Ankara'nın Bala kazası eşrafından
32. Ömeroğlu Hakkı Ağa
33. Hacı Molla Sait Efendi, Medine eski Kadısı
34. Telli İbrahim ahfadından Ekrem Bey
35. Mustafa Bey, Maraş mülhakatından, dava vekili
36. Mehmet Şükrü Bey (Sekban), Doktor
37. Salih Reis, Lonca Reisi
38. Rıza Bey, Dersim'de Çemişkezek kazasında Hizoli aşireti eşrafından
39. İsmail Çavuş, Mudırlı Aşiretinden
40. Mehmet Rüştü Bey, Güresu Aşiretinden, tüccar
41. Beyzade Osman Bey
42. Mollazade Hıfzı Bey
43. Molla Alizade Mustafa Arif Efendi, süpürge tüccarı
44. Hanbeyzade Süleyman Nuri Bey, Binbaşı
45. Kayseri Jandarma Taburu Mülazımlarından Hacı Hasan mahdumu Ali Rıza Efendi
46. Mustafa Paşazade Ali Haydar, Sivas Zara kazasından
49. Ali Efendi, tüccar
50. Kuvvetli Aşiretinden Cebraizade Hüseyin Hüsnü Efendi, oduncu esnafından
51. Ali Şamil (Gökal), kuru kahveci
52. Süvari ihtiyat mülazım-ı sanisi (Kim olduğu anlaşılmamıştır).
53. Osman Ağa, Kahya
54. Şeyh Abdullah Efendi
55. Şeyh Abdullahzade Süleyman Efendi
56. Osman Efendioğlu Mehmet Efendi, süpürge tüccarı
57. Dersim aşiret reislerinden Sarroğlu Hüseyin Hüsnü Bey, Eczacı
58. Şeyh Hasan Efendi, Bitlis Ertiş Aşiretinden
59. Emin Rana Bey, emekli Sina Şehbenderi
60. Bahri Paşazade Kemalettin Bey, Kadıköy Polis Merkezi Memuru
61. Emin Beyzade Mehmet Zeki Bey, Emekli Mülazım-ı Sani
62. Emin Beyzade İbrahim Ethem Bey, Bedestende halı tüccarı
63. Hasan Efendi, Alman sefarethanesinde
64. Siteli Abdülhamit Efendi, Romanya Kalas İnan Konsoloshanesinde
65. Ahmet Vicdani Bey, Binbaşı Doktor
66. Yusuf Ziya Bey, Ticaret ve Ziraat Nezareti Halifelerinden
67. Siverekli Osman Paşazade Fahri Bey (Görmüş)
68. Yamülkizade Aziz Bey
69. Şaban Ağa, eski hamallar kahyası
70. Mehmet Ali Efendi, İhtiyat Zabiti
71. Şerafettin Efendi, Ticaret Mektebi talebesinden
72. Ali Bayram Ağa
- 73.
74. Hacı Haliloğlu Mehmet Bey, Bakkal
75. Kalkandelen Aşireti Reisi Hacı Mirza Bey
76. Babanzade Mahmut Bey, Çankırı, Sinop eski Mutasarrıfı
77. Mevlanzade Rifat Bey
78. Derviş Efendi, kiraathane sahibi
79. Zeynel Bey
80. Babanzade Şükrü Bey

Faal Üyeler

1. Mehmet Emin Paşa, emekli Mirliya	11. Hızanlı Osman Efendi	21.
2. Tefik Vehbi Bey, Erkan-ı Harp Yüzbaşı	12. Mehmet Halil Efendi, kömür tüccarı	22. Kadı Tahir Efendizade İbrahim
3.	13. Kişılı Hasan Efendi	23. İsmail Efendi
4. Mardinli Şibahzade Yusuf Kenan Bey,
İstanbul eski Taharri Müfettişi	14.Şeyh Sadi Efendizade Şeyh Ali Efendi,
Meşayih-tan	24.Harputlu Seyid Sülaymanoğlu Seyit
Abbas Efendi
5. Abdurrahman Efendi, Muallim	15.Şeyh Said Efendizade Şeyh Ali Efendi,
meşayih-tan	25.Osman Çavuş, Unkapanı'nda
Tekfurdağı iskelesi eski Kesedarı
6. Mollazade Ali Efendi, ihtiyat Milazım-ı
Sanisi	16.Osmanlı Şevki Efendi (Çiçekdağı),
Ankara'nın Mecidiye kazasından	26.Ahmet Hamdi Paşa, emekli Erkanıharp
Ferik
7. Diyarbakırlı Osmanbeyzade Mustafa
Şevket Bey, Mülazım-ı Evvel	17.Mahmutoğlu Hüseyin Efendi, madenci
çavuşu	27.
8. Sadrettin Bey, Üsküdar eski Mutasarrıfı	18. Reşit Ağaoğlu Tahir	28. Urfalı Ali Tayyar Bey, istinaf Müdde-i
Umumiliği'nden emekli
9. Cemal Bey, Baytar	19. Mehmet Ali Bey, tüccar	29. Halil Bey, eski Polis Müdürü
10. Ervaszade Seyit Şefik Efendi	20.	

Tabii Üyeler

1. Emin Efendi, Yüzbaşı
2. Kemal Fevzi Efendi, Mülazım-ı Evvel
3. Şeyh Hasan Efendi
4. Abdullah Efendi
5. Kasım Çavuş, Bitlisli
6. Mehmet Zeki, Yüzbaşı
7. Miriva Mehmet Emin Bey mahdumu
8. Mehmet Münif Bey
9. Abdülhamit Çavuşoğlu Bekir
10. Ömer Adil Efendi
11. Abdürrahim Rahmi Efendi
12. Molla Hamza Efendi
13. Süleymaniyeli Babanzade Reşit Bey
14. Siverekli Hafız Ahmetzade Haydar Bey
15. Halil Hayali Bey (Modan)
16. Osman Nuri Efendi, Fatih Dersiamlarından
17. Osman Efendi, Pötürgeli
18. Seyit Mahmutoğlu Mehmet Efendi, Pötürgeli
19. Abdülkadir Efendi, Pötürgeli şoför
- 20.
21. İhsan Efendi, Yüzbaşı
22. Hoca Abdüssamet Efendi
23. Ali Reis
24. Süleyman Bey, Vanlı Komiser
25. Süleyman Fehmi Efendi, Vanlı
26. Osmanoğlu Osman Efendi, Pötürgeli
27. İsmailoğlu İsa Efendi
28. Hüseyin Hilmi Efendi
29. Hacı Abdullah Sadi Bey (Kör Sadi), Kemer hanedanından Abdulkahharzade, Palulu
30. Hacı Hüseyin Hüsnüoğlu Ali Efendi, Harputlu Piran Ağalarından
31. Tevfik Bey, Doktor
32. İbrahim Efendioğlu Ahmet Harput
33. Abdülkerim Efendi, Topçu Yüzbaşı
34. Mevlüt Efendi, Yüzbaşı
35. Cizreli Bedirhanzade Ahmet Bey
36. Bekir Bey, Bahriye Çarkçılarından, Pötürgeli
37. Süleymaniyeli ihtiyat zabitanından Azizzade Ali Cevdet Bey
39. Bitlisli Hizanizade Ziya Vehbi Bey
40. Bedirhani Asaf Bey (Çınar)
41. Abdullah Efendi, Hürmüz Bari Hanefizade
42. Dervişoğlu Halil Ağa
43. Kahveci Osman Ağa, Pötürgeli
44. Vanlı Hamid Ağa
45. Vanlı Aziz Efendi, Mercan Caddesi'nde ticarethane odabaşısı
46. Feyiz Berko Bey, Çarsacak Doktoru
47. Süleymaniyeli Tevfik Bey, Yalova eski Kaymakamı
48. Şirveli Hüseyin Ağaoğlu Harputlu Ömer, kömürçü
49. Şirveli Mürsel Ağa Karaosmanoğlu, kömürçü
50. Şirveli Rüstem Ağaoğlu Osman, kömürçü
51. Şirveli Rüstem Ağaoğlu, kömürçü
52. Şirveli Ahmet Çavuşoğlu Mustafa, kömürçü
53. Şirveli Ramazan Ağa, kömürçü
55. Şirveli Hüseyin Ağa, Çarşambalı, kömürçü
56. Şirveli Ali Ağa, kömürçü
57. Şirveli Ali Baba, kömürçü
58. Şirvelie İsmailoğlu Derviş, kömürçü
59. Ahmet Arif Bey
60. Ahmetoğlu Hamza, Siirtli hamal
61. Cemiloğlu Yusuf, Siirtli hamal
62. Kadiroğlu Yusuf, Siirtli hamal
63. Ahmetoğlu Hacı Fettah, Siirtli hamal
64. Mehmetoğlu İsa, Siirtli kömürçü
67. Alioğlu Mahmut, Siirtli kömürçü
68. Abdurrahmanoğlu Zeyyad, Siirtli esnaf
69. Yusufoğlu Yasin, Siirtli esnaf
70. Mehmetoğlu Hüseyin, Siirtli hamal
71. Yasinoğlu Haşim, Siirtli hamal
72. Seyit Ahmetoğlu Seyit Mahmit, Siirtli marangoz
73. İsa oğlu Süleyman, Siirtli rençper
74. Süleymanoğlu İsa, Siirtli rençper
75. Kadri oğlu Hacı İsmail, Siirtli tüccar
76. Mahmut oğlu Hacı İsmail, Siirtli tüccar
77. Abdülkerimoğlu Molla Halil, Siirtli tüccar
78. Molla Haliloğlu Hacı Recep, Siirtli tüccar
79. Mehmet oğlu Hüsnü, Siirtli hamal
80. Sabri Efendioğlu Hüseyin, Siirtli yazıcı
81. Halitoğlu Abdürrahman, Bitlisli hamal
82. Mehmet oğlu Suphi, Siirtli hamal
83. Hamza oğlu Şefik, Siirtli hamal
84. Seyit Hasanoğlu Yusuf, Siirtli hamal
85. Hamza Çavuşoğlu İbrahim, Siirtli amele çavuşu
86. Hamza Çavuşoğlu İbrahim, Siirtli amele çavuşu
87. Elvanoğlu Mustafa, Siirtli süpürge tüccarı
87. İsmail Sadullah, Siirtli süpürge tüccarı
88. Haliloğlu Ahmet, Siirtli süpürge tüccarı
89. Mecit Ağa, Siirtli süpürge tüccarı
90. İsmail Mecit Ağa, Siirtli esnaf
91. İbrahim Mecit Ağa, Siirtli esnaf
92. Abbasoğlu Hamza, Siirtli hamal
93. Alioğlu Musa, Siirtli hamal
94. Halitoğlu Hasan, Erzincanlı yazıcı
95. İsa oğlu Abdullah, Siirtli esnaf
96. İsa oğlu Fethullah, Siirtli esnaf
97. İbrahim oğlu Derviş, Siirtli hamal
98. Abdülhamitoğlu Abdullah, Siirtli esnaf
99. Şakiroğlu Ahmet, Siirtli esnaf
100. Şeyh Mahmut oğlu Şeyh Abdullah, Erzincanlı hamal
101. Bilaloğlu Tahir, Siirtli hamal
102. Yusuf oğlu İsmail, Siirtli hamal¹²

Cemiyet daha sonra Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Muş'ta şubeler açmıştır.

Bu şubeler arasında bilhassa Diyarbakır'da faaliyet gösteren şube, halktan rağbet görmediği gibi, Kürt kulübü olarak nitelendirilmiş ve bölge halkı bu cemiyet mensuplarını kendilerinden farklı olarak mütalaa etmişlerdir.¹³

13 Haziran 1919'da Siverek Kürt Kulübü'ne gelen İngiliz Binbaşı Noel bölgede İngiltere'nin desteğinde bağımsız bir Kürdistan'ın kurulacağını söylemiş; ancak bu sözleri yöre halkı üzerinde olumsuz tepki yapınca hemen bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁴

Anadolu'daki örgütlenmenin İstanbul'da yapılan bir toplantı sonunda kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Gençlerin "Teşkilat için" Anadolu'ya gitmeleri bu toplantıda planlanmıştır. Dersim ve Sivas aşiretleri arasında çalışma görevi Divriği, Kangal veterinerliğine atanan Baytar Nuri Beye verilmiştir. Koçkirili Mustafa Paşa'nın iki oğlu (Haydar ve Alişan) özellikle Sivas bölgelerindeki örgütlenmeleri ve eylemleri (Koçkiri isyanı gibi) yönetmişlerdi.

Başlangıçta, Cemiyet'in kurulması hükümetçe benimsenmişti. Bölgenin İtilaf Devletlerince, Ermeniler ve Araplar arasında paylaşılma hazırlıkları yoğunlaşınca, bundan kuşkulanan Tevfik Paşa hükümeti Kürtlerinde bu yönde çalışmalarını istedi. Cemiyet bir siyasal parti olmadığını açıklayarak işe başlamışsa da eylemleri zamanla İstanbul hükümetiyle ters yönde gelişmiştir.¹⁵

¹³ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 308.

¹⁴ Bayram BAYRAKTAR ve diğerleri: Çağdaş Türkiye Tarihi, İnkılap Yayınevi, (İstanbul, 2002), s. 97.

¹⁵ Tarık Zafer TUNAYA: Türkiye'de Siyasal Partiler, s. 189, 190.

1.2 - Cemiyet ve Seyyid Abdülkadir

Seyyid Abdülkadir 1880-82 yıllarında İran'ı da etkileyecek şekilde ayaklanan Şemdinanlı Şeyh Ubeydullah'ın küçük oğludur.¹⁶ Ayaklanmada 50.000 kişilik Kürt ordusunun bir koluna kumandanlık etti.¹⁷ 1896'da İttihat ve Terakki örgütüne girdi. Saray komplolarına karıştığı iddiasıyla 1908 Jön Türk iktidarına kadar sürgün hayatı yaşadı.¹⁸ 1908'de kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer aldı. 17 Aralık 1918'de Kürt Teali Cemiyeti'nin kuruluşunda başkanlığa seçildi.

4 Mart 1919 tarihinde kurulan ilk Damad Ferit Paşa Hükümeti'nde Şûra-yi Devlet (Danıştay) Başkanlığına getirildi. Cemiyetin kuruluş tarihinde Tefik Paşa Hükümeti görevde idi.¹⁹

Seyyid Abdülkadir 1918 yılında kurulan Cemiyet içinde süren iki ayrı görüşün -bağımsızlıkçılar ve otonomcular- otonomcu kanadını oluşturmaktadır. Ancak sonraları bağımsızlık isteyen görüşlerin etkisinde kalıp İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği'ne başvurarak bir Kürdistan haritası vermiş ve şu talepler de bulunmuştur. "22 Mart'da General Şerif tarafından gönderilen haritada, Kuzey sınırları içerisinde bazı farklar görülmektedir. Halkın % 70'nin Kürt olduğu önemli bir parça, General Şerif Paşa'nın çizdiği sınırlar dışında kalmıştır. Öyle sanılmaktadır ki, yeterli biçimde bilgilendirilmemiştir."

Geniş toprak parçasının Ermenilere verilme söylentilerinin yayıldığı bir dönemde Kürtlerin yaşadığı toprakların bütünü için hak talep etmiştir.²⁰ İtilaf Devletleri'nin Arap, Ermeni, Asuri ve Keldani gibi küçük azınlıklara yaptıkları muameleden Kürtlerinde yararlandırılmasını ve Kürtlere İngiliz mandasında özerklik tanınmasını istemiştir.²¹

¹⁶ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 29.

¹⁷ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 17.

¹⁸ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 29.

¹⁹ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 16.

²⁰ Hasan YILDIZ: Fransız Belgeleriyle Sevr - Lozan - Musul üçgeninde Kürdistan, (İstanbul: Koral Yayınları: 17, 1991), s. 47.

²¹ Oğuz AYTEPE: a.g.e, s. 329.

“Kürdistan” gazetesinin kapanmasından sonra Kürt gazetesini “Kürt Güneşi” adı altında yeniden çıkartmış ancak gazete birkaç sayı çıktıktan sonra kapanmıştır.²²

Jurnal Doryan gazetesinde Doğu’da altı vilayette “Kürdistan Muhtariyeti” teşkili hakkında bir beyanatı’nın yayınlanması üzerine 1920 yılında Ayan Meclisi’nde izahat vermiş ve beyanatı inkar etmiştir.²³

Seyyid Abdülkadir daha sonraları Sevr Antlaşması’nın imzacıları arasında bulunmuş, çok sonraları ise, 1925’te meydana gelen Şeyh Said isyanının hazırlayıcılarından olmuştur.²⁴

İstiklal Mahkemesi sorgusu sırasında Cemiyet’in amacını “Ermenistan’ın teşkiline mani olmak şeklinde belirtmiştir.

Seyyid Abdülkadir’in İngiliz ajanı olduğu Nutuk’ta belgelerle ortaya konulmaktadır.²⁵

Şeyh Said isyanı’ndaki etkisi göz önünde bulundurularak 27 Mayıs 1925 Çarşamba günü Diyarbakır’da idam edilmiştir.²⁶

1.3 - Cemiyetin Amacı ve Programı

Kürt Teali Cemiyeti homojen bir siyasi programa sahip değildi. Aralarında Bedirhan Kardeşler ve Cemiyet’in Avrupa temsilcisi Şerif Paşa’nın bulunduğu bir kesim, Kürt bağımsızlık fikrini savunurken, cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir Muhtariyet (otonomi) ve Kürt - Türk birliği tezini savunmuştur.²⁷

²² A.M. MENTE ŞAŞVİL: a.g.e., s. 95.

²³ Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 128.

²⁴ Mehmet Şükrü SEKBAN: a.g.e., s. 169.

²⁵ Alpay KABACALI:, a.g.e., s. 29.

²⁶ Mehmet Şükrü SEKBAN:, a.g.e., s. 169.

²⁷ Hamid BOZARSLAN: a.g.e., s. 847.

Ahmet Emin'in 1919 yılında Vakit gazetesinde yayımlanan "Kürtler ve Kürdistan" başlıklı makalesi o dönem Kürt aydınınının muhtariyet hakkındaki fikirlerini yansıtıyordu.

Ahmet Emin önce Kürtler'deki milli duyguların ortaya çıkışının nedenini açıklamaktadır.

"Meşrutiyet'in ilanından sonra memlekette pek cahilce ve hakları ihlal edecek tarzda Türkçülük siyasi patladı.

Bu siyasetin Türklerin hürriyetini amaçlayan olumlu anlamdaki Türklük ile tabii ki alakası yoktu.

Resmi Türkçülük olarak adlandıracağımız hasta siyaset ise Arnavutların, Arapların ve Kürtlerin ortaya çıkmasına mani olmak ve içlerindeki milli ruhu öldürmek için her türlü yöntemlerle mücadele ediyordu.

Bu galip gelme siyaseti ise, gerek Arnavut meselesini ve gerek Arap ve Kürt meselelerini adeta yoktan var etti.

Yazar, ilerleyen yazılarında muhtariyetle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"İdari muhtariyet hususunda sabırsızlık göstermemek Kürtlerin menfaatleri gereğidir. Kürtler henüz muhtariyetten istifade edecek bir seviyeye gelmemişlerdir. Kürt aydını bu meseleye aşamalı olarak ulaşılabilecek bir amaç olarak bakmalıdır."

Kürtlerin çoğunluk olarak ikamet ettikleri yerleri bizzat yönetecek bir hale gelmeleri memleketin genel menfaatlerine son derece uygundur."

Görüldüğü üzere yazar önce "muhtariyet" sonra da aşamalı olarak "tam bağımsızlık" fikrini savunmaktadır.

Aynı çizgi Seyyid Abdülkadir'de görülmüştür.²⁸

1919'da yayımlanan ve Kürt teavli Cemiyeti'nin yayın organı olarak kabul edilecek Jin dergisi, Kürt hareketinin pozitivistten, Sosyal

²⁸ Ahmet EMİN: Kürtler ve Kürdistan, Vakit, 643, (14 ağustos 1919), s. 1.

Darwinizm'den ve de medeniyetçilik söyleminden etkilendiğini göstermektedir. Gazete milli bir tarih yaratmayı Kürtçülüğün en önemli hedefi olarak görmektedir.²⁹

Cemiyet Wilson İlkelerinin Kürtlere de uygulanmasını sağlayarak, bu bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmayı istemektedir.³⁰

Cemiyet'in Kurucuları Erzurum'u ve bütün Doğu vilayetlerini Kürdistan içerisinde gösteriyor ve "Muzdarib durumda olan" (!) Kürt ve Ermenilerin birlikte çalışması gerektiğine inanıyorlardı.³¹

Cemiyet bölücülük ideolojisine bağlı olarak, Ermeniler tarafından tehciye uğramış Kürtlerin yerlerine döndürülmesini, Kürdistana Kürt memurların atanmasını, İngiliz kontrolü altındaki Kürt hükümetiyle ilişki kurmayı amaçlamıştı.³²

Ayrıca Kürtler'in genel çıkarlarının gözetilmesi ve milli davanın desteklenmesi, bu gayeye ulaşmak için dergi, gazete ve kitap yayınlanması ve Kürtçe eğitim verecek okulların açılması,³³ İstanbul hükümetinin kontrolünden sıyrılıp, Sevr Antlaşmasının gerçekleşmesi isteniyordu.

Cemiyet bu nedenle Güney Anadolu ve Irak'a hakim olan İngilizlerden yana olmuştu.³⁴

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta derneğin amacını "yabancı devletlerin kanadı altında bir Kürt hükümeti kurmaktı" şeklinde belirtmişti.³⁵

Cemiyet mensupları bu amaçları gerçekleştirmek için ise birtakım faaliyetler içerisine girdiler. Bu faaliyetleri şöyle özetleyebiliriz:

²⁹ Hamid BOZARSLAN: a.g.e., s. 847.

³⁰ Cengiz DÖNMEZ: a.g.m., s. 385.

³¹ Haluk SELVİ; a.g.e., s. 379.

³² Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 191.

³³ Sedef BULUT: a.g.t., s. 90.

³⁴ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 191.

³⁵ Mustafa Kemal ATATÜRK: Nutuk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi (Ankara, 1997) s. 4.

1. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin özelliğinden faydalanarak bölgedeki feodal kalıntılar durumunda olan derebeylerin, ağaların, şeyhlerin desteğinin sağlanmasına çalışıldı. Aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar, mevki veya servet düşkünü fertler bu propagandanın mihenk noktasını teşkil etmiştir.

2. Bölge halkı arasında, bölgenin sosyal, ekonomik ve kültürel yönden geri kalması istismar konusu yapılmıştır.

3. Cemiyete mensup olan yüksek dereceli devlet memurlarının, askerî ve sivil paşaların siyasî nüfuzlarından istifade edilmek istenmiştir.

4. 1917 - 1920 yılları arasında Türk Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi bunalımdan istifade edilmek istenmiştir.

5. Türkiye'nin parçalanmasını amaçlayan Rus ve İngiliz politikasından faydalanılmıştır.³⁶

1.4 - İstanbul'daki Çalışmaları

Cemiyet, Kürt emellerini gerçekleştirmek amacıyla Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında bir komite oluşturmuştur.³⁷ İstanbul'daki İngiliz Yüksek komiserliğine başvurarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Güneybatı İran'da bir Kürdistan kurulması için destek talep etmişlerdir. ABD Cumhurbaşkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Kongresi'ne takdim etmiş olduğu 14 maddelik ilkelerine dayalı Kürt isteklerini kapsayan bir muhtıra, bu komite tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği ile İstanbul'daki İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine verildi.³⁸

Cemiyet bir toplantıda, bazı gençlerin teşkilat yapmak için Doğu vilayetlerine gitmelerine karar verdi. Koçgiri aşiretlerinin reisi Mustafa Paşa'nın oğlu Alişan Bey ile Paşanın katibi Alişer Dersim bölgesinde örgütlenme çalışmaları yapıyorlardı. Dersimli Veteriner Nuri de İmranlı,

³⁶ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 309, 310.

³⁷ Sedef BULUT: a.g.t., s. 91.

³⁸ Abdalhaluk ÇAY: a.g.e., s. 310.

Beypinar, Celallı, Sincan, Hamo, Zimara ve Domurca'da Kürt Teali Cemiyeti'nin şubelerini açmıştı.³⁹

Cemiyetin yayın organı "Jin" adlı dergidir. Jin dergisinin yanısıra "Kürdistan", "Pejdeki", "Bage Kürdistan", "Roje" ve "Zore Kurmançi" adlı yayınlarda Kürtçülük ideolojisi aşılarmaya çalışılmıştır.⁴⁰

Bu gazete ve dergiler cemiyetin şubeleri, kürt aydınları ve öğrencileri kanalıyla halka dağıtılmıştır.⁴¹

1.5 - Cemiyet ve Wilson Prensipleri

ABD Başkanı Wilson'un dünyaya yeni bir düzen vermek için ilan etmiş olduğu 14 maddelik ilkelerin 12. maddesi şöyleydi:

"Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kısımlarına güvenli bir hükümlanlık sağlanmalıdır, fakat halen idaresindeki diğer milletleri tereddüt edilmez bir hayat güvenliği ile mutlak dokunulmaz muhtar bir gelişme fırsatı tanınmalıdır."

Wilson Prensipleri ilan edildiğinde cemiyet ve önde gelen yöneticileri oldukça sevinmiştir. Cemiyetin yayın organı olan Jin'de, Wilson Prensipleri ve Wilson üzerine övgü dolu makaleler, yazılar, haberler yayınlanmıştır. Cemiyet genel merkezinde 1919 Haziran ayında "Wilson Prensipleri" konulu bir toplantı düzenlenmiştir.

Cemiyet bu ilkelerin Kürt toplumuna uygulanmasını istemiştir.

Oysaki 12. madde Kürtler ve Kürdistan düşünülerek hazırlanmamıştı. Bu kavimlerden kastedilen Ermeniler ile Suriye, Irak, Filistin ve Arabistan halkları idi. Ermenistan, Wilson'ın siyasi ifadelerinde Kürtlerden öncelikli ve ağırlıklı bir yere sahipti.

³⁹ Alpay KABACALI: a.g.e., s. 28.

⁴⁰ Sedef BULUT: a.g.t., s. 90.

⁴¹ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 94.

Bu nedenle cemiyet ve mensupları Kürdistan'ın Ermenistan toprakları içinde düşünülüğünü görecekle ve sevinçleri giderek tepkiye dönüşecekti.⁴²

1.6 - Cemiyet ve Mütareke Dönemi

Mondros Mütarekesi sonrasında Kürt Teali Cemiyetinin temsilcileri bazı elçileri ziyaret ederek Kürt çıkarlarını anlatıp destek arıyorlardı.⁴³

Yukarıda da bahsedildiği gibi cemiyet İngiliz Yüksek Komiserliğine bir dilekçe vermişti.

Hazırlanan dilekçede Kürt istekleri şöyle sıralanmıştı; buna göre:

1. Kürtlere, sınırları coğrafi olarak tespit edilmiş bir toprak, yurt olarak verilmelidir.

2. İtilaf Devletleri'nin Arap - Ermeni, Keldani vb. küçük azınlıklarla yaptıkları muamelelerden Kürtler de yararlandırılmalıdır.

3. Kürtlere özerklik tanınmalıdır.⁴⁴

Ancak üçüncü madde herkesin kabul ettiği bir görüş değildir. Bazıları Osmanlı'dan tam bir ayrılığı, bağımsızlığı savunmaktadır.

Mütareke zamanında Amerika İstanbul'a bir inceleme ve araştırma heyeti göndermişti.

İstanbul'a gelen Amerika araştırma heyetiyle 4 Ağustos 1919'da Seyyid Abdülkadir'in başkanlığında bir toplantı yapan cemiyet üyeleri harita üzerinde Kürdistan'ın hududunu belirterek denizlerde bir çıkışlarının bulunmasını anlatmışlardı. Amerikan komiserinin Kürdistan'ın büyük bir kısmını içine alan bir Ermenistan kurulmasına karar verildiğini söylemesi üzerine, Said-i Kürti cevaben "*Kürdistan eğer deniz sahilinde olsaydı harp*

⁴² İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 133, 134, 136, 137, 139.

⁴³ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 310.

⁴⁴ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 150.

*gemilerinizle belki bu kararı tatbik edebilirdiniz, fakat Kürdistan dağlarına gemileriniz çıkamaz bu kararınız da uygulanamaz” demişti.*⁴⁵

Amerikanın Kürt milli haklarının sağlanmasına yardımcı olması istenince Amerikan komiseri “*Sen kendine yardımcı ol, Allah da sana yardım eder*” diyerek toplantıya son vermişti.⁴⁶

1.7 - Cemiyet’in Başka Kuruluşlarla İlişkisi

Milli mücadele yıllarında, İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan devleti kurulacağı vaadiyle Kürtleri kandırarak Milli mücadele aleyhinde harekete geçirmeye çalıştıkları sırada, bu amaçlarına hizmet edeceği düşüncesiyle yakın ilişkiler içerisinde bulunarak maddi ve manevi yönden destekledikleri bir kuruluş olan Kürt Teali Cemiyeti, İngilizlerle olan bu yakın ilişkileri sebebiyle, İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile de münasebetleri olması gereken cemiyetler arasında kabul edilmişti.

Bu şekilde iki cemiyet arasında İngiliz taraftarlığı noktasında doğan ortak payda çerçevesinde ilişkiler kurulmuştu.⁴⁷

Cemiyet üyelerine göre İngiltere’nin Kürt istiklalini tanınması bütün Kürtlüğü ayaklandırmaya kâfi olabilirdi.⁴⁸

Kürt Teali Cemiyeti, Milli Mücadele hareketini başarısızlığa uğratmak yolundaki çaba ve faaliyetlerini İngiliz Muhipleri Cemiyetinden aldığı direktifler doğrultusunda gerçekleştiriyordu. Bu cümleden olarak, Sait Molla’nın Rahip Frew’e yazdığı 4 Ekim 1919 tarihli onbirinci mektupta ifade ettiği; “*Kürt Teali Cemiyetindeki yakın dostlarımızla görüşüm. Birkaç gün*

⁴⁵ Mustafa BALCIOĞLU: İki İsyân Koçgiri, Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa, s. 129.

⁴⁶ Oğuz AYTEPE: a.g.m., s. 332, 333.

⁴⁷ Cengiz DÖNMEZ: Milli Mücadele’ye Karşı Bir Cemiyet İngiliz Muhibleri Cemiyeti, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma merkezi, (Ankara, 1999), s. 173.

⁴⁸ Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 133.

sonra verilen talimat çerçevesinde Kürt Aşiretlerini harekete geçirmek için doğu illerine gideceklerdir.” sözleri bu iddiaları ispatlamaktadır.⁴⁹

Cemiyet Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile de yakınlık kurmuştu.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nizamnâme’sinin (Tüzük) proğram) 20. maddesinde, **“Köy okullarında ve tüm okullarda eğitimin yerel dil ile yapılması”** esası kabul edilmiş ve 31. maddesinde de *“Osmanlı memleketlerinde siyasal yönetimde merkeze bağlı ülke bütünlüğü korunmakla birlikte bazı Osmanlı illerinin özellikleri, oraların özel (kendine özgü) kanunlarıyla yönetilmesini gerektirmektedir. Çeşitli parçalar (ülkeler) arasında görgü ve eğitim bakımından mevcut olan dayanışmaya ve her bölgenin yetenek ve özgül yapısına uygun düşecek ve çeşitli ülkelerin daha sonra eşitliğini sağlayacak surette usul ve kurallar benimsenecektir...”* denilmekteydi.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası’nın bu program ve yaklaşımı, ulusal azınlıkları ve bu arada Kürtleri umutlandırmış ve Kürtçülerin bu partiye yaklaşım anlaşmasını sağlamıştı.⁵⁰

1918 yılında Cemiyet ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında Kürdistan konusunda bir anlaşma imzalandı.⁵¹

Anlaşmanın muhtevası şöyledir.

“Programında esasen adem-i merkezîyetçiliği kabul eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası Genel Merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında, aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak her iki taraf Tanrı’nın yardımına dayanarak ülkenin kurtuluşu ve halifeliğin haklarının korunması için ortak çalışmaya söz verirler.

Madde: *Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler siyaset olarak İslâm Halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak şartıyla,*

⁴⁹ Cengiz DÖNMEZ: Milli Mücadele’ye Karşı Bir Cemiyet İngiliz Muhibleri Cemiyeti, s. 173.

⁵⁰ Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 94.

⁵¹ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 15.

toplam halkın çoğunluğu tarafından seçilecek bir Emir'in başkanlığı altında özerk yönetime sahip olacaktır.” 20 Aralık 1918.

Karasi (Balıkesir) Mebusu Vasfi	Konya Mebusu Zeynel Abidin Mustafa Sabri	Hürriyet ve İtilâf Fırkası Genel merkez Mühürü	
Dernek Üyesi Sait	Dernek Üyesi Mehmet Ali	Başkan Seyyid Abdülkadir	Kürdistan Cemiyeti Mühürü

Seyyid Abdülkadir, İstiklâl Mahkemesinde yargılanması sırasında 13 Mayıs 1925 tarihli duruşmada, bu belgenin doğruluğunu ve kendisiyle arkadaşları tarafından imzalandığını doğrulamış ve bundan amacın Ferit Paşa'nın Ermenistan emellerini kırmak olduğunu ve **Kürdistan'a yalnız muhtariyet (özerklik) vermek istediklerini**, yoksa Osmanlı Hükümetinden ayrılmak istemediklerini söylemiştir.⁵²

Cemiyet Hürriyet ve İtilaf Fırkasının tüm taraftarları gibi 1919 genel seçimini veto etmiştir. Bir siyasal parti olmadığı halde, böyle karar alması ise çok ilginçtir.⁵³

Doğu Anadolu'nun Ermenilere verileceği söylentileri çıktığı vakit, Şark-i Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Cemiyete işbirliği teklif etmiştir.

⁵² Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 94, 95.

⁵³ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 191.

Ancak Cemiyet bu işbirliğine yanaşmadığı gibi, Ermenilerle beraber çalışmakta da bir sakınca görmemiştir.⁵⁴

Her iki derneği birleştirmek girişiminde aracı olarak bulunan Süleyman Nazif bütün çabalarına rağmen başarı sağlayamamıştır.⁵⁵

1.8 - Cemiyet, Şerif Paşa ve Paris Barış Konferansı

Stockholm sefiri olan Şerif Paşa, elçiliği döneminde İttihat ve Terakki saflarında Abdülhamit rejimine karşı muhalefete katılmış, 1909 yılı başlarında İttihat ve Terakki'ye cephe alarak, partiden istifa etmiş ve Paris'e gitmiştir.

Şerif Paşa Kürt Sait Paşa'nın oğludur. Babası Harbiye Nazırlığı ve Şura-yi Devlet reisliği görevlerinde bulunmuştur.⁵⁶

Fransız siyasal çevrelerinde Şerif Paşa tanınmış bir kişidir. 1918 yılına değin Osmanlılık savunucusu olmuş, ülkenin parçalanma ve paylaşılma tablosu içinde, önce sadr-ı azamlığı düşünmüş sonra da Kürt davasının liderliğini ve savunuculuğunu yapmıştır.⁵⁷

İsviçre'de bulunan hemen bütün Türk ve Kürt aydınlar, 16 Ocak 1919 günü Cenevre'de bir kongre toplayarak, Paris Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri nezdinde Osmanlı Devleti'nin haklarını savunması için Şerif Paşa'yı delege seçmişlerdi.

Yani Şerif Paşa Paris'e Osmanlı temsilcisi sıfatıyla gitti. Ancak Kürt Teali Cemiyeti Şerif Paşa'ya Kürtleri de temsil etme yetkisi tanımıştı.

16 Nisan 1919 tarihinde ise Şerif Paşa Osmanlı temsilciliğinden çekilerek, görevini yalnızca Kürt temsilcisi sıfatıyla sürdüreceğini duyurdu.⁵⁸

⁵⁴ Cengiz DÖNMEZ: a.g.m., s. 385.

⁵⁵ Cahit TANYOL: Türkler ile Kürtler, s. 98.

⁵⁶ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 155, 156.

⁵⁷ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 195, 196.

⁵⁸ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 158-160.

Kürt Teali Cemiyeti Şerif Paşa'ya yardımcı olmak üzere emrine girecek bir heyeti, Arif Paşa'nın başkanlığında Paris'e gönderme kararı aldı.⁵⁹

Böylece cemiyet Şerif Paşa'nın Pariste'ki girişimlerini desteklemekle tepki topluyordu.

Şerif Paşa, Kürtleri temsilen 22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920'de Paris Barış Konferansları'na katılıp, iki muhtıra ve Kürdistan haritası sundu.

Şerif Paşa bu çalışmayı bilinen emperyalist Ermeni isteklerine karşı karar vericileri aydınlatmak amacıyla kaleme aldığını vurguluyordu. Ona göre Kürdistan, kuzeyde Ziven (Kafkasya hududu)'den başlıyor. Batıya doğru Erzurum, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behisni, Divrik'i de içine alacak şekilde genişliyordu. Güneyde Harran, Sincar dağları, Tel Asfar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Akelman, Sinna çizgisini takip ederek, Doğu'da Revanduz, Başkale, Vezirkale'den geçerek İran hududu ile birleşiyordu.

Şerif Paşa "Hamidiye Süvarileri" konusuna da girerek, Kürtler'in Osmanlı hakimiyetinde geniş bir hoşgörü ortamında yaşadıklarını fakat asla muhtariyetlerinden taviz vermediklerini de yazıyordu.

Şerif Paşa muhtırada Wilson prensipleri doğrultusunda geleceğine kendilerinin yön vereceği siyasi haklar istiyordu. Bu hedefe yönelik gayretlerin ilk aşaması olarak Barış Konferansı'ndan Kürdistan'ın hudutlarını belirleyecek milletlerarası bir komisyonun yörede çalışmalara başlamak üzere tesbitini öneriyordu.⁶⁰

Bu arada Ermeniler adına Aboronyan ve Bogos Nubar Paşa da kendi isteklerini İtilaf Devletleri üyelerine kabul ettirebilmek için büyük çaba gösteriyorlardı.

Konferans'ta Bogos Nubar ile Şerif Paşa Doğu Vilayetlerinin Ermeni ve Kürt bölgelerine bölünmesi konusunda anlaştilar.

⁵⁹ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 196.

⁶⁰ Mim Kemal ÖKE: Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926) Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 123, S: A-33, s. 44.

Ermeniler üzerinde o güne kadar etkin olan Rus propagandası sebebiyle İngilizler özellikle Kürt isteklerine ilgi gösterdiler.

30 Ocak 1919 tarihinde İngiltere tarafından bu istekler doğrultusunda, Türkiye'den ayrılacak topraklar üzerinde kurulması düşünülen "Kürdistan" gündeme alındı.⁶¹

İngilizler Konferans metnine; "Ermenistan, Suriye, Mezopotamya ve Kürdistan, Filistin ve Arabistan Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen ayrılmalıdır" maddesini koydurdular.⁶²

İstanbul Hükümeti ise bağımsız bir Kürdistan kurulmasına karşı idi.

Anlaşmanın yapıldığı sırada Seyyid Abdülkadir'in bir gazetecinin sorularını cevaplarken, Şerif Paşa'nın cemiyet delegeşi olduğu, Kürtleri temsil edebileceği, Altı Doğu ilinde Kürtlerin çoğunlukla bulunması nedeniyle bu iller için özerklik istendiği ve kimin çoğunlukla olduğunun bir kurul tarafından yerinde araştırılması için Ermenilerle anlaşıldığını söylemesi büyük tepkilere neden oldu.⁶³

20 Kasım 1919 tarihinde Bogos Nubar ile Şerif Paşa "Kürt-Ermeni antlaşması" nı imzaladılar.

Bu andlaşmaya göre Ermenilerin istedikleri altı vilayette, Kürtlerin çoğunlukta buldukları illeri sürülerek bu bölgeye bir heyet gönderilmesi önerisi Konferans tarafından kabul edildi. Bogos Nubar Kürtler aleyhinde propagandaya son vermeyi kabul etti.⁶⁴ Ayrıca aynı devletin mandası altında birleşip bağımsız Ermenistan ve bağımsız Kürdistan kurulmasını, azınlık haklarına saygı gösterilmesini, iki devlet arasındaki sınırın Paris Barış Konferansı'nda çizilmesini de kabul ettiler.⁶⁵

Böyle bir ittifakın gerçekleşmesine rağmen İngiliz ve Fransız diplomatik çevreleri Şerif Paşa'nın Kürtleri gerçekten temsil ettiğine

⁶¹ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 310, 311.

⁶² Mahmut RİŞVANOĞLU. a.g.e., s. 713.

⁶³ Oğuz AYTEPE: a.g.m., s. 333.

⁶⁴ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e.,s. 196.

⁶⁵ Haluk SELVİ: a.g.e., s. 383.

inanmıyorlardı.⁶⁶ İngilizler Şerif Paşa'nın rolüne uygun düşmediğini ve kendi kendine "gelin-güvey olduğun" düşünüyorlardı.⁶⁷

Bu antlaşma beklenenin tam tersi sonuçlar doğurdu. Antlaşmaya tepkiler sadece Kürt halkı tarafından değil, onun öncüleri durumunda olan siyasi hareketleri tarafından da geldi.⁶⁸

Şimdiye kadar hiçbir zaman açıkça bağımsızlık taleplerinde bulunmayan Cemiyet içerisinde ciddi fikir ayrılıkları doğdu.

Seyyid Abülkadir bir açıklama yaparak Şerif Paşa'nın Kürt Teali Cemiyeti'nin temsilcisi olduğunu doğruladı, fakat varılan anlaşmanın önemini azaltmaya çalışarak; "Türk - Kürt ayrılığı söz konusu değildir. Özerklikten fazlası istenmemektedir." diyordu. Bu açıklamalar dernekte kopmalara yol açtı.⁶⁹

Şerif Paşa'nın bu ittifakı ağır eleştirilere uğramasına neden oldu. O da 5 Mayıs 1920'de konferanstan ve Kürt temsilciliğinden çekildiğini belirtti. Bunun üzerine Seyyid Abdülkadir 17 Mayıs 1920'de Kürtlerin bundan böyle konferansta temsil edilmediğini, bu nedenle konferansın alacağı kararların da Kürt ulusunu bağlamayacağını ve geçersiz sayılacağını duyurdu.⁷⁰

Kürt halkının bu antlaşmaya tepkisi büyük oldu. Kürtlerin Osmanlı topluluğundan ayrılmak düşüncesinde olmadıklarına dair Kürt ahali ve aşiretleri tarafından Bab-ı âliye bir çok telgraflar gönderildi.⁷¹ Bu telgraflarda "Kürtlük ve Türklük bir bütündür. Birbirlerinin öz kardeşi ve din kardeşidir. Her iki toplum için vatan birdir" ifadeleri yer alıyordu.⁷²

⁶⁶ Hasan YILDIZ: XX. yüzyıl başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm, s. 56.

⁶⁷ Mim Kemal ÖKE: Belgelerde Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918 - 1926), 45.

⁶⁸ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 37.

⁶⁹ Sedef BULUT: a.g.t., s. 111.

⁷⁰ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 179.

⁷¹ Sedef BULUT: a.g.t., s. 111.

⁷² Âmiran Kurtkan BİLGİSEVEN: Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler, s. 47.

Osmanlı hükümeti Doğu ve Güneydoğu'daki valiliklere bir telgraf çekerek, Bâb-ı âli'ye gönderilen tepki telgraflarının vakit geçirilmeden Paris'e itilaf devletlerine de çekilmesini tavsiye ediyordu.⁷³

Bu antlaşma Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında da şiddetli tartışmalara neden olmuştu.

1.9 - Cemiyet ve Sevr Barış Antlaşması

Kürt Teali Cemiyeti, Sevr Barış Görüşmeleri'nde Kürtlerin isteklerini uluslararası platformlara ulaştırmak için büyük bir çaba harcadı.⁷⁴

Sevr'in imzacıları arasında bulunan cemiyetin reisi Seyyid Abdülkadir, orada Osmanlı Devleti'nin haklarını müdafaa için bulunuyordu.⁷⁵ Ancak Kürtler adına yapılan faaliyetler ve istekler ihanetin büyüklüğünü gösteriyordu.

Sevr Antlaşması'nda Kürtlerle ilgili bölümü 62. 63. ve 64. maddelerdir.

Madde: 62 - Bu antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 6 ay içerisinde İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerince atanacak üç üyeden kurulu bir komisyon İstanbul'da toplanarak, Kürt halkının hakim bulunduğu Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan'ın daha sonra belirlenecek olan sınırının güneyinde, Antlaşmanın 27. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları gereğince çizilen Türkiye-Suriye ve Irak sınırının kuzeyinde bulunan bölgelerin dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oy birliğine varılmaması halinde komisyon üyeleri durumu kendi ülkelerine intikal ettireceklerdir. Söz konusu plan bu bölgeler dahilinde Asuri, Keldani ve diğer etnik dini cemaatların azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon doğrudan yerinde

⁷³ Sedef BULUT: a.g.t., s. 111.

⁷⁴ Rohat ALAKOM: a.g.m., s. 20.

⁷⁵ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 311.

incelemede bulunacak ve gerek Türkiye, gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik söz konusu olursa, bu değişiklikleri antlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirilecektir.

Madde: 63 - Osmanlı Hükümeti, bu komisyondan birinin veya öbürünün kararlarını kendisine bildirdiği günden itibaren üç ay içinde yerine getirdiğini taahhüt eder.

Madde: 64 - Antlaşma, başkanlığının tespit ettiği tarihten itibaren geçen bir yıllık süre içerisinde, şayet 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt Halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olmak arzusunu ortaya koyar ve milletler cemiyetine baş vurursa ve şayet cemiyette bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğu kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgelerdeki bütün hakları ünvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder. Bu vazgeçme işlemlerinin detayları başlıca müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan Devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra, bu bağımsız Kürt Devletine günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul Vilayetinde yaşayan Kürtlerin de kendi arzularıyla birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı itirazda bulunmayacaklardır.⁷⁶

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması TBMM Hükümeti tarafından kabul edilmemiştir.⁷⁷

Yunanlıların mağlubiyeti sonucunda Lozan'da toplanan konferansta ise Sevr Antlaşması'nın Kürdistan özerk yönetimi için kararlaştırılan maddelerinden söz edilmemiş,⁷⁸ Kürt meselesi Musul Vilayetlerindeki Kürtler'in geleceği ile sınırlı kalmıştır.

⁷⁶ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 76, 77.

⁷⁷ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 311.

⁷⁸ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 76.

1.10- Cemiyetin Yan Örgütleri

1 - Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti:

Kürt Teali Cemiyeti'nin kültürel amaçlı yan örgütüdür, 1919 yılında kurulmuştur. Derneğin 20 maddeden oluşan program, Jin dergisinde yayımlanmıştır. Bu derneğin en önemli faaliyetlerinden birisi, Ahmedi Hani'nin Mem u Zin adlı destanını ilk kez kitap olarak İstanbul'da yayınlanmasıdır.⁷⁹

2 - Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti:

Kürt Teali Cemiyeti'nin ikiye bölünmesinden sonra dernek üyelerinden bir kesimi tarafından kurulmuştur.⁸⁰ İngiltere'nin yardım ve teşvikleriyle Mondros Mütarekesi'nin yarattığı ortamdan istifade ederek bölgede istiklal ilan edilmesini savunmaktaydı. İstanbul'da 1920 Mayısı içinde kurulan bu cemiyetin kurucuları arasında Abdullah Cevdet, Celâdet Bedirhan, Emin Ali Bedirhan, Babanzâde Şükrü ve Ekrem Cemil Paşa yer almışlardır.⁸¹

3 - Kürt Millet Fırkası:

Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nden ayrılan bazı üyeler, bu kez de Kürt Millet Fırkası adında başka bir örgüt kurdular.

4 - Kürt Hoybun Cemiyeti:

1927'de Lübnan'da kuruldu.

Yukarıda kısaca üzerinde durduğumuz tüm örgütler ve bu örgütlerin önemli kadrolarının katılımıyla kuruldu.⁸²

⁷⁹ Rohat ALAKOM: a.g.m., s. 21.

⁸⁰ Rohat ALAKOM: a.g.m., s. 20.

⁸¹ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 309.

⁸² Rohat ALAKOM: a.g.m., s. 20, 21.

Görüldüğü gibi aynı kişiler ufak değişikliklerle tüm cemiyetlerin kurucu ve yöneticileri arasında görülürler. Ancak hayli karmaşık ve geniş boyutlara erişen sorunlar içinde çok kısır ve yetersiz kalmışlardır.⁸³

1.11- Cemiyetin Doğudaki Çalışmaları

Kürt Teali Cemiyeti'nin, Cemil Çeto ve Ali Galip olayı ve Koçgiri Ayaklanmasında önemli etkileri olmuştur.

İngiliz ve Fransızlar'ın faaliyetlerinden cesaret alan Garzan'daki Bahtiyar aşireti reisi Cemil Çeto, Haydaran aşireti reisi Hüseyin Paşa vasıtasıyla İstanbul'daki Kürt Teali Cemiyeti ile ilişkiye girmiş ve kurulacak "Kürt Devleti" için harekete geçmeye karar vermiştir. Garzan'da patlak veren bu ayaklanma kısa sürede bastırılmış ve Cemil Çeto teslim olmak zorunda kalmıştı.⁸⁴

Ali Galip olayı ve Koçgiri Ayaklanması daha sonra ayrı başlıklar altında değerlendirilecektir.

1.12- Cemiyet'in Bölünmesi ve Sonu

Kürt Teali Cemiyeti'nde başlıca iki grup vardı. Liderliğini Seyyid Abdülkadir'in yaptığı grup, Osmanlı toprak bütünlüğü içinde bir Kürt "otonomisi"ni savunuyordu. İkinci grup ise bağımsızlık yanlısı radikallerden oluşuyordu. Bunlar Bedirhaniler ve Cemil Paşazadeler idi.⁸⁵

Seyyid Abdülkadir'in Ayan'daki konumu cemiyet dışında tartışmalara ve tepkilere neden oluyordu.

Özellikle Şerif Paşa'nın Paris'teki faaliyetlerinden sonra İstanbul gazeteleri ve Meclis-i Mebusanda kendisini hedef alan eleştirileri

⁸³ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 188.

⁸⁴ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 317.

⁸⁵ Oğuz AYTEPE: a.g.m., s. 333.

hafifletmek amacıyla yaptığı “Kürtler bağımsızlık istemiyorlar” açıklaması cemiyet içinde bölünme sürecini başlatacaktı.⁸⁶

Cemiyet'ten ayrılan Bedirhanlar ve bazı aydınlar Seyyid Abdülkadir'le mücadeleye başladılar. Seyyid Abdülkadir'i başkanlıktan azleddiler. Abdülkadir de cemiyetin yönetim kurulunun azledildiğini ve yeni seçimlere gidileceğini açıkladı.⁸⁷

Cemiyet içindeki çekişmeler 1919'un son ayları ve 1920 içinde yoğunlaştı. Jin'in yayına ara vermesi bu kanıyı güçlendirmektedir. Jin'in son sayısı 2.10.1919 tarihinde çıkmıştır. Bu sayıdan sonra dergi kapanmıştır.

Ayrıca Paris Barış Konferansı ve Sevr süreci de Osmanlı Hükümeti'nin cemiyet üzerindeki baskısını artırdı. Cemiyete karşı askeri tedbirler Diyarbakir'de, 13. Kolordu Komutanlığı tarafından örgütleniyordu.⁸⁸

Hükümet 1919 Haziranından itibaren cemiyetin şubelerini kapatmaya başladı. Üyeler gözaltına alındı ve tutuklandı. Cemiyet içinde önemli bir yeri olan Bedirhan ve Cemilpaşazadelerin Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurmalarıyla, Kürt Teali Cemiyeti varlığını koruyamayacak ve ortadan kalkacaktır.⁸⁹

1.13- Ali Galip Olayı

Mondros mütarekesi'nden sonra Anadolu'da yeni bir “milli direniş” hareketi yer yer kendini göstermeye başlamış, muhtelif yerlerde kurulan “Müdafaa-i Hukuk” cemiyetleri aynı çatı altında toplanmaya başlamıştı.

⁸⁶ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 189.

⁸⁷ Oğuz AYTEPE: a.g.m., s. 333.

⁸⁸ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 192, 220.

⁸⁹ Oğuz AYTEPE: a.g.m., s. 333.

İngilizlere bakılırsa Mustafa Kemal Paşa tehlikeli olmaya başlamakta ve bu sebepten tutuklanması gerekmektedir.⁹⁰

Damad Ferit Hükümeti, 29 Temmuz'da Mustafa Kemal'in Paşa'nın yakalanarak payitahta getirilmesini kararlaştırmış; bu yoldaki buyrukların, milliyetçi direnişe katılan Erzurum ve Sivas'taki ilgililere uygulanamamıştı. Hükümet bu karara varmadan, Mustafa Kemal'i, Sivas'ta tutuklattırmak isteyen birisi çıkacaktı. Bu Elazığ Valisi Ali Galip'ti.⁹¹

Ali Galip, Mustafa Kemal'in Sivas'a gelmekte olduğunu öğrenince, Paşa'nın tutuklanması için Sivas Valisi Reşit Paşa'ya baskı yapmış, ama bir sonuç alamamıştı. Durumu öğrenen M. Kemal, Sivas'a geldiğinde, Ali Galip'i ağır bir biçimde paylamıştı. Fakat Ali Galip birçok diller dökerek, Mustafa Kemal Paşa'yı iyi niyeti ve Elazığ'a gidebilmesi konusunda ikna etmişti.⁹²

Ayrıca bu olaydan önce Ali Galip, Elazığ Vilayeti'nden Erzurum Kongresi'ne seçilen iki temsilciyi, Mardin'den seçilen temsilcileri Elazığ'da alıkoymuş, Kongre ve Mustafa Kemal aleyhinde sözler söylemişti.⁹³

Ali Galip, Dahiliye Nazırı Adil bey'le 29 Ağustos'ta başlayıp 3 Eylül'de nihayetlenen bir dizi telgraf pazarlığı sonucunda yeniden Mustafa Kemal'i tutuklamayı, hatta bu arada Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerden aldığı silahlı yardımlarla Sivas Kongresi'ni dağıtmayı kabullenecekti.⁹⁴

Bu arada Kürt Teali Cemiyeti yöneticileri ile İstanbul'daki İngiliz Komiserliği temsilcileri aralarında yapılan görüşmeler sonucunda Kürt Teali Cemiyeti üyelerinden Celadet, Kamuran ve Emin Ali İstanbul Hükümeti'nin izniyle 31 Temmuz 1919'da Kürt bölgesine hareket ederken İngiliz Binbaşı Noel dikkat çekmemek için, Kürt heyetinden ayrı olarak

⁹⁰ Mahmut RİŞVANOĞLU: a.g.e., s. 643.

⁹¹ Mim Kemal ÖKE: a.g.e., s. 49.

⁹² Sina AKŞİN: İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919) C: I, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998), s. 541.

⁹³ Haluk SELVİ: a.g.e., s. 178.

⁹⁴ Mim Kemal ÖKE: a.g.e., s. 49.

bölgeye geldi. Daha önce ise Kürt heyeti Noel ile görüşmüştü. 3 Eylül 1919 günü Kürt heyeti, Binbaşı Noel ile birlikte Malatya'ya geldi.⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'dan hareketini öğrenen İstanbul Hükümetinin işareti üzerine Sivas'a baskın yapmak üzere harekete geçen Ali Galip'in Malatya'ya gelmesi ile Noel'in gelmesi aynı zamana denk geldi.

Mustafa Kemal Paşa 13. kolordu'yu Bedirhanlara karşı uyardı. 13. Kolordu Komutanı da Malatya'daki karargaha tel çekerek, Noel'in yanındaki Kürtçü önderlerin tutuklanmasını istedi; fakat Malatya'da o denli az asker vardı ki, bu buyruk yerine getirilemedi.

6 Eylül'de Malatya'ya varan A. Galip 13. kolordunun Noel ve Kürtçüler hakkında yaptığı uyarmayı ve Noel'in yaptığı şikayeti öğrendiğinden, Noel'e arkadaşlarını koruyacağını ve merkeze Kürtçü önderlerin tutuklanmalarına karşı olduğunu bildirdi. Bu arada valinin üstlendiği görevi öğrenen Halil Bey A.Galip'in istediği 100 atlı yerine 500 atlı sağlamaya koyuldu. Ne var ki, Babıâli'nin kendi amaçları için Kürtlerden ve Kürtçü önderlerden yararlanmak istemekle birlikte, bunların gütmekte oldukları ulusçu-ayrılıkçı siyaseti de onamasına olanak yoktu. Yukarıda anlatılmış olan nedenlerle, Kürtçü önderler, M. Kemal hareketine karşı ve dinsel bağlarla halifeye yakın olduklarından, Babıâli ile işbirliği yapmaya hazırdılar. Fakat ulusçu-ayrılıkçı siyaset iki yanın tam anlamıyla işbirliği yapmasına engeldi. Örneğin, hükümet, Noel'in ve yanındakilerin M. Kemal Paşa'ya karşı tutumlarından yararlanmak isterken, bir yandan da bunların yapmakta oldukları Kürtçü propagandan tedirgin oluyordu.

M. Kemal Paşa, 13. Kolordunun Malatya'dakilere karşı harekete geçmesi için baskı yaparken, İstanbul da, bir an önce Sivas'a yürümesi için, aynı şiddetle A.Galip üzerinde baskı yapmaktaydı.

9 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordu Komutanından İlyas'ın Malatya'ya hareket etmiş olduğu haberini aldı.

Fakat o gece, telgraf müdürü, İlyas Bey birliğinin gelmekte olduğunu valiye bildirdi. Büyük telaşa kapılan A.Galip, aşiret reislerinden Hacı

⁹⁵ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 111.

Kaya'nın İlyas'a pusu kurmasını istediye de O, kabul etmedi. Ertesi sabah şafakla birlikte İlyas Bey birliğinin yaklaştığı haberi üzerine, Noel ve arkadaşları Malatya'dan savuşup Rışvan aşiretine sığındılar.

M. Kemal İlyas'a yazdığı telle, kaçakların süratle yakalanmasını, Kürtlük akımına meydan verilmemesini ve bu "millet hainleri" İngilizlerle işbirliği yapabileceklerine göre, gerektiğinde, milli varlığımızı tehlikeye sokacak yabancı askerlerine de "mukabele" olunacağını öngörülmesini istedi.

Bu arada Kâzım Karabekir'in girişimiyle de bütün Doğu Anadolu'ya yayılmış birliklerden bazılarının, Malatya ve Elazığ'a gönderilmesi için tedbir alındı.

Böylece Ali Galip olayı son buldu. Noel, Malatya'dan uzaklaştırıldı. Ali Galip'te önce Urfa'ya sonra Halep'e gitti.

1.14 – Koçgiri İsyanı

"Koçgiri / Koçkiri / Koçkırı" gibi üç ayrı şekilde telaffuz edilen bu kelime bir aşiret adıdır. Sivas ili sınırları içinde yer alan, Hafık (Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Kangal ve Refahiye / Erzincan'a bağlı) ve köylerinde yaşayan bir aşirettir. Ayaklanma bölgesinde yaklaşık 40.000 kişi yaşamaktaydı ve bölge ortalama 2000 km²'lik bir alanı kapsamaktaydı.⁹⁶

Koçgiri ayaklanmasına bölgede yaşayan çok sayıda aşiret katılmıştır.

Koçgiri ayaklanmasında bir kısım Kurmanç unsurlar da yer almakla birlikte ayaklanma daha çok bir Zaza isyanı olarak görülmüştür.

1918 yılında kurulan Kürt Teali Cemiyeti içinde görüş ayrılıkları vardır. Cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir ve ona yakın olanlar:

⁹⁶ Sina AKŞİN: İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), s. 543, 544, 546-551, 553.

“Türlere bağlı muhtar bir Kürdistan eyaleti” fikrini savunurlarken, gençlerden oluşan bir grupsa “Bağımsız Kürdistan fikrini savunmaktaydı.⁹⁷

“Kürt Teali Cemiyeti” tarafından “Koçgiri” aşiretlerinin bulunduğu bölgeye gönderilen Mehmet Nuri Dersimi ilk fırsatta Zara, Divriği, Kangal, Hafik, Sican Başpınar’da örgütün şubelerini kurmuştu.⁹⁸

Cemiyetin Dersim’deki şubelerini açma çalışmasını ise Alişir yerine getirmiştir.

Koçgiri aşiretinin merkezi sayılan Ümraniye / İmranlı nahiyesinin müdürü ise Abdülhamid döneminde paşa yapılan Koçgiri aşireti İbolar kolundan Mustafa Paşa’nın oğlu Alişan’dır.

Mustafa Kemal Paşa Sivas’ta bulunduğu sırada cemiyetin çalışmalarından haberdar olmuş ve Nuri Dersimi ve Alişan Beyle görüşmek istemiştir. Görüşmeye yalnızca Alişan gitmiş, görüşmede Mustafa Kemal Paşa Seyyid Abdülkadir’i İngilizlere bağlı olarak çalıştığı için eleştirmiştir.

Alişan Bey Wilson prensipleri gereğince “Kürtlerin çoğunlukta olduğu illerde Osmanlılara bağlı muhtar bir Kürdistanın” kurulması gerektiğini savunmuş buna karşılık Mustafa Kemal Paşa “Wilson Prensiplerinin Şark milletlerinin azim ve iradesi karşısında paçavraya döndüğünü ve yırtılıp atıldığını” savunmuştur.⁹⁹

1921 yılı başlarında Kangal ilçesinin Hüseyin Abdal Tekkesi’nde Nuri Dersimi önemli bir toplantı yaptı. Toplantıya katılanların tümü Sevr antlaşmasının Kürtlere uygulanması için yemin ederek, Diyarbakır, Bitlis, Van, Elazığ, Dersim ve Koçgiri de bağımsız bir Kürt Devleti’nin kurulması için silaha sarılacağına ve sonuna kadar savaşacaklarına dair karar aldılar.¹⁰⁰

⁹⁷ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 88, 89.

⁹⁸ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 718.

⁹⁹ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 89, 90.

¹⁰⁰ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 136.

Kürt teali Cemiyeti'nin faal elemanlarından olan Alişan da Refahiye Kaymakam vekili olma sıfatıyla Dersim'den gelen isyancı kuvvetlerin liderleri ile "Hozat"ta bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Kürdistan için, 14 Kasım 1920'de Ankara Hükümetine verilmek üzere önerge hazırlandı.¹⁰¹

Buna göre

"1. İstanbul Hükümetince kabul edilen Kürdistanın özerkliğinin Ankara Hükümetince de tanınıp tanınmayacağına açıklanması,

2. Kürdistan özerk yönetimi konusunda Mustafa Kemal Hükümetinin acele cevap vermesi,

3. Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan cezaevlerindeki Kürtlerin hemen salıverilmesi,

4. Kürt çoğunluğunun bulunduğu illerden Türk memurlarının çekilmesi,

5. Koçgiri yöresine gönderilen askerî birliklerin geri çekilmesi".

Ankara'ya gönderilen bu telgraftan bir gün sonra Batı Dersim Aşiretleri imzası ile yeni bir telgraf daha gönderildi:

"Elazığ Vilayeti Vasıtası ile

Ankara Büyük Millet Meclisi Riyasetine

Sevr Anlaşması gereğince, Diyarbakir, Elaziz, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Yoksa bu hakkı silah zoru ile almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz."¹⁰²

Bu dönemde Demirci Mehmet Efe, Çerkes Ethem İsyanı ve Yunan taarruzu ile uğraşmak zorunda kalan TBMM Hükümeti ise böylesine güç şartlar altında da olsa Sivas ve yöresinde meydana gelen olaylara karşı önemli tedbirler almıştır.

Ankara Hükümeti Dersim ve çevresi üzerinde nüfuzu olan bazı aşiret reislerinin T.B.M.M.'ye girmesini sağlamıştır.

¹⁰¹ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 720.

¹⁰² Selami SAYGIN: a.g.e., s. 91.

Merkez ordusu kurulmuş ve Komutanlığına da Nurettin Paşa getirilmiştir.¹⁰³

İsyancılar ise Kemah'ı ellerine geçirdikten sonra Kuruçayır kazasına gelmişlerdi.

Sivas valisi, bölge ileri gelenlerine mektuplar göndererek, bu hareketlerden vazgeçilmesi tavsiyesinde bulunmuş, isyancıların çevrede meydana getirdiği korku sebebiyle onlar Valinin bu çağrısına cevap vermekten çekinmişlerdir. Bunun üzerine Milli Hükümet "Elazığ, Sivas, Divriği ve Erzincan'da" sıkıyönetim ilan etmiş ve bölgeye askeri birlikler göndermiştir.

Genel Kurmay Başkanlığı, Nurettin Paşa'yı da bu sıkı yönetimin başına getirdi. Yapılan müsademedede, isyancılar büyük kayıplar verdiler ve dağılmaya başladılar.

Nihayet isyan 30 Mayıs 1921'de bastırıldı. Liderlerinin bir kısmı yakalanıp sıkıyönetim mahkemesine verildi.¹⁰⁴

Sıkıyönetim mahkemesi kararı ile Koçgirili Alishir, Dersimli Baytar Nuri (Nuri Dersimi), Mustafa Paşa oğlu Mahmut ve diğer 95 kişi giyaben idam diğer sanıkların ise derecelerine göre müebbet, onbeş ve beş yıl olmak üzere çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar.

Bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa'nın teklifi üzerine TBMM Alishir ve Nuri Dersimi istisna olmak üzere bütün tutukluların affını ve Sivas'ta ki sıkıyönetim mahkemesinin kaldırılmasını kararlaştırdı.¹⁰⁵

Koçgiri isyanı önderlerinden birisi olan Nuri Dersimi'ye göre isyan,

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmaları sonunda ortaya çıkmıştır. 1920'de Orta ve Batı Anadolu'da Ankara Hükümetine karşı yer yer ayaklanmalar olmuştur. Bu ayaklanmaların hengamesindeyse 10 Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması yapılmıştır. Ankara Hükümeti bu anlaşmaya karşı

¹⁰³ Mustafa BALCIOĞLU: a.g.e., s. 137.

¹⁰⁴ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 721.

¹⁰⁵ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 93.

çıktığı için Yunan kuvvetleri Ankara yakınlarına kadar işgallerini genişletmeye devam etmişlerdir. İlerleyen Yunan kuvvetleri ve içerdeki isyanlardan dolayı Ankara Hükümeti son derece sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Bir yandan da Karadeniz kıyılarında Pontus Rum çeteleri ile mücadele sürdürülmüştür. Böyle bir ortamda Kürdistan Teali Cemiyeti'nin iki yıllık bir hazırlığından sonra Koçgiri Ayaklanması ortaya çıkmıştır. Ankara Hükümetini kuşatan zorluklara bakılacak olursa son derece iyi zamanlama yapılmıştır. Ama Dersim/Tunceli'den başka bir yerden isyana destek gelmeyişi Ankara Hükümetinin işini kolaylaştırmıştır. Koçgiri ayaklanması Zaza/Kürt yaklaşmasını arttırmıştır.¹⁰⁶

1.15- Kürt – Ermeni İlişkileri

Osmanlı Devleti'nde Ermeniler ve Kürtler yüzyıllar boyu yan yana kardeşçe yaşamayı başarmışlardı. Aralarında zaman zaman sorunlar olsa da barışçı ilişkiler ağır basmaktaydı.

Ünlü Ermeni tarihçisi Leo bu gerçeği şu şekilde dile getirmiştir: “Yüzyıllar süren sağlam ilişkiler, kuşku yok, her iki halkın (Ermeniler ve Kürtler) üzerinde derin izler bırakmış, onların kültürel yaşamını birbirine çok yaklaştırmıştır.”

Ancak 19. yüzyılın ortalarına gelince durum değişmeye başlamış, hem Ermeni ve Kürt halkı hem de genel olarak bölgedeki halklar arasında görece barış ortamı ve denge bozulmuştur.

Bu dengenin bozuluşunda ise birçok etken devreye girdi.

Bunlardan biri Osmanlı devletinin merkezîyetçiliğe yönelmesi, güçlü Kürt beylikleriyle çatışıp onları ortadan kaldırmasıydı.

İkinci neden 19. yüzyılda güçlenen Milliyetçilik akımıydı.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 94.

¹⁰⁷ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 415, 416.

Batılı büyük devletlerin (Rusya dahil) 19. yy. başlarından itibaren bölgede büyüyen faaliyetleri, rekabetleri ve kışkırtmaları da sorunların büyümesinde, karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hal almasında etkili oldu.¹⁰⁸

Batılı devletlerin yardımları ile Doğu Anadolu'da "Ermenistan" kurma çabalarına güç katmak için "Kurmançlar"ın ırk ve kültür birliği yönünden Ermenilerle kardeş olduğu yalanlarına inandırmak için Ruslar tarafından Erivan, Urmiye ve Revandiz'de Kürtoloji enstitü ve kolejleri açıldı.

Ermeniler ve Kürtler hakkında sayısız tahrif edilmiş yayınlar da "Kurmançlar" ile Ermeni toplumu arasında "ırk ve kültür" birliği üzerinde duruldu.¹⁰⁹

Oysa ki etnik oluşumu açıklayan önemli göstergelerden biri olan dil incelendiğinde Kürtçede binlerce Türkçe, Farsça, Arapça kelime mevcutken Ermenice kelime sayısı hiç yok denecek kadar azdır.

Ayrıca Ermenilerle Kürtlerin karışmasını tarih içinde engelleyen en büyük etken din farklılığı olmuştur. Koyu bir Sünni mezhebi olan Şafililiği benimsemiş olan Kürtler Hristiyan Ermenilere ne kız vermişler ne de onlardan kız almışlardır.¹¹⁰

Ermeni ve Kürtler arasındaki mücadeleler 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında başlamıştı.¹¹¹

Osmanlı ordularını mağlup eden Ruslar, Ermenilerin hâmisî rolünü takınarak Ayastefanos Antlaşmasınının 16. maddesiyle Babıali'den Ermeniler'in oturdukları vilayetlerde ıslahat yapmak ve Ermeniler'i Kürt ve Çerkesler'e karşı korumak şartını istemişti.¹¹²

¹⁰⁸ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 417.

¹⁰⁹ Mahmut RİŞVANOĞLU: a.g.e., s. 676, 677.

¹¹⁰ Ali Tayyar ÖNDER: a.g.e., s. 158, 159.

¹¹¹ Sedef BULUT: a.g.t., s. 57.

¹¹² Mehmet BAYRAK: a.g.e., s. 57.

Ayastefanos Antlaşması yerine imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi yine Ermeniler'e reform, Kürt ve Çerkesler'e de güvenlik vaadediyordu.¹¹³

Yapılacak bu reformların Doğu Anadolu'nun koparılması ve bölgede bağımsız bir Ermenistan kurulmasının yolunun açılacağını bilen Osmanlı Devleti bu reform taleplerini uygulamamaya çalıştı.

Dönemin hükümdarı II. Abdülhamit Doğu politikasının belirlenmesi ve uygulanmasında en önemli kişi görünümündeydi. Bu dönemde aşiret ve şeyhlerle sıcak ilişkiler kurulmaya başlandı.¹¹⁴

II. Abdülhamit Kürt aşiretlerini teşkilatlandırarak orada bir Ermenistan devleti kurulmasına fırsat vermedi. Hamidiye Alayları kuruldu. Bu birlikler, İngiltere'nin bütün gayretlerine rağmen İstanbul'a bağlı kaldılar.¹¹⁵

1880'lerin sonlarına doğru Doğu vilayetlerindeki Ermeniler arasında, Rusya'nın da desteğiyle milliyetçilik akımının güçlenmesiyle 1887'de Hınçak, 1890'da Taşnak Partisi kuruldu.¹¹⁶

1894 yazında, Sason'da kanlı, mücadeleler oldu. Sason olayları, Ermeni ayaklanmalarının başlangıcı oldu.¹¹⁷

Hamparsum Boyacıyan adlı bir kışkırtıcı Ermeni ve Kürt gerginliğinden yararlanarak Kürtlere karşı bir çete kurdu. Bunun üzerine Kürtler de kendi aralarında birlik olup, Ermenilere saldırmış ve çarpışmalar böylece başlamıştı.¹¹⁸

Bu ayaklanmalar Kürtlerin de yoğun katılımıyla bastırıldı.

¹¹³ V. Minorsky ve diğerleri: Kürtler ve Kürdistan, s. 116.

¹¹⁴ Atılğan COŞKUN: a.g.e., s. 366, 372.

¹¹⁵ Sedef BULUT: a.g.t., s. 107.

¹¹⁶ Mustafa SÖNMEZ: a.g.e., s. 85.

¹¹⁷ V. Minorsky ve diğerleri: a.g.e., s. 117.

¹¹⁸ Ersal YAVİ: 1856-1923 Emperyalizm Kısacasında Türkler Ermeniler Kürtler, (İstanbul, 2005) s. 68, 69.

1897 yılında ise Ermeniler Kürtleri öfkeliendirecek komitacıları defetmiş olduklarından Kürt - Ermeni ilişkileri tekrar eski halini almaya başladı. Ermeniler Kürtleri kendi yanlarına çekmeye çalışmakta idiler.¹¹⁹

Ermeniler 1898 yılında Ermeni yayın organı Droşak'da yayınlanan bir bildiri ile Kürt aydınlarını, Türkler'e karşı mücadelede yanlarına çekmeye çalışmışlardı.¹²⁰

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle Ermeniler faaliyetlerine hız verdiler. Ermeni faaliyetleri bir bakıma I. Dünya Savaşı öncesinde tamamen Çarlık Rusyası'nın kontrolüne girmişti.¹²¹

Bu dönemde Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ile Taşnak Partisi olumlu bir diyalog kurdu. Sık sık Kürt cemiyetinin toplantılarına Ermeniler çağrılmakta ve aynı çağrı Ermeniler tarafından Kürtlere yapılmaktaydı. 31 Mart ayaklanması döneminde Seyyid Abdülkadir çeşitli illerdeki Kürt reislerine telgraflar yollayarak Ermenilere kötü davranılmamasını istedi.¹²²

I. Dünya Savaşı sırasında, Rus ve İngilizlerin her yönden destekleyip, isyan ettirdikleri Ermeniler, Türk ordusunu arkadan vurarak "Büyük Ermenistan'ı" kurmak istemiştir.¹²³

1917 yılında Erzincan'da Rus ordusu ile Osmanlı ordusu arasında mütarekename imza edilmiş, bir müddet sonra Rus'lar çekilirken, doğu illerini Ermenilerin hakimiyetine teslim ederek bunlara sayısız cephane, yiyecek, top, tüfek ve çeşitli malzemeler bırakmıştı. Ermeniler, Erzincan, Pülümür, Tercan, Erzurum, Varto, Hınıs ve Pasinler'de kuvvetli idare merkezlerini kurmuştu.¹²⁴

3 Mart 1918'de Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne bırakan Brest - Litovsk antlaşmasıyla durum daha da gerginleşmişti.

¹¹⁹ Kazım KARABEKİR: a.g.e., s. 137.

¹²⁰ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 298.

¹²¹ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 300.

¹²² Kemal BURKAY: a.g.e., s. 448.

¹²³ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 682.

¹²⁴ M. Şerif FIRAT: Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s. 181, 182.

Kürtlerin bu dönemde en çok endişelendikleri konu Kürdistan'a zorla kabul ettirilecek bir Ermenistan düşüncesi idi.¹²⁵

Amerika Cumhurbaşkanı Wilson Adana ilinden Kafkaslara kadarki topraklar üzerinde bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasını istiyordu.¹²⁶

Wilson Prensipleri çerçevesinde kendilerine bir çıkış yolu arayan Ermeni liderler, Doğu'da Ermenilerin dağılık biçimde yaşadıkları tüm toprakları Ermenistan sınırları içinde gösterecek kadar aşırı isteklerde bulunarak Kürtlerle olan çelişkilerini derinleştirmişlerdi.¹²⁷

Bütün bu olumsuzluklar karşın 1919 sonlarına doğru Paris Barış Konferansı'nda Kürtler ve Ermeniler tarafından uyum sağlamanın kaçınılmaz olduğu kavranmaya başlamıştı. Şerif Paşa'nın başkanlığındaki Kürt delegasyonu ile Ermeni delegasyonu bir anlaşmaya varmıştı.

20 Kasım 1919'da Bogos Nubar'la Şerif Paşa, "Kürt – Ermeni Anlaşması imzalayarak uzlaşma sağlıyorlardı ve konferansa ortak bir bildiri sunarak "Bağımsız Ermenistan ve Bağımsız bir Kürdistan" teklif ediyorlardı.

Şerif Paşa'nın Ermeniler'le yaptığı bu anlaşma duyulunca, şimdiye kadar hiçbir zaman açıkça bağımsızlık taleplerinde bulunmayan Kürt Teali Cemiyeti içerisinde ciddi fikir ayrılıkları doğdu. Seyyid Abdülkadir bir açıklama yaparak Şerif Paşa'nın Kürt Teali Cemiyeti'nin temsilcisi olduğunu doğruladı. Fakat varılan anlaşmanın önemini azaltmaya çalışarak: "Türk – Kürt ayrılığı söz konusu değildir. Özerklikten fazlası istenmemektedir." Diyordu. Bu açıklamalar dernekte kopmalara yol açtı. İstanbul'da Kürtler'in büyük çoğunluğunu barındıran Kürt loncaları Abdülkadir'e desteklerinin tam olduğunu ilan ettiler.

¹²⁵ Sedef BULUT: a.g.t., s. 105, 108.

¹²⁶ Şaban ASLAN: a.g.e., s. 133.

¹²⁷ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 82.

Ayrıca Doğu Anadolu ahalisinin de antlaşmaya tepkisi yoğun olmuş ve Şerif Paşa'da bu olaydan sonra görevinden çekilmek zorunda kalmıştır.¹²⁸

1.16- Kürt – Rus İlişkileri

Ruslar'ın Osmanlı Devleti'nin doğu bölgesindeki etnik gruplar ile ilgilenmesi XIX. Yüzyıl ile başlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeye başlaması Rus – Türk sınır bölgelerinde Rusya'nın yeni bir takım arayışlar içine girmesine yol açmıştır.

Rusya güç kaybeden Osmanlı'nın topraklarına göz dikerek bu bölgelerin elde edilmesi planlarını yapmaya başlamıştır. Bu planlar dini, siyasi ve askeri bir mahiyette idi.

Rusya gerek dünya siyasetinde dengeler dolayısıyla İngiltere, Fransa ve Almanya'ya karşı gerekse Ortadoğu'daki etkinliğini artırmak böylece bu bölgede hakim devlet olmak maksadıyla büyük bir çaba göstererek yeni politikalar geliştirdi. Rusya'nın "Şark Politikası" diyebileceğimiz bu yeni durumun alt çalışma grupları olarak ta "Ermeni" ve "Kürt" politikası oluşturuldu. Böylece Ruslar önce "Kafkasya" sonra "Doğu Anadolu" daha sonra da "Ortadoğu'ya" hakim olarak sıcak denizlere inmek için büyük bir askeri, kültürel ve siyasi faaliyetler yürüttüler.¹²⁹

Doğu Anadolu Türk aşiretlerine etnik bir kimlik kazandırmak için bu alanda ilk çalışmalar Rusya tarafından yapıldı ve yayınlandı.¹³⁰

Osmanlılar'dan Balkan bölgesini ve Karadeniz'in doğusundaki "Kafkasya Topraklarını" koparmaya girişen Rusya, buraya ordularından önce ajanlarını soktu.¹³¹

¹²⁸ Sedef BULUT: a.g.t., s. 109, 111, 112.

¹²⁹ Suat AKGÜL: a.g.e., s. 23, 26, 27.

¹³⁰ Atılğan COŞKUN: a.g.e., s. 106.

¹³¹ Mahmut RİŞVANOĞLU: a.g.e., s. 650.

Rusya'nın Doğu Anadolu'nun Türk aşiretleriyle ilgilenmesi tarihi, 1805 yıllarına kadar inmektedir.¹³²

Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin doğu illerinde görevlendirdikleri konsoloslar, "bilimsel araştırmalar görünümünde" çalışmalar yaparlarken, kışkırtıcı ve ayrılıkçı propagandayı da sürdürmüşlerdir. Bu Rus görevlileri arasında, Diyarbakır Konsolosu Yakimaniski, Tebriz Konsolosu Bonayfiyd, 1853 Osmanlı Rus Savaşı sırasında Loris Malakof ile General Babatov, 1856'da Erzurum Konsolosu Alexandre Jaba'yı sayabiliriz. 1848 – 1866 yılları arasında Erzurum'da Konsolosluk yapan Alexandre Jaban Petersburg Bilimler Akademisi inceleme programı gereği Erzurum ve çevresinde faaliyet göstermiş, temas kurduğu aşiretlerin şivelerinin kelimelerini tespiti çalışmış ve böylece ilk defa oluşturulan Kürtçe sözlük derlemesi ortaya çıkmıştır.¹³³

Ruslar'ın bundan sonraki politikalarına esas teşkil eden bu lügatın hazırlanmasını takiben onlarca Kürt adı verilen bu unsurların ayrı dile ve ayrı ırka mensup oldukları ileri sürüldü. Birbirinden tamamen ayrı özellikler gösteren bu aşiret ağızlarını, müstakil bir dil gibi gösterme gayreti içine girildi.¹³⁴

Petersburg İlimler Akademisi 1860-1862'de Şerefnamenin Farsça aslını ve 1868 – 1875 arasında da bunu dört kitap halinde Fransızca tercüme ve ilaveli çok uzun izahlarını bastırdı. Fakat burada yapılan korkunç tahrif ve yanlış izahlar ve Şerefnamedeki Kürt Oğuznamesi kahramanı Bügdüz – Emen sülalesinin adını Boğaz – Ermen, aynı Ermeni Boğaz Favlos'dan ibaret gösteren uydurmaları gerçekmiş gibi ileri sürdüler.¹³⁵

¹³² İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 22

¹³³ Atılğan COŞKUN: a.g.e., s. 106.

¹³⁴ İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 23.

¹³⁵ Amiran Kurtkan BİLGİSEVEN: a.g.e., s. 6.

Bu şekilde “Kürtler ve Ermenilerin” aynı soydan geldiğini ileri sürüyorlardı.¹³⁶

Yüzbaşı Avriyanov’un, Kafkasya bölgesindeki Rus ordusu Başkomutanlığı’nın özel görevlendirmesi üzerine yaptığı ayrıntılı araştırma Rusya’nın bölgeye ve Aşiret Süvari Alayları’na dönük politikasının belirlenmesinde çok önemli bir döküman oldu. “Rusyanın XIX. Yüzyılda Türkiye ve İran’la Savaşları sırasında Kürtler, Türkiye, İran ve Rusya’daki Kürtler’in Mevcut Siyasal Durumu” gibi anlamlı bir başlık taşıyan bu araştırma 1900’de Tiflis’te ayrı bir kitap olarak basıldı.

Adı geçen yayınlar Rusya’nın Doğu Anadolu Politikasının esaslarının tespit edilmesinde etkili oldu.¹³⁷

Ruslar bu çalışmalarının semeresini 1828/29, 1853/58, 1877/78 Osmanlı Rus savaşlarında gördüler.¹³⁸

1829 Türk Rus savaşı sırasında Botan, Revandiz, Bohtinan ve Hakkari’deki aşiretler, doğuda Türk kuvvetlerinin yenilgisinde önemli rol oynadı. Erzurum üzerine yürüyen Rus ordusu Komutanı General Korganof, Zeylani aşiret reisi Süleyman Ağa ile Sepki aşiret reisi Süleyman Ağa’nın tarafsızlıklarını maddi çıkar ve Rus çarı tarafından kendilerine unvan verilmesi karşılığında satın aldı.¹³⁹

1853 – 1858 yılları arasındaki Osmanlı – Rus savaşında da Ruslar Kürtlerden Cafer Ağa ve Ahmet Ağa liderliğinde iki alay teşkil etti. Aralık 1853’te; Bazıki, Cemaldini ve Milan aşiretlerinden 14 reis Gence’ye gelerek Rusya’ya bağlılıklarını bildirdiler.¹⁴⁰

Kırım Savaşı sonrasında Hakkari bölgesinde Bedirhanoğulları’na çıkarttırılan Şir Yezdân isyanı 1877 – 78 Türk – Rus Savaşları sırasında

¹³⁶ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 652.

¹³⁷ Atılğan COŞKUN: a.g.e., s. 108.

¹³⁸ Orhan TÜRKOĞAN: a.g.e., s. 441.

¹³⁹ Necati ÇANKAYA: a.g.e., s. 269.

¹⁴⁰ Suat AKGÜL: a.g.e., s. 29.

gene Bedirhanoğulları'na çıkarttırılan isyan ile 1880 yılındaki Şeyh Ubeydullah isyanı doğrudan Rus teşvik ve yardımlarıyla vuku bulmuştu.¹⁴¹

Bu dönemde Kürt beyleri ancak kendileri için daha fazla özerklik ve güç sağlamak için Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ediyorlar, fakat bütün Osmanlı İmparatorluğu ve İran içindeki Kürtleri içine alacak tam bağımsız bir Kürdistan kurmayı akıllarından geçirmiyorlardı. Öyle görünüyor ki bağımsızlık düşüncesini onlara, 1877 – 78 yıllarında Türklere karşı savaşırken Ruslar vermişlerdi.¹⁴²

Rusya'nın cephe hattında bulunan aşiretleri kışkırtmalarına rağmen 1877 – 78 Osmanlı – Rus savaşlarında Kars bölgesinde yaşayan Kaskanlı, Zeydanlı, Cemadanlı aşiretleri Ruslar'a karşı gönüllü olarak Osmanlı Ordusu yanında savaşmıştı.¹⁴³

Ayrıca Gari Sasuni bu savaşta Osmanlıların yanında savaşa katılan Kürt ordusunun kumandanları arasında Şeyh Ubeydullah, Cemalettin ve Ubeydullah'ın küçük oğlu Şeyh Abdülkadir'in de (Kürt Teali Cemiyeti'nin kurucusu) bulunduğunu iddia etmiştir.¹⁴⁴

Rusya bu savaşlardan sonra Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında kasıtlı ve bilinçli olarak Kürt teriminin uluslar arası metinlerde yer almasını sağlamıştır. Bu antlaşmalarla Ruslar, Ermeni ve Kürt konularına tarihte ilk defa resmiyet kazandırmış oldular.¹⁴⁵

Rusya, Osmanlı topraklarında karışıklık çıkarmak ve aşiretleri kendi yanına çekmek için her fırsatı değerlendirdi. 1908'de İstanbul'da kurulan Bitlis, Musul, Mus ve Erzurum'da şubeleri açılan "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti" ile de irtibat kurdular. Bitlis'teki şubenin faaliyetlerine Rusya'nın Bitlis Konsolosu Akimoviç de katıldı.¹⁴⁶

¹⁴¹ İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 23.

¹⁴² Hasan ARFA: a.g.e., s. 72.

¹⁴³ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 102.

¹⁴⁴ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s. 19.

¹⁴⁵ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 94.

¹⁴⁶ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 104.

1911 Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren bazı Kürt aşiretlerinin İttihat ve Terakki yönetimine karşı hoşnutsuzlukları hat safhaya çıkmışken Rusya bu fırsattan istifade etme yollarını aradı. Bazı Kürt aşiret reisleri Trablusgarp Savaşı'nın karışık ortamından yararlanmak istiyorlardı. Bunun için propaganda faaliyetlerine yöneldiler, özellikle Bitlis'te gösteriler yapılmakta bildiriler dağıtılmaktaydı.

Mayıs 1912'de Doğu Anadolu'daki bazı Kürt aşiret reisleri ve aşiret ileri gelenleri bir toplantı düzenlediler. Bu genel Kürt Asamblesi'nde bir parti etrafında toplanma ve ortak hareket etme kararına varıldı. Bu cemiyet daha sonra İRŞAD adını alacak ve Doğu Anadolu'da genel bir isyan hareketini organize etmekle çeşitli kişileri görevlendirecektir.¹⁴⁷

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Abdürrezzak Bedirhan, Sımko, Kör Hüseyin Paşa, Seyit Abdülkadir, hatta Güney Kürdistan'daki Mahmut Berzenci ve Abdüsselam Barzani gibi birçok Kürt lideri Ruslarla ilişki içine girerek destek aramışlardır.

Seyit Abdülkadir Rus karşıtı faaliyetlerine rağmen zaman zaman Ruslarla ilişki kurmak istemiş, destek aramıştır. Nitekim Ruslar Kürtlerle ilişkileri geliştirmeye ve destek vermeye yanaşmayınca Abdülkadir bölgede Rus karşıtı bir politikaya yönelmiştir.

Çünkü Ruslar Kürtlere güvenmiyor ve Kürdistan'ın denetiminin güç olduğunu biliyorlardı. Ama Kürtlerle ilişkilerini tümden kesin atmak da istemediler. Bir başka deyişle, Kürtleri oyalamayı tercih ettiler.¹⁴⁸

17 Haziran 1917'de Kirmanşahta yapılan Kürt liderleri kongresine 2000'den fazla Kürt ayrıca Rus ordusunun batı İran'daki komutanı Baratov'un temsilcisi ile Rus ve İngiliz siyasi temsilcileri katıldılar. Kongre vatana bağlılık ve Rusya'ya dostluk ilkesini benimsedi.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Suat AKGÜL: a.g.e., s. 72, 76.

¹⁴⁸ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 472-475.

¹⁴⁹ Selami SAYGIN: a.g.e., s. 190.

Rusya I. Dünya Savaşı'nda Kürtlere muhtariyet verilmesini vaat etti. Böylece Doğu Anadolu'yu işgal hareketinde işbirlikçi bir Kürt grubu yaratılmak istendi.¹⁵⁰

Ruslar'ın kışkırtmalarıyla Şeyh Abdüsselam Barzani ve Bitlis'te Molla Selim isyanı çıktı.¹⁵¹

I. Dünya Savaşı'ı içinde, Talat Paşa, Seyyid Abdülkadir'in Kürdistan'a gidip Rusya'ya karşı ayaklanma hazırlamasını önerdi. Lazaref, Seyyid Abdülkadirin bunu zorunlu olarak yerine getirdiğini, ancak gizlice de Ruslarla anlaşmış olduğunu yazmaktadır.¹⁵²

Rusya, aşiretler üzerinde yoğun çalışmalar yapmakla birlikte aşiretlere dönük projelerinde başarılı olamadı. Yapılan bütün çabalara ve propagandaya rağmen aşiretleri toplu olarak ayaklandıramadı.¹⁵³

Türk ordusunun Doğu Anadolu'yu işgalden ve zulümden kurtarmak maksadıyla yürüttüğü harekete bölgede Kürt aşiretlerinin hemen tamamı büyük bir destek verdiler. Hatta bazı Ermeniler'in bir Kürt – Ermeni ittifakı girişimine aldanmayarak Doğu Anadolu'nun düşmandan kurtarılışında büyük yararlılıklar gösterdiler.¹⁵⁴

1.17- Kürt – İngiliz İlişkileri

Kürtçülük hareketi içinde İngiltere çok defa Çarlık Rusyası ile işbirliği yapmış olmakla beraber meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye en çok başarılı olan devlettir. Menfaat çatışması sebebiyle zaman zaman Rusya'ya karşı da tavır almaktan çekinmemiştir.

İngiltere XIX. asır başlarından itibaren bölgeye gönderdiği misyonerler ve siyasî şarkiyatçılar vasıtasıyla "Kürtçülük" meselesine

¹⁵⁰ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 105.

¹⁵¹ Abdulhaluk ÇAY: Her Yönüyle Kürt Dosyası s.297.

¹⁵² Naci KUTLAY: a.g.e., s. 154.

¹⁵³ Suat AKGÜL: a.g.e., s. 163.

¹⁵⁴ İsmet GİRİTLİ: a.g.e., s. 20.

eğilmeye başlamıştır. İlk olarak *East India Company* (Doğu Hindistan Şirketi)'nin Bağdat'ta bir şubesinin açılmasıyla, 1806 yılında İngiltere bölgede faaliyete geçmiştir. Bu şubenin başına getirilen *Rich ve Heine* adlı iki İngiliz, Basra'da görevli İngiliz istihbarat görevlisi *Kolkhan* ve Hindistan'da Midran şehrinde görevli İngiliz subayı *Mcdonald* bölgedeki "Kürtler" ve "Ermeniler"le ilgilenmişlerdir. 1817 – 1820 yılları arasında bölgede oldukça faaliyet gösteren *Heine, Brother ve Rich* adlı İngilizler bilhassa 1815 yılında Van – Bayezid bölgesinde meydana gelen karışıklıklarda etkili olmuşlardır. Bu olayda Kürt aşiretleri kışkırtıldığı gibi, Ermeniler de kışkırtılmaya çalışılmıştır.

İngiltere 1821 – 1822 yıllarından itibaren Anadolu'nun dışındaki İran ve Irak'daki bu aşiretlerin uzantıları ile ilgilenmeye başlamış, Frazier adlı bir istihbarat elemanı İran'a gönderilirken, bir grup İngiliz subayı da Süleymaniye'de aşiretlere farklı milliyet şuuru vermek üzere eğitime başlamışlardır.

Ortadoğu'da 1828 ve 1832 yıllarında uzunca bir seyahat yapan *Rodon Cissini*, 1835 yılındaki seyahati sırasında yanında götürdüğü bir heyetle Dicle – Fırat asındaki bölgede yer altı zenginliğini tesbit etmek üzere faaliyette bulunmuştur.

Misyoner faaliyetlerin arkasında da ilk defa İngiltere yer almıştır. 1820 yıllarında Türkiye'de açılmaya başlayan misyoner okulları, oldukça geniş bir kadro ile faaliyete başlamışlardır.¹⁵⁵

Kürtçülük ideolojisi, ilk önce Mısır'da Kahire'de (Kürdistan gazetesinin yayınlanmasıyla) ortaya çıkmıştır.¹⁵⁶ İngiltere bir oldu bitti ile işgal ettiği Mısır'dan (1882) Osmanlı Devleti'ne karşı siyasi ve fikri taarruza geçmiş,¹⁵⁷ Kürtçülük meselesini karıştırmaya başlamıştır. İngilizler gelecekte bu yatırımdan büyük fayda ummaktadırlar.¹⁵⁸

¹⁵⁵ İsmet GİRİTİL: a.g.e., s. 20.

¹⁵⁶ Sedef BULUT: a.g.t., s. 85.

¹⁵⁷ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 296.

¹⁵⁸ Sedef BULUT: a.g.t., s. 85.

Tarihe 93 Harbi olarak da geçen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı İngiliz Osmanlı ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. İngiltere Londra – Bombay ticaret yolunu açık tutmak ve Rusya'nın sıcak denizlere inmesine engel olmak için 1791'de Başbakan William Pitt (1759 – 1806) ile başlattığı Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma siyasetine 1878 yılına kadar devam etmiştir. Bu politika değişikliği nedeniyle Türk – İngiliz ilişkileri sürekli olarak bozulmuştur. İngiltere bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'ndeki ayrılıkçı hareketlere doğrudan destek olmaya başlamıştır. Bunun içinde her türlü imkan bu uğurda seferber etmiştir.¹⁵⁹

XIX. Yüzyılın sonlarında gerçekleştirilen bu politika değişikliğinin ardından, XX. Yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, İngiltere'nin Ortadoğu ve Osmanlı Devleti'yle ilgili politikasının esasları şu şekilde belirlenmiştir:

- 1) Osmanlı Devleti'ni parçalamak,
- 2) Padişah – Halifenin kuvvet ve nüfuzunu ve dini etkilerini gidermek suretiyle İslam Birliği düşüncesini değerden düşürmek,
- 3) Arap Memleketlerine hakim olarak, Mısır ve Hindistan yollarının güvenliğini sağlamak,
- 4) Hilafeti, İngiltere'nin himayesinde kurulacak Arap Birliğinin eline geçirmek,
- 5) Doğu Akdeniz'de kuvvet bulundurmak
- 6) Irak petrollerine sahip olmak,
- 7) İstanbul ve Boğazların kontrolünü ele geçirmek.

Bu dönemde, yukarıda sıralanan esaslara göre belirlenmiş olan politikaya uygun hareket eden İngilizler, amaçlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti aleyhindeki her türlü organizasyonun içinde yer almışlar ve onu yıkmak için büyük çaba sarfetmişlerdir.¹⁶⁰

İngiltere 1895 yılında altı vilayetimize (Sivas, Elazığ, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır) bir Avrupalı genel Komiser atanması için Ruslara ve

¹⁵⁹ Atılğan ÇOŞKUN: a.g.e., s. 50.

¹⁶⁰ Cengiz DÖNMEZ: a.g.e., s. 12-13.

Fransızlar öneri yapmış; ancak bu yeni “Hindistan Genel Valisi”ni onlar benimsememişlerdir. Aynı yıl, Batılı büyük devletlerin büyükelçileri Osmanlı devletine Ermenileri koruma ve reform adına aşağıdaki istekleri içeren bir proje sunmuşlardır:

1 – Göçebe Kürtlerin idaresi ve denetimi için her ilde valinin emrinde bir aşiret memuru bulundurulmalı ve bu memurun eşkiyalık eden ve suç işleyen Kürtleri tutuklamaya ve mahkemelere sevk etmeye yetkisi olmalı; bunları yapabilmek için de emrinde bir müfreze bulunmalı;

2 – Kürtlerin yaylaklardan kışlaklara göçleri sırasında, yanlarında hareketlerini kontrol için memurlar bulundurulmalı;

3 – Yaylak ve kışlak hudutları kesinlikle tespit edilmeli;

4 – Vukuat yapan aşiretlerin ertesi sene yaylaya çıkmalarına müsaade edilmemeli;

5 – Kürtleri iskan edilip ziraate alışmaları için çalışılmalı,

6 – Göçebe Kürtler bucak meclislerine aza seçmek ve seçilmek hakkından mahrum bırakılmalı...”

Osmanlı hükümeti bu istekleri kabul eder gözükmüş; Ancak Ermeniler adına Kürt halkına reva görülme istenen bu düşmanca tutum bölgede barış ortamının kuruluşuna hizmet etmemiş reform vaatleri kağıt üzerinde kalmıştır.¹⁶¹

İngiltere'nin bölgedeki tesiri, özellikle I. Cihan Harbi sırasında gözle görülür bir hale gelmiştir. Rusya'nın 1917'deki Komünist ihtilâlini müteakip şimdilik bu bölgedeki faaliyetinden vazgeçmesiyle, savaş galibi “İtilaf devletleri'nin” patronu durumunda olan İngiltere'ye bölge coğrafyasını istediği gibi tesbit etme imkânını vermiştir.¹⁶²

Zaten savaş içinde Osmanlı Devleti, 26 Nisan 1915 Londra, 16 Mayıs 1916 Sykes-Picot, 17 Nisan 1917 St. Jean de Mauriena antlaşmaları ile İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya arasında paylaşılmıştı.

¹⁶¹ Kemal BURKAY: a.g.e., s. 148, 149.

¹⁶² Mahmut RİŞVANOĞLU: a.g.e., s. 642.

Fransa – İngiltere – Rusya arasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasını öngören Sykes – Picot Antlaşması; Van, Bitlis, Siirt, Yıldızdağ, Zara ve Harput bölgelerini içine alan bir Kürt Devleti'nin kurulmasını içermektedir.

İngiltere ve Fransa'nın müşterek olarak hazırladıkları Kürdistan taslağı ise şöyleydi;

“1. Sınırları Ermenistan güneyindeki Irak'ın doğusundan geçen özerk bir Kürdistan kurulacaktı. Babîali barış antlaşması yürürlüğe girdikten en geç altı ay sonra oluşacak bu ülkenin statüsünü öncelikle kabul edecekti.

2. Antlaşma yürürlüğe girdiği tarihten bir yıl geçtikten sonra, tesbit edilecek bölge içindeki Kürtler, Milletler Cemiyeti'ne başvurup Osmanlı yönetiminden çıkmak dileğinde bulunurlar ve onların bağımsız olma yeteneğine kavuştukları kanısına varılırsa, Babîali bu karara kayıtsız şartsız uyacaktır.”¹⁶³

Peki kurulması düşünülen Kukla Kürt Devleti varlığını sürdürebilecek mi idi?

İngiltere'nin amacı ne idi?

İngiltere'nin tek gayesi Azerbaycan ile Türkiye arasında “Ermenistan” davasını artırmak ve “Kerkük” ile Basra petrollerini korumak için orada bir tampon olarak “kukla bir Kürdistan kurdurmak” ve “bölgede huzursuzluk ve çatışmaları” teşvik etmektir.

Nitekim İngilizlerin gizli bir raporunda bu şöyle belirtilmekteydi:

“27 Ağustos / 1919/Mr. Hohler'den Mrc. Kerre'e,

“Kürtlerin ve Ermenilerin diğer meseleleri beni ilgilendirmez. Bizim Kürt meselesine verdiğimiz önem, Mezopotomyadaki petrol kaynaklarımızı Türkiye'den korumak içindir.”¹⁶⁴

Tamamı 12 maddeden oluşan bu anlaşmayla, İngiltere ve Fransa kendi egemenlik haklarına ve menfaatlerine en uygun yapılanmayı

¹⁶³ Necati ÇANKAYA: a.g.e., s. 265.

¹⁶⁴ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., s. 616 – 617.

oluşturmuşlar ve bölgede her türlü denetim ve silah kontrolünü de kendi ellerine almışlardı.¹⁶⁵

İngiliz emperyalizminin milli birliğimize, vatan bütünlüğümüze, devlet varlığımıza imha amaçlı saldırısı Yunan ordusunun İzmir'e çıkarılışından önce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ayrılıkçı bir hareket yaratarak bu bölgeleri koparmayı hedef alan bir planla bir Lawrens rolündeki ajan Binbaşı Noel'in faaliyetleri ile başladı. (Mart 1919)¹⁶⁶

Binbaşı Noel Hindistan Hükümeti siyasi şubesi subaylarındandı. İran'da İngilizler lehine faaliyetleri örgütlemekle görevliydi.

İngiliz dışişleri, savaş ve Hindistan bakanlıklarının arasında bir dizi yazışmadan sonra Mardin'e geldi ve Hindistan Bakanlığına ayrıntılı raporlar gönderdi.

Noel, birkaç hafta öncesine kadar halkın İngiliz işgaline karşı çıkmayacağını, şimdi ise Ermeni iddialarına Paris'te sahip çıkılmaya başlanmasıyla durumun değişmeye başladığını yazmaktaydı. Halka sert çıkılmamalı ve uzlaşmacı hareket edilmeliydi. Kürtçülüğün hiçbir tabanı olmadığını fakat Ermeni tehdidi ve İngilizler'in Ermeni yanlısı tavırlarının bu insanlarda milli şuurun uyanmasına katkıda bulunduğunu iddia edecekti.

Kürt Kulübü'nün gerçek amacı deşifre edilip, liderleri karalanabilirse, yöre halkının onlara olan desteği azalacak ve kaostan yararlanan İngilizler, Diyarbakır ve havalisine girebileceklerdi.

30 Ağustos'ta Atmalı aşiretinin obasına uğrayan Noel, Yakup Paşa'nın misafiri olmuştur. Noel'in aşiretler arasındaki faaliyetlerinde ne kadar başarılı olduğunu göstermek bakımından kayda geçirdiği şu cümle gerçekten önemlidir. *“Ziyaretimizle Kürt milli duygularında uyanma gerçekleşmiştir.”*

¹⁶⁵ Hıdır GÖKTAŞ: Kürtler Mehabad'dan 12 Eylül'e, (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1991), s. 10.

¹⁶⁶ Muzaffer ÖZDAĞ: Millet Birliğimiz Vatan Bütünlüğümüz Soydaş Toplumlardan Kürtler, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 27, 1992), s. 80.

Araştırma gezisini tamamlayan, Noel, “Kürtler hakkında Bir Not” adı altında yirmi sayfalık bir rapor hazırlayarak Bağdat’taki amirlerine Temmuz’da sunacaktı.

Noel raporunda; Ermeniler’in Doğu Anadolu’daki varlıklarını demografik açıdan hayli şişirdiklerini yazıyordu. Kürtler arasında “İslamcı” ve “Milliyetçi” iki akımın hakim olduğunu, İngiltere’nin “Milliyetçileri” desteklemesinin daha avantajlı olacağını belirtmekteydi. Çünkü Türkler İslamcılar’la işbirliği yapmaktaydı. İngiltere Kürtler’e sahip çıkar ve onlara istikrarlı bir hükümet kurarsa o zaman Londra Kafkasya ve Mezopotomya arasında güçlü bir tampon bölge kurulabilirdi.¹⁶⁷

Bu nedenle Türk Kurtuluş Savaşı ve daha sonraki yıllarda kurulan birçok zararlı cemiyetler İngiltere tarafından finanse edildi. Bunlar Seyyid Abdülkadir başkanlığında kurulan Kürt teavün ve Terakki Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti, Ermeni – Kürt işbirliğini sağlayan Taşnak – Hoybun Cemiyetiydi.¹⁶⁸

30 Ocak 1919 tarihinde yürürlüğe giren Paris Konferansı’nda Lloyd George Kürt meselesini gündeme getirerek, konferans metnine “... Ermenistan, Suriye, Mezopotamya ve Kürdistan, Filistin ve Arabistan Osmanlı İmparatorluğu’ndan tamamen ayrılmalıdır.” Maddesini koydurmuştur. Böylece Sevr Antlaşması’nın ilgili maddelerine açıklık getirilmek suretiyle bir “Kürt devleti”nin kurulması için önemli bir adım atılmıştır.¹⁶⁹

Mütareke dönemi ve milli mücadele yıllarında İngiltere’nin Kürtler’le ilgili sürdürdüğü yoğun faaliyetler, mensupları tarafından İngiltere’ye devamlı rapor edilmekteydi:

Sir F. De Robeck’ten Lord Curzon’a;

¹⁶⁷ Mim Kemal ÖKE: a.g.e., s. 24, 25, 28, 30, 34, 35.

¹⁶⁸ Necati ÇANKAYA: a.g.e., s. 267.

¹⁶⁹ Orhan TÜRKOĞAN: a.g.e., s. 440.

“... Kürdistan Türkiye’den tamamen ayrılıp hür olmalıdır. Ermenilerle Kürt’lerin menfaatlerini bağdaştırabiliriz. İstanbul’daki Kürt kulübü Başkanı Seyyid Abdülkadir ve Paris’teki Kürt delegesi Şerif Paşa emrimizdedir.”¹⁷⁰

İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Bristol’un dönemin Kürt siyasi akımlarıyla ilgili üstlerine ulaştırdığı rapor ise şöyleydi:

“Kürt akımları ciddiye alınmamalıdır. Kürtler bir lider bulamamışlardır. Onları düzene koyacak güçte kimse yoktur. Şerif Paşa kendi ülkesinden izin almamıştır. İstanbul’daki iki Kürt derneği de oturup uzun uzun tartışmakta ancak ortaya bir lider çıkaramamaktadır.”¹⁷¹

İstanbul’da zaman zaman Kürt Teali Cemiyeti ile İngiliz temsilcileri arasında görüşmeler yapılmıştır.¹⁷²

8 Aralık 1919’da İngiliz Müsteşarı T.B.Hohler’i ziyaret eden Abdülkadir, taraftarlarının çok zor durumda kaldıklarını bildirmiştir. Damad Ferit Paşa’nın başında olduğu Hürriyet ve İtilaf Partisi, hazırdaki hükümeti devirmeye çalışmakta, onlara da Osmanlı hükümeti himayesinde otonomi sözü vermektedir. Bu arada Mustafa Kemal hareketi giderek tehlikeli olmakta, Hürriyet ve İtilaf Fırkası da Mustafa Kemal’e karşı ortak bir cephe oluşturmak koşuluyla bazı aşiretlere taviz vermeyi kabullenmiştir.

Abdülkadir, Hohler’e Şerif Paşa ile Bogos Nubar’ın ortaklaşa imzaladıkları muhtırayı da sunacaktır. Hohler de muhtırayı Paris Barış Konferansına ileteceklerini söylemiştir.

Hohler’in Hürriyet ve İtilaf Partisi’nin Mustafa Kemal’i sindirmek üzere güç kullanıp kullanmayacağını sorması üzerine Seyyid Abdülkadir’in cevabı “evet” olmuştur.¹⁷³

İngiliz politikası, Kürtleri ve Ermenileri blok halinde Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı silahlı eylemlere itmeyi çıkarlarına uygun görmüştür.

¹⁷⁰ Necati ÇANKAYA: a.g.e., s. 267.

¹⁷¹ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 34.

¹⁷² Şaban ASLAN: a.g.e., s. 111.

¹⁷³ Mim Kemal ÖKE: a.g.e., s. 60, 61.

Kürt Teali Cemiyeti de İngilizlere karşı kayıtsız kalmamıştır. Bu “sadakatin” ve “hayranlığın” ilk görüntüsü bir yandan çeşitli yazılarda belirlenmişti, bir yandan da Wilson Prensipleri’ne bağlılık Sevr hazırlayıcılarına kesin bir güven sayılmıştır. İstanbul’da Kürt Kulübünde verilen bir konferansta Wilson Prensipleri “Kürtlerin hayat programı” olarak belirtilmiştir.

Kürdistan davasını ele almış olan mütareke’nin Kürt asıllı kimi yazarları, kurulacağı söylenen devletin şeklini ve siyasal rejimini düşünmemişlerdir. Bu devletin Türklere (ve Osmanlı’ya) karşı milli fakat İngiltere “himayesinde” olması bu yazarları pek ilgilendirmemiştir.¹⁷⁴ Bu da İngilizlerin işini kolaylaştırmış ve böyle bir ülkenin kurulmasını Sevr antlaşmasıyla çok zor -hatta hayalci- koşullara bağlanmasını sağlamışlardır.¹⁷⁵

Ali Galip Olayı, Koçgiri ve Şeyh Said isyanlarıyla yeni kurulmakta olan Türk Devleti milli birliğini sağlamaya çalışırken, İngiltere bu isyanlarıyla Kürtleri Türklere karşı kıskırtmış emperyalist hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Lozan Konferansı’nın en önemli tartışmalarından olan Musul meselesinde Türk tarafı, Kürt olarak isimlendirilen bu yöre halkının tamamen Turani asıllı ve hatta Türk soyundan geldiğini ileri sürmüştür.

Lord Curzon ise bu görüşe karşı çıkmış, hiç alakası olmadığı halde Kürtlerin aslını İran’a bağlamıştır.

Amacı, Musul – Kerkük – Süleymaniye üçgenini de içine alan bölgede manda devleti veya kukla bir devlet kurarak emperyalizmin arzularına hizmet etmektir.

¹⁷⁴ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 198, 199.

¹⁷⁵ Hasan YILDIZ: a.g.e., s. 47.

Türkiye Şeyh Sait İsyanı ile meşgul olurken İngiltere Musul Sorunu'nu tek taraflı olarak Milletler Cemiyeti'ne götürmüş, aldırıldığı kararla bu bölge kaybedilmiştir.¹⁷⁶

B- Hükümetlerin Cemiyet'e Tepkileri

1- İstanbul Hükümeti ve Cemiyet'e Tepkisi

İstanbul Hükümeti, Mondros Mütarekesinden sonra İtilaf Devletleri'nin Doğuda "Büyük Ermenistan" fikrine karşılık Kürtlerin bölgedeki faaliyetlerini desteklemiştir. Tevfik Paşa Hükümeti, Seyit Abdülkadir'e Doğu'da bir devlet kurabilmeleri için çalışmalar yapmalarını teklif etmiştir.¹⁷⁷

Kazım Karabekir Paşa'nın 15. Ordu Komutanı olarak Mustafa Kemal'e gönderdiği 1919 yılının Aralık ayındaki şu telgraf, bu görüşü desteklemektedir.

"Fevzi Paşa (Çakmak) heyetiyle Erzurum'da Kürtlük meselesi üzerine ayrıntılı görüştük. Heyetten İlhami Bey İstanbul'daki Kürtlük Cemiyetinin muhterem insanlar olduğunu ve sırf Doğu vilayetlerinin Ermenistan'a verilmemesi için Kürtlük meselesinin ortaya çıkarılmış olduğunu söyledi. Eski Hükümetin Kürtlük meselesini kabul ve hatta yardım ettiği anlaşıldı."¹⁷⁸

Tevfik Paşa, kurulacak bir Kürt Devleti'nin Osmanlıya bağlı özerk bir yapıda olacağını ve Kürt temsilcileriyle iyi ilişkiler kurulabileceğini düşünmüştür.¹⁷⁹

Ancak Cemiyet'in Anadolu'da şubeler açarak Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteği ve İngilizlere yönelik eylemleri İstanbul Hükümetini kızdırmaya başlamıştır. Yerel eylemlerin başında eski mebus Seyyid

¹⁷⁶ Necati ÇANKAYA: a.g.e., s. 267, 268.

¹⁷⁷ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s.53

¹⁷⁸ Hasan YILDIZ: a.g.e., s.62

¹⁷⁹ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s.53

Taha'nın bulunduğu ve İngiliz ajanlarının kışkırtmalarına uyduğu açıklanmıştır.¹⁸⁰

Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey, Sadarete yazdığı bir yazıda, Binbaşı Noel'in Kürtleri ayaklanmaya kışkırttığını haber vermişti. Bunun üzerine Kürk olan eski Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi Başkanlığında bir heyete araştırma ve halkı irşat için görev verilmiştir.¹⁸¹

Bu uyarılar bölgede tepkiyle karşılanmıştır. İstanbul hükümetine çekilen telgraflarda, İstanbul'daki cemiyetin bölge halkı ile hiçbir ilişkisi olmadığı, Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne içten bağlı oldukları belirtilmiştir.¹⁸²

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi ile başlayan tehlikeli gelişmeler üzerine padişah tarafından 26 Mayıs 1919 tarihinde Şuray-ı Saltanat toplandı. Birçok Cemiyet ve etkili isimlerin katıldığı bu toplantıya Kürt Teali Cemiyeti de katıldı. Şûra "istişari mahiyette" bir toplantı olacaktı.

Cemiyet'in Van, Diyarbakır, Bitlis ve Musul'daki faaliyetleri hükümet aleyhinde ve "şayan-ı dikkat hareketler" olarak görülmüştü.¹⁸³

Bu arada Doğu Anadolu'da Kürt-Ermeni gerginliği ve karışıklıklar da devam ediyordu.

Bu duruma bir çare olarak, İstanbul'daki Kürtçü hareketin liderlerinden yararlanma düşüncesi gelişmeye başladı. Damat Ferit'e, Şûra-yı Devlet Reisi ve Kürt Teali Cemiyeti reisi Seyyid Abdülkadir'in Doğu Anadolu'da bir yatıştırma gezisine çıkması söz konusu edilmiş, o da pek istekle olmasa da, buna önce razı olmuş, fakat sonra hükümetinin Kürt bağımsızlık akımını destekleyemeyeceğini açıklamak zorunda kalmıştı. Fakat İzmir'in işgalinden sonra kurulan üçüncü Damat Ferid kabinesine Abdülkadir'in alınmamasıyla, sorun bir ölçüde çözülmüş oldu.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.191, 192

¹⁸¹ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s.54

¹⁸² Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.192

¹⁸³ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.106.107

¹⁸⁴ Sina AKŞİN: a.g.e., s.536

18 Haziran 1919 yılında Van, Diyarbakır, Bitlis ve Musul'da İngiliz siyasi temsilcilerinin hükümet aleyhindeki ihbarları ve Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetleri hükümet nezdinde ele alındı. Görüşmelerde asayişsizliğin işgale neden olacağı, bu da İngilizlerin işine yarayacağından Kürtlere bu konuda ve Kürt kulüplerinin gereksizliği konusunda öğüt verilmesi, iyi memurların gönderilmesi ve bunların uyarılması, reislere madalya ve unvan verilmesi vb. kararlaştırıldı. Kürt Teali Cemiyeti'nin yasalara uyması gereği üstünde duruldu ve asker göndermenin ya da para dağıtmanın zor olduğu görüldü.

Hükümet bazı devlet adamları aracılığıyla Kürt önderleri çağırıp hesap sordu. Heyet 10.7.1919'da Kürt Teali Cemiyeti ileri gelenlerinden Seyyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rifat, Yüzbaşı Emin ve Binbaşı Avni Beylerle Sadarete görüştü. Hükümet temsilcileri onları, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız bir Kürdistan kurmakla suçladılar.

Geleceğin belirsiz olduğunu kabul eden Avni Paşa birlikte çalışılmasını, fakat Osmanlı Hükümeti'nin Kürtleri koruyamayacak duruma gelince kendi başlarının çaresine bakmaları için onlara işaret verilmesini önerdi.

Bedirhan Emin Ali Kürdistan'a özerlik verilmesini isteyince, Avni Paşa, Yemen'de bunun başarılı bir çözüm olarak belirlediğini söyleyerek olumlu karşıladı.

Sonuç olarak bu bölgeye bir Kürt Vali ve belli sayıda Kürt görevlisinin atanmasına karar verildi.

Ancak, İngiliz Yüksek Komiseri bu konuda Türkiye'nin içişlerine karışmanın doğru olmayacağı ve etkili bir Kürt lideri olan E. Ali Bedirhan'a güvenmemesi nedeniyle, atamalara karşı çıkmıştır. Hükümetin de çekingen davranması söz konusu atamaları önlemiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Oğuz AYTEPE: a.g.e., s.332

2- Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Kürtler ile ilgili görüşmeler

1920 yılı başlarında toplanan ve büyük çoğunluğu müdafaa-i Hukuk'çu olan Meclis-i Mebusan, Cemiyet'in reisi Seyyid Abdülkadir Efendi ile Şerif Paşa'yı ağır eleştirilerin konusu yapmıştır.¹⁸⁶

Meclis-i Mebusan'da Kürt sorunuyla ilgili ilk toplantı 19 Şubat 1920'de yapılmıştır. İlk tartışma konusu ise Türk ve Millet sözcükleri üzerinedir.

Mebuslar bu iki kavramın geniş anlamıyla ele alınması gerektiğini ileri sürmüştür. Mebuslara göre "Türk" kelimesi çeşitli etnik unsurları içeriyordu "millet"ten kastedilen ise yalnızca "Osmanlı Milleti" idi.¹⁸⁷

Bu konuyla ilgili en uzun konuşmayı Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi yapmıştır. Abdülaziz Mecdi Efendi konuşmasında:

"... Bu kürsüde ne zaman Türk Tarihi söylenirse bundan maksat Türk, Kürt, Laz, Çerkez gibi anâsır-ı muhtelif-i islamiyyedir. Bu böyle midir? ("hay hay, böyledir") sadaları alkışlar.

Türk kelimesinin manasını meclis bu suretle tefsir ve şerh edip eftar-ı umumuyye'ye arz ettikten sonra ben Kürt'üm diyen bazı zevatın hatırına hiçbir şey gelmez veyahut onların hatırına gubar-ı siyasi kondurmamak için Türk, Kürt, Laz, Çerkez veyahut anasır-ı İslamiyye gibi tabirat kullanalım.

Bu fıkrada "milletin" yerine zannederim "memalik-i osmaniyyede sakin olan akvam" demek daha evladır. Binaenaleyh "milletin kendisine" tabiri yerine "millet-i osmaniyye"nin şeklinde tashihini istiyorum."¹⁸⁸

Mebuslar tarafından "millet"den "Osmanlı milleti"nin anlaşılması gerektiği vurgulandıktan sonra, 26 Şubat 1920 günü meclisin on dördüncü birleşiminin ikinci oturumunda Şerif Paşa, Seyyid Abdülkadir, Kürt Teali

¹⁸⁶ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.193

¹⁸⁷ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.208, 209

¹⁸⁸ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi: c:2, i:12 (19 Şubat 1336 (1920), TBMM Basımevi, 1992, s.170, 171

Cemiyeti ve Kürt Ermeni anlaşması nedeniyle mecliste en hararetli tartışmalardan biri yaşanmıştır.¹⁸⁹

26 Şubatta yapılan oturumda önce Erzincan ve Diyarbakır'dan gelen telgraflar okunmuştur. Gelen telgraflarda yapılan anlaşmaların basitliğinden bahsedilerek Kürt ve Türk'ün kardeş olduğu, Kürtlerin Camia-i Osmaniye'den hiçbir zaman ayrılmak istemedikleri ve her zaman birlikte yaşamak istediklerinden bahsedilmiştir.¹⁹⁰

Bu konuyla ilgili olarak Bayezid Mebusu Şefik Bey Kürsüye gelmiş ve görüşlerini dile getirmiştir.

Şefik Bey, Şerif Paşa'nın Kürtlerin gözünde bir değerinin olmadığını, Kürtlerin Türklerle el ele verip bugüne kadar beraber yaşadıklarını söyledikten sonra (Şerif Paşa'yı kastederek) "Kimden mezuniyet almış, hangi bir Kürtün vekaletine sahiptir" diyerek, Kürtlerle Ermenilerin kardeş olduklarına dair verdiği kararı da herhangi bir Kürtün lanetle ve nefretle yüzüne çarpacağını belirtmiştir.

Şefik Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

"...Şerif Paşa yalnızca kendi nam ve hesabına Ermenilerle bir anlaşma imzalıyor. Fakat bendeniz aşair ve ektrat namına söz söylüyorum, mümessel vekilleri olduğum Bayezid Sancağında meskun bulunan Celali, Adamanlı, Zilalı, Sibkanlı, Haydaralı, Atmalı, Sarahlı, Cematanlı aşairi ve bunlara mensup binlerce Kabail ve ektradın mümessili sıfatı ile söylüyorum ki Şerif Paşa'nın bu kararını kabul edecek hiçbir Kürt yoktur."

Ayrıca Kürtlerin Rus hükümetinin yardımlarını nefretle reddettiğini ve onlarla mücadele ettiklerini söylemiş, Kürtlerin Türk kardeşleriyle beraber medrese, mektep, yol istediğini, bu isteklerin gerçekleşmesini Saltanat, hilafet ve Meclis-i Âli'den beklediklerini dile getirmiştir.

Konuşmalarını alkışlarla tamamlayan Bayezid mebusu Şefik Bey'den sonra, Erzurum mebusu Celaledin Arif Bey söz almıştır. Türk ile Kürt'ü bir

¹⁸⁹ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.211, 212

¹⁹⁰ Haluk SELVİ: a.g.e., s.385

takım vatansızların ayırmaya çalıştığını vurgulamıştır. Şerif Paşa ile Nubar Paşa'nın ortak bir tebligatta bulduklarını, Kürtlerin tıpkı Ermeniler gibi “zalim Türklerin elinden kurtarılmalarını” istediklerini oysa ki devletin şan ve nimeti ile perverde olmuş Şerif Paşa'nın bu suretle memleketine hıyanet edemeyeceğini, Kürt olan babası Sait Paşa'nın ise memleketin en büyük mevkii işgal eylediğini ve Hariciye Nezaretinde devletin siyasetini bir hayli zaman idare eylediğini belirtmiştir.

Celeleddin Arif Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Fakat Sait Paşa ne talihsiz adammış ki; oğlu Kürdistan'ı Ermenilere ve kardeşi de İzmir'i Yunanlılara peşkeş çekmek azminde bulundular.”

Celeleddin Arif Bey Kürt Teali Cemiyeti'nin Şerif Paşa'ya göndermiş olduğu vekaletname ile Kürdistan ve Ermenistan'ın ittihadını temin etmek istediklerini ifade ederek cemiyetin zararlı faaliyetlerine de değinmiştir.

Erzurum mebusu Celalattin Arif Bey konuşmasını tamamladıktan sonra, Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, Siverek mebusu Bekir Sıtkı Efendi ve Sinop mebusu Rıza Nur Bey'de Şerif Paşa ile Bagos Nubar'a duydukları tepkileri dile getirmişlerdir.

Hüseyin Avni Bey, Kürtlerle Ermenilerin “Arafat” dağlarında harpte olduklarını ve kardeş olamayacaklarını, Kürtlerin Müslümanlık dolayısıyla Türklerle kardeş olduklarını söylemiştir.

Bekir Sıtkı Efendi, Kürtler'in gayesinin katiyen İslam camiasından ve Osmanlı birliğinden çıkmamak olduğunu belirtmiştir.

Rıza Nur Bey'de Paris'te verilen ortak muhtırada Ermeniler'in ve Kürtler'in aynı kavim olarak gösterilmesini eleştirmiş Mısır'da “Kürdistan” adlı gazete'nin çıkarılmasında, Kürt Teali Cemiyeti adına bir muhtıra hazırlanmasında veya Paris'ta bir muhtıra yazıp gazetelerde beyanatlarda bulunulmasında Türklere karşı duyulan bir düşmanlığın söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Oysa ki Meclis'teki Kürt mebusların varlığı ve yığınla gönderilen telgraflar, Paris'te muhtıra verenden, Mısır'da “Kürdistan” gazetesini

çıkartandan çok daha fazla oralar ahalsinin gerçek temsilcilerinin Kürt mebusları olduğunu ispatlamıştır.¹⁹¹

Bütün bu konuşmalardan da anlaşıldığı gibi Şerif Paşa'nın Paristeki faaliyetleri Meclis-i mebusan'ın bu toplantısında oldukça tartışılmış ve büyük tepkilere neden olmuştur.

Meclis-i Ayan'ın 1 Mart 1920'de yapılan 15. toplantısında yine aynı konu görüşülmüş Elviye-i Selase ile Diyarbakir, Siverek ve Erzurum'dan gönderilen telgraflar okunmuştur.

Bu telgraflardan sonra söz isteğinde bulunan Naim Bey Şerif Paşa'nın Kürtlükle alakası olmadığını hatta Kürt lisanından bir kelime bile bilmediğini ifade etmiştir.

Adil Bey, Şerif Paşa'ya hiç kimsenin böyle bir yetki vermediğini, Rıza Tevfik Bey'de Şerif Paşa'nın kendisine yetki vererek Avrupa'yı aldattığını belirtmiştir.¹⁹²

3 Mart 1920 tarihinde Seyit Abdülkadir'in gazetelerde hakkında çıkan yazılara vereceği cevabı dinlemek için Ayan Meclisi'nde gizli bir oturum yapılmıştır.¹⁹³

Seyyid Abdülkadir, Şerif Paşa'nın Ermenilerle anlaşma yaptığı sırada, bir gazetecinin sorularını cevaplayarak "...Şerif Paşa Kürt murahhası olarak hareket edebilir. Biz Kürt'lerle meskun Altı Vilayetin muhtariyetini istiyoruz" demiştir.¹⁹⁴

Ancak bu demeci büyük tepkilere neden olmuş, meclis'te tartışılmış ve Ayan azalığından "ıskatı" (düşürülmesi) için girişime geçilmiştir.

Protesto telgrafları durmamış, Ayan meclisinde Adil Bey, Cemiyet'e ilişkin bilgiler vermiş ve cemiyetin kanuna aykırı olarak kurulduğunu ileri sürmüştür.

¹⁹¹ Osmanlı Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri c:1, i:14 (26 Şubat 1336, 1920), TBMM Basımevi, s. 209, 212

¹⁹² Meclis-i Ayan Zabıt Ceritesi C:1, İ:15, (1 Mart 1336), s.172, 173, 174

¹⁹³ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.214

¹⁹⁴ Haluk SELVİ: a.g.e., s.386

Seyyid Aldükkadir, kendisine maledilen demeçle ilgili açıklamalar yapmak için gizli celse önermiş, öneri kabul edilmiştir. Sonraki birleşimde ise “asla beyanatta bulunmadığını” belirten bir önerge vermiştir.¹⁹⁵ Böylece üzerindeki baskıları kaldırmıştır.¹⁹⁶

3- Heyet-i Temsiliye'nin Cemiyete Bakışı

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Rum, Ermeni ve Kürt teşkilatları, İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ülkenin parçalanması yolunda büyük bir çaba sarfederken, Osmanlı Hükümeti de yetenekli subayları birer görevle Anadolu'ya sevketmeye başlamıştı. İlk olarak 12 Nisan 1919 tarihinde Kazım Karabekir Paşa XV. Kolordu Komutanlığı'na tayin olmuştu.

Bu arada “Anadolu'daki asayişsizliği düzeltebilecek yetenekli bir komutan bulunduğu”na inanan Sultan ve Sadrazam Mustafa Kemal Paşa ile ayrı ayrı görüşerek kendisini IX. Ordu Komutanlığı Kıtaat Müfettişliği'ne tayin etmişlerdi.¹⁹⁷

19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçen Mustafa Kemal Kürtlerle işbirliği ortamı aramıştı.

Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla Kürtler fiilen ikiye bölünmüşlerdi. Kürt Teali Cemiyeti taraftarları Mustafa Kemal Paşa'ya karşı Padişah yanlısı bir tavır alırken, Kürtlerin diğer önemli bir kısmı ise Kuva-yı Milliye'ye katılmış ve ortak düşmana namı çevirmişti.¹⁹⁸

Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın Kürtlerle ilk ciddi teması 1916 yılına rastlamaktadır. 10 Mart 1916 tarihinde Diyarbakır'da bulunan 16. Kolordu Komutanlığına atanan Albay Mustafa Kemal, karargahını kurduğu

¹⁹⁵ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.194

¹⁹⁶ Haluk SELVİ: a.g.e., s.386

¹⁹⁷ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e., s. 313, 314

¹⁹⁸ Sedef BULUT: a.g.t., s. 157

Silvan’da bulunduğu süre içerisinde bazı Kürt ileri gelenleriyle tanışmış, özel dostluklar kurmuştu.¹⁹⁹

Kürtçüler, milli mücadele boyunca Doğu Anadolu içerisinde Erzurum’u kendilerine bir üs olarak kabul etmişler, teşkilatlarını burada kurmak istemişler, fakat bölge halkından destek bulamadıklarından emellerini gerçekleştirememişlerdi. Vilâyât-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Albayrak Gazetesi ve XV. Kolordu Kumandanlığı Türk ve Kürtün birliği için çalışmıştı.²⁰⁰

Bu çalışmanın gerekliliğine Mustafa Kemal’de inanmış ve 1919 yılı Haziran ayında Diyarbakır Vali Vekilliğine şu telgrafı göndermiştir:

“Bütün milletin varlık ve bağımsızlığını kurtarmak için, birleştiği bu tarihsel günlerde, bir yabancı devletin koruyuculuğuna sığınarak aşağılık durumda ve tutsak yaşamayı yeğ bulan her türlü düşünce ve görüşün ülkeyi kargaşaya düşürecek her türlü derneğin dağıtılması pek vatanperverce ve zorunlu bir ödev bulunduğundan, Kürt Derneği’ne ilişkin tutum ve davranışınız bence de pek uygun görülmüştür (...) Diyarbakır ve oraya bağlı yörelerde de Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetleri’nin oluşup kurulmasına yardımcı olmanızı önemle tavsiye ederim. Ve özellikle Kürt Derneği’nin üyeleriyle bu tel²⁰¹yazım çerçevesinde görüşerek uzlaşmak uygun olur.

Müdafaa-i Hukukçular, Kürt sorununu Misak-ı Milli çerçevesinde ele almışlardı. Türklerle Kürtlerin aynı kökenden geldikleri, birlikte yaşama durumunda oldukları, ayrılmanın her iki taraf için kesinlikle tehlikeli olduğu belirtilmişti.²⁰²

¹⁹⁹ Abdurrahman ARSLAN: Samsun’dan Lozan’a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923), (İstanbul: Doz Yayınları, 1991), s. 15

²⁰⁰ Haluk SELVİ: a.g.e., s.388

²⁰¹ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.98

²⁰² Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.199

Müdafaa-i Hukukçular Kürt Teali Cemiyeti'nin eylemlerini İstanbul'a oranla daha kolay izleme imkanına sahip oldular.²⁰³

Mustafa Kemal Paşa'da Doğu Anadolu'da Cemiyet'in hareketlerini yakından izliyordu. Cemiyetle ilgili bilgilerin alınmasında İstanbul Hükümeti ajanları, Teşkilat-ı Mahsusa bazı şeyh ve ağalar Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı oluyorlardı.²⁰⁴

İstanbul Hükümeti (Damad Ferit) Kürt ayrılıkçılığından hoşlanmasa da milliyetçi hareket karşısında (Mustafa Kemal hareketinin) Kürtçü hareketin en uygun çare olduğunu düşünüyor, 31 Ekim'de İstanbul'daki ABD Yüksek Komiserliğinden çekilen bir telde, Doğudaki Kürtlerin Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzunu sarsmak üzere kışkırtılmakta oldukları bildiriliyordu.²⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye, önemli Kürt önderlerine ve bunların Doğu Anadolu'daki faaliyetlerine karşı oldukça yoğun çaba harcadı. 8 Temmuz 1919 tarihinde Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararların arasında Siirt merkez kuruluna yazılarak Bedirhaniler hakkında tedbir alınmasını istemekte yer almıştır. Ayrıca Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti, Savaş Bakanlığı'na ihbar türü bir yazı göndererek Abdullah Cevdet'in görevden alınmasını istemiştir.²⁰⁶

Kürt Teali Cemiyeti'de Anadolu'daki hareketi reddetmiştir.²⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta; Kürt Teali Cemiyeti'nin zararlı eylemlerini saptayan belgeler vermiştir.

Heyet-i Temsiliye, "İngiliz parası ve kışkırtmasıyla hareket eden Kürt Teali Cemiyeti'ne, Seyyid Abdülkadir'e, Şeyh Mahmut'un hareketlerini bastırmakla görevlendirilen Seyyid Taha ve Basravi gibi kişilere karşı "Kürt

²⁰³ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.200

²⁰⁴ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.101

²⁰⁵ Sina AKŞİN: a.g.e., c:II, s. 117

²⁰⁶ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.219

²⁰⁷ Sina AKŞİN: a.g.e., s.113

ağa ve eşrafını” örgütlenmiş ve İstanbul Hükümetine protesto telgrafları çekmiştir.²⁰⁸

Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuz 1919’da Erzurum Kongresini toplamayı başarmıştır. Kongreye katılan 56 delegenin 22’si Kürttü. “İslam ve Osmanlı Vatanseverliği” Kürtler ile diğer delegeler arasında ortak bir bağ oluşturuyordu.²⁰⁹ Mustafa Kemal Paşa kongrede “anasır-ı islamiye”nin ortaklığından sık sık söz etmişti.²¹⁰

Erzurum Kongresiyle işgallere karşı mücadele kararı alınırken milli birlik ve beraberliğin pekiştirilmesi içinde girişimlerde bulunulmuştur. Ancak gerek İngilizlerin gerekse Kürt Cemiyeti’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki faaliyetleri milli mücadeleye karşı bir tehdit oluşturmaktaydı.²¹¹

Mustafa Kemal Paşa Erzurum Kongresi’nden sonra Sivas’a gitmeden önce Doğu ve Güneydoğu’daki aşiret reislerine birer mektup yollayarak, onlara Anadolu’nun içinde bulunduğu şartları ve başlattığı mücadelenin özelliklerini tasvir etmiştir.

Aşiret reislerinden bazılarını kongre üyeliğine bazılarını ise Heyet-i Temsiliye’ye seçen Mustafa Kemal önemli aşiret reislerini Milli Mücadele’ye entegre etmeyi başarmıştı.²¹²

Erzurum’da kendisiyle işbirliği yapmaları için Kürt reislerinden güçlü bir teminat olan Mustafa Kemal Erzincan’dan geçerken Dersim ve Koçgiri’de girişilmekte olan teşkilattan haberdar olmuş ve gerekli tedbirleri aldıktan sonra Sivas Valisi Reşit Paşa’yla birlikte Dersimi ve arkadaşlarını Sivas’a çağırmıştır. Ancak bu davete yalnızca Koçgiri aşireti reisi Mustafa Bey’in oğlu Alişan Bey katılmıştır. Alişan Bey “Özerk bir Kürdistan” için çalıştıklarını, Mustafa Kemal ise Wilson Prensiplerinin Şark Milletlerinin

²⁰⁸ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s. 200, 201

²⁰⁹ Sedef BULUTİ: a.g.e., s.158

²¹⁰ Mustafa BALCIOĞLU: a.g.e., s.130

²¹¹ Sedef BULUT: a.g.t., s.159

²¹² Mim Kemal ÖKE: a.g.e., s.48

azim ve kararlılığı karşısında paçavraya döndüğünü, işbirliği yapmayı ve ileri doğru hareket etmeyi teklif etmiştir.²¹³ Ayrıca İstanbul'da Devlet Şurası reisi Seyyid Abdulkadir'den aldıkları direktifler doğrultusunda teşkilat yapmakta olduklarını, fakat Seyyid Abdulkadir'in Ferit Paşa hükümetine bir alet ve bir İngiliz uşağı mevkiine düşmüş olduğunu da sözlerine eklemiştir.²¹⁴

Ne yazık ki bu görüşmeden herhangi bir sonuç ve birliktelik çıkmamıştı.

Sivas Kongresi sırasında Kazım Karabekir Paşa'nın göndermiş olduğu bir telgraf, henüz doğmaya başlamış olan milli hareketi boğmak üzere İngilizler'in harekete geçtiğini gösteriyordu.²¹⁵ Ali Galip ve Noel'in kongreyi basma teşebbüsleri zamanında alınan tedbirlerle önlenmişti.

Erzurum ve Sivas kongreleriyle Doğu Anadolu ahalisi Milli mücadele hareketi içinde yer almış ve Mustafa Kemal'in etrafında kenetlenmiştir.

Ali Galip olayından sonra Anadolu ile İstanbul'un telefon bağlantıları kesildi. Damat Ferit Paşa Hükümetinden sonra milli tepkilerin padişaha bizzat iletilmesi sonucunda istifa etti ve yerine Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu. Yeni kurulan Osmanlı Hükümeti Mustafa Kemal Paşa'ya görüşme teklifi götürdü.

Mustafa Kemal Amasya'da görüşmeyi kabul etti. Osmanlı Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa 29 Ekim 1919'da Amasya'ya geldi. Her iki tarafça, Osmanlı Devleti'nin kabul edilen sınırının Türklerin ve Kürtlerin oturduğu araziye içine aldığı ve Kürtlerin Osmanlı toplumundan ayrılmasının imkansızlığı kabul edildi. Bununla birlikte Kürtlerin serbest gelişmelerini sağlayacak şekilde sosyal ve geleneksel haklar yönünden imtiyazlara nail olmaları da desteklenip yabancılar tarafından olan

²¹³ Sedef BULUT: a.g.e., s.160

²¹⁴ Alpay KARACALI: a.g.e., s.30

²¹⁵ Abdulhaluk ÇAY: a.g.e.,s. 314

yayınların önüne geçmek için de bu noktanın şimdiden Kürtler tarafından bilinmesi uygun görüldü.²¹⁶

Heyet-i Temsiliye'nin 6 Kasım 1919 günkü toplantısında, İngilizlerin teşviki ve Kürt Teali Cemiyeti'nin iftira faaliyetleriyle İstanbul'da Kürtlerin milli hareket aleyhinde oldukları propagandasının yapılmakta olduğundan söz edildi. Kürt aşiret ve eşrafından hükümet ve müessillere bunu kınayan telgraflar çekmelerinin sağlanması için kolordu ve vilayetlere yazı gönderilmesi kararlaştırıldı.²¹⁷

23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplantı ve Heyet-i Temsiliye'nin işlevi sona erdi.

Mustafa Kemal Paşa Hükümeti ortaya çıktıktan sonra, cemiyetin Doğu Anadolu'yla ilişkileri kesildi ve bütün çalışmaları İstanbul'daki sınırlı siyasal faaliyetlerle sınırlandırılmış oldu.²¹⁸

4- TBMM'de Kürtlerle İlgili Görüşmeler

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinden seçilmiş hayli mebus vardı.²¹⁹

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasından sonra, 1 Mayıs 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu üyelerinin seçimine dair kanun tasarısı nedeniyle TBMM'de yaptığı konuşmada Mustafa Kemal:

“Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim. Burada ifade edilmeye çalışılan ve Meclis-i Alinizi teşkil eden zevat yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep bir İslam topluluğudur, samimi bir bütündür”

demektedir.

²¹⁶ Şaban ASLAN: a.g.e., s.118

²¹⁷ Sina AKŞİN: a.g.e., s.115

²¹⁸ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.20

²¹⁹ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.201

Kürtler TBMM'de yaklaşık 74 milletvekili ile temsil edilmişlerdi. Bununla birlikte TBMM'nin temsil ettiği Ankara Hükümeti'ne karşı isyan eden aşiretlerde olmuştu. 1919-1921 arasında 23 isyan çıkmıştır. Ancak bu isyanlardan sadece dördü Kürtlerin oturduğu bölgelerde gerçekleşti ve yalnızca üçüne Kürt aşiretleri katıldı.²²⁰

Bu isyanların en önemlileri Cemil Çeto (1920), Milli aşireti (1920) ve Koçgiri (1921) isyanlarıdır.

Koçgiri isyanı TBMM Hükümetini hayli uğraştırmıştır. Koçgiri için özel bir kanun çıkarılmıştır. Hareket Siirtlerce de yerilmiş ve Kürt Teali Cemiyeti kınanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Kürt Teali Cemiyeti'nin bu harekette rolü olduğu açıktır. Sorun Meclisi de karıştırmıştır.²²¹

Kanun tasarısında özetle; meclisin, Kürtler için kendi ananeleriyle ahenk içinde muhtar bir idare kurma mesuliyetini üstlendiği (mad.1), Kürtlerin ileri gelenleri tarafından bir genel valinin seçilmesi, ona eşlik edecek genel vali vekili ve müfettişin Türk veya Kürtlerden olmasına meclisin karar vereceği (mad. 2), Meclisin genel valiyi de seçebileceği.....gibi kararlar alınmıştır.

Toplam 18 maddeden oluşan tasarı 64 aleyhte oya karşılık 373 oyla kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Kürtlerle mahalli idarelerini kurma ve yönetme hakkının verilmesi ile Kürtlerin Ankara Hükümetine sadakatlerinin temin edileceğini düşünmüştür.

Ancak daha sonra ortaya çıkan olaylar, isyanlar bu düşünceyi ortadan kaldırmıştır.²²²

Lozan Antlaşmasının hazırlanma döneminde de Kürt sorunu yoğunluk kazanmıştır. Lord Curzon'un ve İsmet Paşa'nın açıklamalarına

²²⁰ Sedef BULUT: a.g.t., s.163

²²¹ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.202

²²² Selami SAYGIN: a.g.e., s.343-345

karşı ileri sürdüğü fikirler ve gösterdiği istatistikler TBMM'yi hayli heyecanlandırmıştır.²²³

C- Lozan Antlaşması'nda Kürtler

Lozan Konferansı 21 Kasım 1922 günü çalışmalarına başladı. Bu konferansa Türkiye'yi temsilen İsmet İnönü başkanlığında Trabzon milletvekili Hasan Saka ve Sinop milletvekili Rıza Nur'dan oluşan bir heyet katıldı. Lozan Konferansı'nda Türkiye'ye karşı İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Romanya, Sırp Sloven Krallığı devletleri vardı. Rusya ve Bulgaristan da konferansa katılmışlardı. ABD sadece bir gözlemci göndermişti.²²⁴

Lozan'a gönderilen Türk Heyetine verilen 14 maddelik genel direktifin 2. maddesi Irak sınırı ile ilgiliydi. Buna göre;

"2- Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta, bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için vekiller kurulundan talimat alınacaktır. Petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda, İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir."²²⁵

Lozan Konferansı'nın 23 Ocak 1922 tarihindeki oturumunda Musul meselesi gündeme geldi. Kürtlerde Musul ve azınlıklar sorunu oturumlarında bu iki konu kapsamı içinde görüşmelere yansımıştı.²²⁶

Bu oturumda İsmet Paşa, etnoğrafik, siyasal, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan İngilizler'in tezinin ne kadar dayanıksız olduğunu uzun bir açıklamayla Curzon'a ve diğer temsilcilere ilettiler. İsmet Paşa ilkin, Musul vilayetinin nüfus çoğunluğunu Türkler'le Kürtler'in oluşturduğunu, ikinci olarak da İngiliz kaynaklarına dayanarak Kürtler'in Turan kökenli ya da

²²³ Tarık Zafer TUNAYA: a.g.e., s.202-203

²²⁴ Şaban ASLAN: a.g.e., s.159

²²⁵ Hasan YILDIZ: Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul üçgeninde Kürdistan, s. 121-122.

²²⁶ İsmail GÖLDAŞ: Lozan Biz Türkler ve Kürtler, (İstanbul: avesta/inceleme, 2000), s.118

Türkler'le aynı soydan geldiklerini kaydedecekti. Üçüncü olarak, İsmet Paşa, Kürtlerin geleceklerini Türkiye ile birleştirdiklerini ifade edecekti.²²⁷

Türk Devletinin Musul'la ilgili resmi tezi 4 esasa dayanıyordu:

“1. Musul vilayetinde çoğunluk Türk'tür.

2. Coğrafi ve siyasal bakımdan bu vilayet Anadolu'nun ayrılmaz bir parçasıdır.

3. Henüz hukuken Türkiye'nin bir parçası olan bu topraklar hakkında İngiltere'nin öne sürdüğü fikirler delilsizdir.

4. Musul vilayeti, memleketimizin diğer birçok kısımları gibi mütarekeden sonra İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu sebeple, aynı hale maruz kalmış diğer topraklarımız gibi bize geri verilmelidir.²²⁸

Türkler bu isteklerde bulunurken, İtilaf Devletleri özellikle İngilizler Sevr'deki tutumlarını Lozan'da tamamen terk etmişler, özerk bir Kürt Devleti fikrinden vazgeçmişlerdi.

Türkiye için büyük önem taşıyan Musul'un Türkiye'ye verilmesi meselesi üzerinde çetin münakaşalar geçmiş ve halledilemeyen bir konu olarak ortada kalmıştı.²²⁹

Lozan'da Kürt kavramı 12 Aralık 1922 günü azınlıkların korunması konusu ile ikinci kez gündeme geldi. Aslında 12 Aralık oturumunda Kürtler oturumun konusu değildi. Ermeniler, Rumlar, Hıristiyan toplulukların azınlık sorunları, mübadele ve korunmaları konu edilmişti.

15 Aralık 1922 günü yapılan görüşmelerde soy, din, dil ve azınlıkların korunması, görüşmelerin konusuydu. Türkiye ülkede sadece dini azınlıkların bulunduğunu soy azınlığının ise bulunmadığını ileri sürdü. Uzun süren tartışmalardan sonra azınlık deyimi yerine Müslüman olmayan azınlık deyimi kabul edildi.

²²⁷ İsmail GÖLDAŞ: Lozan Biz Türkler ve Kürtler, s.118

²²⁸ İsmail GÖLDAŞ: a.g.e., s.98

²²⁹ Mahmut RİŞVANOĞLU: a.g.e., s.723

9 Ocak 1923 tarihli oturumda Kürtler konu edilecek ve Türkiye’de oturan bazı etnik topluluklara vurgu yapılacaktı. Kürtlerin koruma tedbirlerinden yararlandırılmaları üzerinde duruluyordu. Bu metinlerde Kürtlerden “Müslüman azınlık olarak” söz edilmekteydi. Ancak Türk heyeti bunun kabul edilemez olduğunu tekrar belirtti. Böylece koruma önlemlerinin yalnızca Müslüman olmayan azınlıklarla sınırlı tutulması kararına varıldı.²³⁰

Çünkü Türkiye’de Kürtler azınlık değildi ve hiçbir kısıtlama içinde bulunmaksızın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatlarında kendi kimliklerini ifade edebilecek haklarından zaten yararlanıyorlardı.

Lozan’da Türk heyeti kayıtsız şartsız bağımsızlık istiyordu. Bundan dolayı konferans çıkmaza girdi ve 4 Şubat 1923 tarihinde dağıldı.

İsmet İnönü’nün Lozan’dan dönmesinden kısa bir süre sonra TBMM’de Musul meselesi gündeme geldi.²³¹ 27 Şubat 1923 tarihli gizli oturumda başlayan tartışmalar, 6 Mart 1923 gününe kadar ateşli ve heyecanlı bir şekilde devam etti.²³²

İsmet Paşa 21 Şubat 1923’te TBMM’de yaptığı konuşmada müttefik devletlerin kendilerini tehdit ettiğini, konferansın kesilmesini Musul meselesindeki çıkmazdan kaynaklandığını söylüyordu.

27 Şubat’ta söz alan Erzurum mebusu Mustafa Durak Bey, Musul meselesi’nin hallinin ileri bir tarihe bırakılmasını meclis kürsüsünde şu şekilde yorumlamıştı. “Sona kalan dona kalır....Musul’u kayıp ettikten sonra senin Şark’da bir yerin kalmamıştır.”

Yine Erzurum mebusu olan Hüseyin Avni Bey “İngilizlerden, Mısır’ı aldınız, Kıbrıs’ı aldınız mı efendiler? Musul’u bugün sana vermeyen ne için yarın versin? Gayesi orada bir Kürt Hükümeti teşkil edip, senin

²³⁰ Levent ÜRER: Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), s.278-280-285-287)

²³¹ Şaban ASLAN: a.g.e., s.159-160

²³² Mustafa Kemal ATATÜRK: Nutuk, Haz: Kemal Gurulkan, (İstanbul: Emre Yayınları), s.333

memleketini parçalayıp, neticede bir Ermenistan teşkil etmek değil midir” diyerek tepkisini dile getirmişti.²³³

Mustafa Kemal Atatürk de bu konudaki fikirlerini şöyle ifade etmişti:

“Musul meselesinin geçici olarak ertelenmesini söz konusu etmemek üzere, idari, siyasi, mali, ekonomik ve diğer konularda millet ve memleketi, haklarını, bağımsızlığını tamamen ve emin olarak kazanmak ve ülkemizin kurtarılan kısımlarının kesinlikle boşaltılmasını şart koşturmak esastır.”²³⁴

Meclisteki eleştirilere, konferansın dağılmasına rağmen, Lozan’da heyetler 23 Nisan 1923’te tekrar görüşmelere başladı.

Ancak Irak sınırı konusunda Türkiye ve İngiltere bir anlaşmaya varamadılar ve meselenin çözümünü antlaşmanın imzalanmasından sonraya bırakılmasına karar verdiler. Antlaşmanın 3. maddesine şu hüküm eklendi:

“Irak sınırı Türkiye ile İngiltere arasında dokuz ay içinde halledilecektir. Her iki hükümet arasında belirlenen süre içinde anlaşma sağlanamazsa, anlaşmazlık Birleşmiş Milletler Konseyi’ne getirilecektir.”²³⁵

Musul meselesini dostça çözümlenmek için Türkiye ve İngiltere delegeleri 19 Mayıs 1924’te İstanbul’da tekrar toplandılar. Ancak bu toplantı olumlu bir sonuç vermedi. İngilizler bu meselenin milletler cemiyetine götürülmesinde ısrar ettiler ve bunda da başarılı oldular.²³⁶

Cemiyet meseleyi çözüme kavuşturmak için bir yıldan fazla bir süre çalıştı ve sonunda açık bir surette İngiliz görüşü doğrultusunda resmi bir karar aldı. Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölge resmen Irak’a bağlanmış ve İngiltere’nin Orta Doğu Siyasi Programının en önemli hedefi gerçekleşmişti.²³⁷

²³³ Mim Kemal ÖKE: a.g.e., s.116-117

²³⁴ Mustafa Kemal ATATÜRK: Nutuk, s.334

²³⁵ MINORSKY: a.g.e., s.79

²³⁶ Mahmut RIŞVANOĞLU: a.g.e., 723-724

²³⁷ MINORSKY: a.g.e., s.60

Sonuç olarak Türk Heyeti'nin Lozan'da Kürtleri Türkleri temsil ettiğinden hiç kuşku yoktur. Türkiye, Lozan'a giderken Misak-ı Milli'nin "Kürt ve Türklerin oturdukları" toprakları kapsadığını duyurarak gitmişti. Türk heyeti Türkiye'de "dil, soy" azınlıkların bulunmadığını, Kürtlerin ise her bakımdan Türklerle aynı haklara sahip olduklarını konferans boyunca vazgeçilmez tezleri olarak savunacaktı.

Kürt Millet Vekilleri de, Lozan döneminde Misak-ı Milli'yi savunmuşlar, Musul'un terk edilmesine karşı gösterilen tepkinin dışında Lozan metnine itirazları olmamıştır.²³⁸

D- Cumhuriyet Dönemi'nde Kürtler

Türk Milleti doğulusu ve batılısı, kuzeyli ve güneylisi, alevi ve sünniyle yek vücud olmuş üstün bir gayret ve emekten sonra elbirliğiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur.²³⁹

Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde Osmanlı'yı oluşturan Kavimlerin hemen hemen tamamında milliyetçi, ayrılıkçı hareketler olduğu halde, Kürtler, Osmanlı toprakları işgal edildiği zaman, Türk halkıyla el ele verip, düşmanı bu topraklardan sökmek için mücadele etmiş ve savaşmıştır.²⁴⁰

Bazı kişi ve örgütlerse zararlı faaliyetlerine devam etmiştir. Kapatılan Kürt Teali Cemiyeti'nin reisi Seyyid Aldülkadir, Hesenanlı Halit, Hacı Musa, eski milletvekillerinden Yusuf Ziya ve ailelerinden müteşekkil olmak üzere gizli bir komite teşkil edilmiştir. (Azadi örgütü)

Bu komitenin gayesi Kürdistan'ın bağımsızlığını sağlamaktır. Komiteye Yusuf Ziya'nın aracılığı ile Hınıs'ta oturan Şeyh Said ve ailesi de alınmıştır.

²³⁸ Levent ÜRER: Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları, s.294

²³⁹ Mahmut RİŞVANOĞLU: a.g.e., s.722

²⁴⁰ Ömer Vehbi HATİPOĞLU: a.g.e., s.35

Cumhuriyetin ilanıyla memleketin huzur ve sükûna kavuşması dolayısıyla kötü emellerinin suya düşmek üzere olduğunu gören komiteciler hedeflerine İngiliz yardımı ile ulaşmayı göze aldılar.

Cemiyetin en faal üyelerinden “Kör” adıyla tanınan Palu’lu Sadi, İstanbul’da Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı Şark Şubesi memurlarından Mr. Templeton diye Türk gizli polisinden Nizamettin Beyle görüşerek komite başkanı Seyyid Abdülkadir adına bazı isteklerde bulundu:

- 1- İngiltere Kürt emirliğinin kurulmasını destekleyecek.
- 2- Kürt emirliğine Akdeniz’de bir yol verilecek.
- 3- Emirliğin başında Seyyid Abdülkadir getirilecek.²⁴¹

1924 yılında ilk kongresini toplayan Azadi örgütü ayaklanma kararı aldı. İlk ayaklanma girişiminin sonuçsuz kalmasının ardından örgütün liderliğini ele geçiren Şeyh Said 1925’te ikinci kongreyi toplayarak savaş konseyi oluşturdu.

Ancak ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı ve 14 Nisan 1925’te Şeyh Said ve 47 arkadaşı (Seyyid Abdülkadir de) tutuklandı, yargılandı ve asıldılar.²⁴²

²⁴¹ Faik BULUT: a.g.e., s.13

²⁴² Mustafa SÖNMEZ: a.g.e., s.97

SONUÇ

Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin kuruluşu, faaliyetleri ve ilişkilerinin incelendiği bu çalışmada; Batılı Devletlerin Kürtçülük fikrini Osmanlı Devletini bölmek, parçalamak, yok etmek hatta bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için ortaya attıkları görülmüştür.

İngiltere Ortadoğu, Rusya Akdeniz'i hakimiyeti altına almak isterken, kardeşi kardeşe düşürüp saflarını aldıkları bazı hainler ve gafiller vasıtasıyla Türk ve Kürt'ü birbirinden ayrı gösterme gayreti içerisine girmişler ve Osmanlı Devleti'nin en buhranlı döneminde Kürtleri kışkırtmaya çalışmışlardır.

Ancak "Bağımsız bir Kürt Devleti" fikrinde hiçbir zaman samimi olmamışlar, bir takım olaylardan kendi menfaatleri doğrultusunda faydalanmaya çalışmışlardır.

Bazı Kürt okumuşları ise emperyalist devletlerin boş vaatlerine inanarak, kapı kapı dolaşıp Kürt halkının isteklerinden ziyade kendi ayrılıkçı isteklerini bu devletlere kabul ettirmeye çalışmışlardır.

Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti etkili, yaygın, planlı ve programlı bir cemiyet değildir. Temsil ettiğini zannettiği Kürt halkının desteğini hiçbir zaman bulamamıştır. Halktan kopuktur. Cemiyet temsilcilerinden Şerif Paşa Kürtçeyi bile konuşamamaktadır. Cemiyet İstanbul'dan Doğu Anadolu'nun sözde isteklerini yerine getirmeye çalışmıştır.

Bölge halkının aynı soydan geldiği, aynı dine inandığı ve aynı ortak geçmişe ve kültüre sahip olduğu Türk halkıyla bir sorunu yoktur. Bu nedenle cemiyetin fikirleri ve faaliyetleri halk tarafından hiç benimsenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa Erzurum ve Sivas Kongreleriyle milli birlik ve bütünlüğümüzü sağlamış "Yeni Türk Devleti" Türküm diyen ve Türk Bayrağını ve vatanını namus bilen fedakar insanlarımızın gayret ve çabalarıyla kurulmuştur.

KAYNAKÇA

AKGÜL, Suat; **Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası (1918'e kadar)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 1995.

AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, c: I, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.

ALAKOM, Rohat; *1900'lerin Başında Kürt Örgütlenme Tarihi, Tarih ve Toplum*, C: 35, S: 205, ocak 2001.

AMEDİ, Botan; **Kürtler ve Kürdistan Tarihi I**, Fırat Dicle Yayınları, İstanbul, 1991.

ARFA, Hasan; **Kürtlerin Kısa Bir Tarihi**, Çev: TRT Dış Haberler Müdürlüğü, İstanbul, 1998.

ARSLAN, Abdurrahman; **Samsun'dan Lozan'a Mustafa Kemal ve Kürtler (1919-1923)**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

ARVASI, S. Ahmet; **Doğu Anadolu Gerçeği**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 91, seri: IV, S: B.4, Ankara, 1988.

ASLAN, Şaban; **Tarih sayfalarında Kürtler**, Evin Yayıncılık, Diyarbakır, 2005.

AŞAN, Muhammed Beşir; **Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XIII. Yüzyıllar)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 125, seri I, S: A.25, Ankara, 1992.

ATATÜRK, Mustafa Kemal; **Nutuk**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

; Nutuk, Haz; Kemal Gurulkan, Emre Yayınları, İstanbul.

AYTEPE, Oğuz; *Yeni Belgelerin Işığında Kürdistan Teali Cemiyeti, Tarih ve Toplum*, c:29, S:174, Haziran 1998.

BALCIOĞLU, Mustafa; **İki İsyân Koçgiri Pontus Bir Paşa Nurettin Paşa**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2003.

BAYRAK, Mehmet; **Kürtler ve Ulusal-Demokratik mücadeleleri Gizli Belgeler Araştırmalar Notlar**, Özge Yayınları, Ankara, 1993.

BAYRAKTAR, Bayram ve diğerleri; **Çağdaş Türkiye Tarihi**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2002.

BEŞİKÇİ, İsmail; **Kendini Keşfeden Ulus Kürtler**, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1993.

BİLGİSEVEN, Âmiran Kurtkan; **Türkiye'ye Yönelik Etnik İddialara Dayalı Bölücü Faaliyetler**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1991.

BOZARSLAN, Hamid; **Türk Milliyetçiliği**.

BULUT, Faik; **Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyânları**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991.

BULUT, Sedef; **Paris Konferansında Şerif Paşa'nın faaliyetleri ve Doğu Anadolu Ahalisinin Durumu** (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1998.

BURKAY, Kemal; **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan Coğrafya Tarih Edebiyat**, c: 1, Deng Yayınları, İstanbul, 1997.

CELİL, CELİLE; **XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, Özge Yayınları, Ankara, 1992.

ÇANKAYA, Necati; **Çağlar öncesinden Günümüze Doğu Anadolu**, ABO Ajans, İstanbul, 2000.

ÇAY, Abdulhaluk; **Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu Aşiretlerin sosyo-ekonomik ve Kültürel Yapıları ve Bölücülük Meselesi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANKARA.

————— ; **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1996.

COŞKUN, Atılgan; **Emperyalist Devletlerin Doğu Anadolu Politikası ve Aşiret Süvari Alayları**, Ankara, 2004.

DÖNMEZ, Cengiz; **Milli Mücadele'ye Karşı Bir Cemiyet İngiliz Muhibleri Cemiyeti**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

_____ ; *Milli Mücadele Döneminde Anadolu'da Faaliyet Gösteren Zararlı Cemiyetler*, **Yeni Türkiye**, c:8, S:44, 2002

Dar Üçgende Üç İsyân Kürdistan'da Etnik Çatışmalar; Belge Yayınları: 154, İstanbul, 1992.

EMİN, Ahmet; *Kürtler ve Kürdistan*, **Vakit**, 643, 14 Ağustos 1919

ERÖZ, Mehmet; **Türk Kültürünün Alt Kültür Unsurlarından Kürtler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları: 26, Kayseri, 1992.

_____ ; **Doğu Anadolu Hakkında Sosyo Kültürel Bir Araştırma**

_____ ; **Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

ERSEVER, A. Cem; **Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan**, Kiyap Yayın, Ankara, 1993.

FIRAT, M. Şerif; **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Kamer Yayınları, İstanbul, 1998.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt isyanları 3; Kaynak Yayınları: 102, İstanbul.

GİRİTLİ, İsmet; **Kürt Türklerinin Gerçeği**, Yeni Forum Yayınları, 1989.

GÖKALP, Ziya; **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Sosyal Yayınları, Haz: Şevket Beysanoğlu, İstanbul, 1992.

GÖKTAŞ, Hıdır; **Kürtler II Mehabad'dan 12 Eylül'e**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

GÖLDAŞ, İsmail; **Lozan Biz Türkler ve Kürtler**, Avesta/inceleme, İstanbul, 2000.

_____ ; **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

GÖYÜNÇ, Nejat; **Cumhuriyet Türkiye'si ve Doğu Anadolu**, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Genel Başkanlık Özel, Ankara, 1985.

GÜLENSOY, Tuncer; **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Dil Folklor Halk Edebiyatı ve Etnografyasına Bir Bakış**, Erciyes Üniversitesi Yayınları.

GÜNEYDOĞU Anadolu'nun Tarihi Kültürel Ekonomik Jeopolitik ve Sosyal Durumu, Türk Ocakları Merkez İdare Heyeti Yayını, Ankara, 1990

HATİPOĞLU, Ömer Vehbi; **Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu**, Mesaj Yayınları, Ankara 1992.

HAN, Şeref; **Şerefname**, Çev: Mehmet Emin Bozarıslan, Ant Yayınları, İstanbul, 1971.

İLGÜREL, Mücteba; *Rusların Doğu Anadolu Siyaseti ve 1828 - 1829 İlk Rus İstilas* **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994.

KABACALI, Alpay; **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

KABAKLI, Ahmet; **Doğu'dan Doğuş**, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları No: 43, Ankara, 1993.

KARABEKİR, Kazım; **Kürt meselesi**, Haz: Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

KAŞGARLI, Mahmut; **Divan-ı Lügati't Türk** Kabalcı Yayınevi: 247, Şark Klasikleri Dizisi: 3.

KAYABALI, İsmail; Cemender Arslanoğlu; **Beş Nehir (Çoruk, Kür, Aras, Dicle ve Fırat) Boyunun Türklüğü**, c:1, Ankara, 1990.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; **Kürtlerin Türklüğü**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları: 2, Ankara, 1968.

KIZILYAPRAK, Zeynel Abidin; **1900'den 2000'e Kürtler Kronolojik Albüm**, İstanbul, 2000.

KODAMAN, Bayram; **Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 67 seri, IV, S: A.21, Ankara, 1987.

KREYEN BROEK - SPERL; **Kürtler**, Çev: Yavuz Alogan, Cep Kitapları, İstanbul, 1992.

KURT, Yunus; **Anadolu Zagros Mezopotamya üçgeninde Tarih ve Kürtler**, Van, 1999.

KUTLAY, Naci; **İttihat ve Terakki ve Kürtler**, Beybun Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1992.

KÜÇÜK, Yalçın; **Kürtler üzerine Tezler**, Çev: Candan Baysan, Abdullah Keskin, Dönem Yayınları, 1990.

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi, s:1, 1908.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c:1, i:14, (26 Şubat 1336, (1920), TBMM Basımevi, 1992.

_____ ; c:2, i:12, (19 Şubat 1336, (1920)

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi; c:1, i:15 (1 Mart 1336, (1920), TBMM Basımevi, 1992.

MENTEŞAŞVİL, A.M; **Dünden Bugüne Kürtler**, Çev: Ayşe Hacıhasanoğlu, Evrensel Basım, İstanbul 2004.

MINORSKY; **Kürtler**, Koral Yayıncılık, İstanbul, 1992.

V. MINORSKY ve Diğerleri; **Kürtler ve Kürdistan**, Doz Basım, İstanbul 1996.

ÖGEL Bahaeddin ve Diğerleri; **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Ankara, 1985.

ÖKE, Mim Kemal; **Belgelerle Türk - İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları; 123, S:A-33.

ÖNDER, Ali Tayyar; **Türkiye'nin Etnik Yapısı, Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler**, Dördüncü Basım, Ocak 2002.

ÖZDAĞ, Muzaffer; **Millet Birliğimiz Vatan Bütünlüğümüz Soydaş Toplumlardan Kürtler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları: 27, Kayseri, 1992.

ÖZEN, Kavamettin; **Doğu Anadolu Bölgesi**, özyürek Yayınevi, İstanbul, 1971.

ÖZTÜRK, Mustafa; **16. yüzyılda Kilis Urfa Adıyaman ve çevresinde cemaatler oymaklar**, T.C Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No:7, Elazığ, 2004.

RİŞVANOĞLU, Mahmut; **Saklanan Gerçek Kurmançlar ve Zazalar'ın Kimliği II**, Tanmak Yayınları, Ankara.

_____ ; **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1975.

SAN, Salih; **Doğu Anadolu ve Muş'un izahlı Kronolojik Tarihi**, Haz: Gürsan Öner, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

SAYGIN, Selami; **Yeni Şark Meselesi**, Ülke Kitapları: 14, İstanbul, 2003.

SEKBAN, Mehmet Şükrü; **Kürt Sorunu**, Haz: Ş. Vedat, Kamer Yayınları, İstanbul 1998.

SELVİ, Haluk; **Milli Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

SEVGİN, Nazmi; **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri - Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi** - Haz: Şükrü Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Törközü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

SÖNMEZ, Mustafa; **Doğu Anadolu'nun Hikayesi Kürtler Ekonomik ve Sosyal Tarih**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992.

TANERİ, Aydın; **Türkistanlı Bir Türk Boyu Kürtler Kürtlerin Kökeni Siyasi Sosyal ve Kültürel Hayatları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.

TANYOL, Cahit; **Türkler ile Kürtler**, Gendaş Kültür, İstanbul, 1999.

TORİ; **Kürt Kültür Tarihi**, Berfin Yayınları, İstanbul 1999.

TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, c:II, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, No:6, Kayseri, 1990.

TÜRKDOĞAN, Orhan; **Güneydoğu Kimliği Aşiret Kültür İnsan**, Alfa Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.

Türkiye Gerçeğinde Kürtler ve PKK Terörü, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1996.

TÜRKÖZÜ, Halil Kemal; **Türkmen Ülkesi (Doğu Anadolu) Adı ve Emperyalizm etkileri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985.

UMAR, Bilge; **Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi Türkiye Türkleri Ulusunun oluşması**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.

ÜRER, Levent; **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 1998.

YAVİ, Ersal; **1856 - 1923 Emperyalizm Kısacasında Türkler Ermeniler Kürtler**, 6. Baskı, İstanbul, 2005.

YILDIZ, Hasan; **XX. yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm**, Nujen Yayınları, İstanbul, 1996.

_____ ; **Fransız Belgeleriyle Sevr- Lozan Musul üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları: 17 İstanbul, 1991.

ÖZET

Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınları, Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in 1018- 1021 yılları arasında Anadolu'ya yaptığı seferle başlamıştır.

Aynı ırkın evlatları oldukları için Türkler ve Kürtler Anadolu'nun Türkleşmesinde birlikte rol almışlardır.

Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti içinde yer alan Kürtler İdris-i Bitlisi ve Yavuz Sultan Selim arasındaki anlaşmadan sonra Osmanlı hakimiyetini kabul etmişlerdir.

Osmanlı Devleti Padişahı II. Abdulhamit Hamidiye Alayları ve Aşiret Okullarını kurarak, devlet otoritesinin Doğu Anadolu'nun her tarafına girmesini ve Ermenilere karşı silahlı birlikler oluşturulmasını hedeflemiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise Doğu Anadolu'da Osmanlı egemenliğine karşı ayaklanmalar patlak vermiştir. Bu isyanlar ideolojik olmaktan uzaktır. Vergi vermeme, aşiretler arası memnuniyetsizlikler, bazı ağa ve reislerin çıkarlarının zedelenmesi gibi durumlar söz konusudur.

II. Meşrutiyet Döneminde özellikle Rusya ve İngiltere'nin teşvikleriyle Kürtçülük fikri ortaya atılmıştır. Doğu Anadolu'yu bölmek için Ermenistan fikri kafi gelmeyince İngiltere, Rusya ve Fransa Kürt meselesini bir genişleme aracı olarak kullanmışlardır.

İngiltere'nin desteği ile Seyyid Abdülkadir başkanlığında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. (2 Ekim 1098).

Cemiyet Kürtçülük fikrini Osmanlı topraklarında yaymaya çalışmış ancak zararlı faaliyetlerinden dolayı 1909 yılında kapatılmıştır.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Cemiyet Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti olarak tekrar çalışmalarına başlamıştır.

Cemiyet içerisinde bir kesim, Kürt bağımsızlık fikrini savunurken, cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir otonomi (daha sonra bağımsızlık fikrini benimsemiştir) ve Kürt - Türk birliği tezini savunmuştur.

Cemiyet temsilcisi Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı'nda Doğu Vilayetlerinin Ermeni ve Kürt bölgelerine bölünmesi konusunda Ermenilerle anlaşmıştır.

Ali Galip olayı ve Koçgiri isyanının çıkmasında, bağımsız bir Kürdistan için Rus ve İngilizlerle birlikte hareket edilmesinde cemiyetin önemli bir rolü olmuştur.

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde cemiyetin ve Şerif Paşa'nın faaliyetleri şiddetli tartışmalara neden olmuş, Mustafa Kemal Paşa'da bu zararlı faaliyetlere karşı Doğu ve Güneydoğu Halkını Milli Mücadele'ye dahil etmeyi başarmıştır.

1920 yılına gelindiğinde cemiyetin faaliyetlerine son verilmiştir. Cemiyetin başkanı Seyyid Abdülkadir ise Şeyh Said İsyanında rol almış, isyan başarısızlıkla sonuçlanınca yargılanmış ve idam edilmiştir.

SUMMARY

The first Turkish Attack to Anatolia started with the attack to east Anatolia of Çağrı Bey who is brother of veteran Selçuk Sultan Tuğrul Bey in 1018.

Turkish and Kurdish people have taken role together in Turkish of Anatolia. because they are son of same race.

Kurdish people taking a place inside of Karakoyunlu and Akkoyunlu states, accepted sovereignty of otoman after the pact between Sultan Yavuz Selim and İdris Bitlis-i.

Otoman Sultan II. Abdülhamit planned state authority to expand all the part of east Anatolia and establish armed unids against Armenians so as to set up Hamdiye alayları and aşiret schools.

As coming to 19. century, the rebellion against the sovereginty of Otoman in East Anatolia. these rebelions were not related to ideologic. It is related to not to give tax and unpleasantness between aşirets and etc.

Kurdish notions were created with especially encourages of russia and England in term of II. Meşrutiyet. As Armenia notion were not sufficent for parting east Anatolia. England russia and france used Kurdish problem as expand equipment in Anatolia.

With the support of England, in presidency of seyyit Abdulkadir, Kurdish Teavün and Terakki Society was established.

The society tried to spread the Kurdish notion in Otoman territory but was closed in 1909 year. Because of its harmful activities.

After Mondros peaces, the society started to work again under Kurdish Teali and Tevün Society name. While some part from inside of society were defending Kurdish İndependence notion, Seyyit Abdülkadir chief of the society defended autonomy and Kurdish and Turkish united thesis. (but he will accept the independence of Kurdish people)

Şerif Pahsa representative of the society came to agreement with Armenians in Paris peace conference.

The society had important role in Ali Galip insident and Koçgiri rebellion and to act for free Kürdistan with Russia and England.

The activities of the society and Şerif Nahsa lead to hard conversations in Otoman assembly. But Mustafa Kemal Pahsa accomplished east and southeast Anatolia people to include national war against to harmful activities.

As coming to 1920 years, the activity of society were stoped. Seyyid Abdülkadir chief of the society had taken role in Şeyh Said rebellion. But the rebellion had not been successful. So he had been judged and executed.

EKLER

Kürdistan Teâli Cemiyeti Nizamnamesi*

Madde 1 — Kürtlerin menafi-i umumiyesinin temin ve teshili inkişafı maksadıyle "Kürdistan Teâli Cemiyeti" nâmı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve indelhace sair yerlerde şubeler küşad edecektir. Aynı maksada çalışacak cemiyat ve akvam-ı saire ile teşrik-i mesai eder.

Madde 2 — Cemiyet maksadına vüsül için, her lisanda yevmi ve mevkut gazete, risale ve kitaplar neşir ve mütalâahaneler, mektepler ve matbaalar tesis edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münasip yerlere heyet-i irşadiyeler gönderecek ve her nevi müessesat-ı hayriye ve içtimaiye vücade getirecektir.

Madde 3 — Sui ahlâkla müştehir olmayan her kürt ve kürt olmayan ve cemiyetin makasidına hizmet etmesi memul bulunan herkes cemiyetê aza olabilir.

Madde 4 — Cemiyet azalıkları müessis, âmil ve tabii namile üç sınıfa ayrılır.

1 — Esna-yı duhulde asgari dört lira duhuliye ita ve şehri bir lira taahhüt eden aza-yı müessiseden olur.

2 — Hin-i duhulde asgari iki lira duhuliye ve şehri elli kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

3 — Mebde-i duhulde asgari beş kuruş duhuliye ve şehri iki kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

Madde 5 — Cemiyetin varidatı azaların duhuliye ve şehriyelerinden mütehassıl mebalîğ ile teşebbüsat-i cemiyetten, teberrüat ve saireden mütehassıl mebalîğdir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Hey'et-i idare bir reis ve iki reis vekili ve on üç azadan ibarettir. Muhasebeci ile başkâtip ve veznedar ve kâtip aza meyanında intihap olunur.

Reis mutlaka aza-yı müessise meyanından, diğerleri müessis, âmil ve tabii azalardan rey-i hafi ile intihap olunur. Müddetleri bir sene-

* Kürdistan Mecmuası, 1. Sene, 8 Şaban 1337, 8 Mayıs 1335 Adet (No:): 7, derginin iç kapağı ve dış kapağında, kaynak Hoover Institution, Dağdeviren koleksiyonu Dosya No. D 25 California - ABD.

Kürt Teâlî Cemiyeti'nin Çalışmalarına İlişkin
Meclis-i Vükela Kararı*

Meclis-i Vükela
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu : 302

Tarihi: 19 Ramazan 1337
18 Haziran 1335

Hülasa-i Meâl

Van, Bitlis, Diyarbekir ve Musul vilâyetlerindeki İngiliz mümessil-i siyasiyeleri tarafından o havalide sâkin Kürd aşairi üzerinde hükümet-i seniye aleyhine tahrikat ve ilkaatda bulunulmakta olduğu na dair şâyân-ı dikkat ihbârâtı havi mahallerinden mürsel telgraf-nâme suretlerinin leffiyile vilâyet-i mezkûrede emniyet ve asayişin halelden vîkayesini teminen ittihazı muktazi tedabir hakkında bâzı ifadâtı ve Kürd Teâlî Cemiyeti'ne mensub bir takım zevât tarafından müstakîl Kürdistan teşkilî sadedinde vuku'u başkaca istihbar kılınan teşebbüsâtı hâki Dahiliye Nezaretinden varid olan tezkere-ler bu babda Encümen-i Mahsus-i Vükela tanzim olunan müta-lâanâmelerle birlikde okundu.

Nezaret-i müşarileyhanın suret-i iş'aratından vilâyat-ı şarkiyede-ki İngiliz mümessil-i siyasiyelerinin o havalide sâkin ve asabiyet-i diniye ve millîye ile maruf Kürd aşairi rüesasını kâh külliye'tli para itası ve kâh cebr ü şiddet iraesî suretiyle elde etmeğe ve hükümet-i seniyyeden iftirak ettirmeğe sâi oldukları ve bu havalin bir takım aşair üzerinde tesirat ve tehyicat-ı fevkalâdeyi müstelzim olmasiy-la binnetice muhal-i emn ü sükun hadisâtâ sebeb verebileceği ez cümle Geilkoyan nahiyesi kurrası arasında berâ-yı telkinât keşt ü füzâr eden İngiliz hakim-i siyasiyesinin telkinat-ı vakiadan dilgir ve tehyic olan aşair tarafından katli edildiği anlaşılmışdır.

Kararı

Cümle-i iş'ar-ı nezaretiden olduğu üzere mütarekenâme ahkâmın-ca düvel-i itilâfiye vilâyat-ı mezkûrenin herhangi bir tarafını iğti-şâş zuhurunda işgal edebilüb mahall-i mezkûrede ise muhal-i emn ü asayiş bir hal vuku'a geldiği gibi mümessil-i siyasi ünvanı altında bu oralara gönderilen zevatın ekra'd ve aşaire tesvilât ve tahrikatda bu-

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a continuation of the document or a related report. The text is dense and covers most of the page.

KÜRT - ERMENİ ANTLAŞMASI

"Büyük Barış Konferansına,

Bay Başkan!

Bizler, aşağıda imzası bulunanlar Ermeni ve Kürt uluslarının temsilcileri Büyük Barış Konferansına, iki ulusun da aynı ari kavminden ve çıkarlarının da aynı olduğunu ve aynı amacı, yani kendi bağımsızlıkları amacını güttüklerini belirtmekten şeref duyarız. Özellikle Ermeniler insafsız Osmanlı idaresinden kurtulmak çabasıdadır ve genellikle de hem Ermeniler ve hem de Kürtler her iki ulusa da facialar getiren "İttihat ve Terakki" komitesinin 'resmi' veya 'gayriresmi' kabinelerinin boyunduruğundan kurtulmayı zorunlu bulmaktadırlar.

Şu halde Barış Konferansından, aramızda tam anlaşmaya varmış olarak beraberce sizden, ulusların hakları prensibine uygun olarak 'Birleşik Bağımsız Ermenistan' ve 'Bağımsız bir Kürdistan'ın yaratılmasını, kurulacak olan bu devletlerin, halklarımızın istekleri göz önüne alınarak, büyük devletler yardımını alabilmesinin teminini, bu konuda karara varılmasını ve de ülkemizin tekrar gelişmesi süresinde bu devletlerin gerekli olan ekonomik ve teknik yardımlarını esirgemelerini rica ederiz.

Delegasyonlarımız tarafından sizlere sırayla raporlar şeklinde sunulan aramızdaki anlaşmazlık konusu olan topraklara gelince, açık bir şekilde sizleri temin ederiz ki bunların bir çözüme bağlanmasını Barış Toplantısının kararına bırakıyoruz. Çünkü, verilecek kararın adaletli bir şekilde verileceğine eminiz.

Aynı zamanda her iki devletimizin de içinde yaşayayn azınlıkların hukuki haklarına saygı göstermek konusunda tam bir birlik içinde olduğumuzu da bildiririz.

İmzalar

Boğos Nubar

(Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı)

Dr. H. Ohancanyan

(Ermenistan Cumhuriyeti Delegasyon Başkan Vekili)

Şerif Paşa

(Kürt Milli Delegasyonu Başkanı)"

Dayim N. Gergek

تعاون و ترقی غزنیسی

۱۳۲۴
جمعیته واسطه نشر انکاریدر
تاریخ تاسیسی ۱۳۲۶ - ۱۳۲۴
تاریخ: ۱۳۲۶

نومرو ۱ شمردنك هفته ده برده نشر اوله بحق دینی، علمی، سیاسی، ادبی، اجتماعی غزته در جلد ۱
کتابخانه ملی افغانستان، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، کابل

مندرجات

کردجه نصاب	مقدمه سلیمانیهلی م. توفیق
بديع الزمان ملا سید کردی	جمعیته بیاننامهسی
کردجه مقاله لر سیاح شوق	تایخیص سیاسی ا. ع.
کردجه شعر لر سلیمانیهلی توفیق	کردار و کردستان بابان زاده اسماعیل حق
سلاماق رسم عالیسی	عثمانی امریقای وسامات
بویقوتاز = تحریم	مستقبله عشر
کرد ارباب فکر و دانشه رجانه	دیاربکرلی احمد جیل
اعتذار	عسکرک سلیمانیهلی فتیحی
تفراتلر	مهم بر عریفنه رئیس جمیت سید عبدالقادر
	کرد وشجاعت اقوام ملاطیبهلی بدری

